T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TEMİM İBN BAHR'IN SEYAHATNAMESİ İLE MERVEZİ'NİN TABA-İ HAYAVAN ESERİNİN TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

CANER SAĞIR

İSTANBUL - 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TEMİM İBN BAHR'IN SEYAHATNAMESİ İLE MERVEZİ'NİN TABA-İ HAYAVAN ESERİNİN TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

CANER SAĞIR

Tez Danışmanı: PROF. DR. HÜSEYİN SALMAN

İSTANBUL - 2006

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Caner Sağır'ın "Temim ile İbn Bahr'ın Seyahatnamesi ile Merveci'nin Taba-i Hayavan İsimli Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tairihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı	: Prof.Dr. Hüseyin Salman	....
Üniversitesi	Marmara	
Üye	: Prof.Dr. Ahmet Taşağıl	....
Üniversitesi	Mimar Sinan	
Üye	: Doç.Dr. Said Polat	....
Üniversitesi	Marmara	

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...9.../..02../ 2007 tarih ve ...2-5... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

ÖZET

Temim İbn Bahr ve Mervezi seyahatnameleri Türklerle ilgili önemli bilgiler veren eserlerdir.Temim İbn Bahr Uygurlar'a yaptığı seyahatle Orta Asya'da ki Türk devletleri hakkında bilgiler vermiştir.Temim İbn Bahr Dokuz Oğuzlar diye bahsederek aslında Uygurlar'ı anlatmıştır.Bu seyahatnamenin Abbasi döneminde Halife Memun zamanında yazıldığı bilinmektedir. 821 yılında Dokuz Oğuzlar (Uygurlar) hakkında bilgi vermektedir.Abbasilerle Ötügen Uygur İmparatorluğu arasında münasebetleri gösteren tek kaynak durumundadır.

Tezin ikinci bölümünde Şeref El Zaman Tahir El Mervezi "Hayvanların Doğal Özellikleri" anlamındaki Taba'i el Hayavan eserini Sultan Sencer zamanında yazmıştır. Kitabın Türklerle ilgili olan dokuzuncu bölümünde Türklerin 12 yıllık bu dönemi anlatılmaktadır. Sultan Mahmud Gazneli'ye de gönderilen bu kitabın Türklerle ilgili bölümünde Dokuz Oğuzlar, Hunlar, Kaylar, Kırgızlar, Karluklar, Kimekler, Peçenekler, Hazarlar, Macarlar, Burdas, Bulgar, Slavlar, Ruslar hakkında bilgi verilmiştir. Mervezi bu kitapta tabiatın insan üzerinde ki etkisi bölümünde Türkler diye Kırgızlar'ı anlatmıştır. Ruslar bölümünde de İskandinav bölgesini tanıtmıştır.

ABSTRACT

The books of travels mentioned in the thesis Temim İbn Bahr and Mervezi are masterpieces which gives important information about Turks. In the first part of the thesis, Temim İbn Bahr with his travel to the Uygurs in 821, gives some information about Turkish people living in Middle Asia. Temim İbn Bahr has actually told about Uygurs, mentioning them as Tokuzguzlar. It's known that this book of travels has been written during the period of Caliph Memun , in time of Abbasies. It gives facts about Tokuzguzlar (Uygurlar) living dwing the year 821. It is considered as the unique source revealing the relations between Abbasies and Ötügen Uygur Empire.

In the second part of the thesis , Şeref el Zaman Tahir el Mervezi has written the book Taba'i Hayavan , meaning the natural beauties of animals, during the time of Sultan Sencer. In the nineth chapter of the book, which is about Turks, it is mentioned about 12 year period of time of Turkish people. In the nineth part of this book which is shown also to Sultan Mahmud Gazneli, it also gives information about Tokuzguzlar, Huns, Kays, Kirghizes, Karluks, Kimeks, Peçeneks, Khazars, Hungarions, Burdas, Bulgarions, Slavs, Russian. In this book Mervezi mentions Kirghizes as Turks and explains the region Scandinavia as Russians in the part of the effect of nature on people.

ÖNSÖZ

Temim İbn Bahr ve Mervezi seyahatnamelerini Türkçe'ye çevirip gerekli açıklamaları yapmak istememin nedeni; Temim İbn Bahr'dan sadece isim olarak bahsedilmesi ve çok küçük alıntılar olmasıdır. Ayrıca, Temim İbn Bahr 'dan başka Orta Asya'nın bu döneminden bahseden hiç bir eserin olmaması da beni bu çalışmaya sevk eden nedenler arasındadır.

Mervezi'nin Taba'i el Hayavan adlı eserinden çok fazla yerde bahsedilmektedir. Ramazan Şeşen'in İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk ülkeleri isimli eserinde küçük alıntılarla, İbn Fazlan Seyahatnamesi isimli eserinde ise metnin tamamı bazı kısımları atlanarak çevrilmiştir. Mervezi'nin eserinin " iklim ve insanlar üzerindeki etkisi" bölümü burada bulunmamaktadır. Mervezi XII.Asır için Türklerle ilgili önemli bilgiler verir. Yine yazarın Doğu Avrupa ile ilgili bilgileri enteresandır.

1937 yılında Dr. A.j. Arberry , Şeref el-Zaman Tahir el-Mervezi'nin "Taba'i el-Hayavan adlı eserinin neredeyse tam bir kopyasını Hindistan Office Kütüphanesi'nde keşfettiklerini duyurdu. Avfi tarafından alıntısı yapılmış olan Mervezi çalışmalarının yedi pasajıyla Arberry'nin yazması ile tanımlaması tamamen doğrulanmış oldu. 448/1056'da Şeref el-Zaman'ın tanıklık ettiği kervanlarda Arapların yiğitlik hikayeleri Hindistan Office yazmasının fol 28b deki Nahr-Raşiq figürleriyle anılmaktadır. Başka bir kontrol olarak Cemaleddin el -Mühanna'nın Kitab Hilyet el-insan isimli eseriyle gerçekleştirilmiştir.Yazar (d 828/1425) hükümdarlar 'şin (Çin) ve Türkler tarafından elçilik aracılığıyla Sultan Mahmut Gazneli'ye gönderilen Taba'i el-Hayavan'ı Türklerin 12 yıllık dönemi için otorite kabul etmektedir. Bu önemli pasaj pek çok yeni detaylarla Hindistan Office yazmasının ff.15b_16b'sinde bulunmuştur.

Mervezi'nin hayatı çok az bilinmektedir. Onun İranlı nisbası kendisinin Merv'li bir yerli olduğunu göstermektedir. Sultan Melikşah'ın himayesinde fizikçi olarak çalıştı ve onun varisi olarak Sultan Sencer'e hizmet etmeye devam etti.Uzun bir dönemi kapsayan kitabında var olan tarihlerde, ilerlemiş yaşta olmalı diye düşünülmektedir.

Bu kitabın uzun süreci yukarıda bahsedilen 448/1056'daki Nahr-Raşiq (f 286) olayını, 478/1085'de yazarın Merv'de yaralanan Melikşah'ın filini iyileştirmesini

(f.70b ve Nizamu'd-din o.c,89), 483/1090'da İsfahan, Rieu 'da bulunduğunu (Arap Kataloğu 460b), 514/1120'de karıncaların istilasından (f.210b) bahsetmektedir.Millattan sonra 1056'da 10 yaşında ise 1120'de 74 yaşında ve aynı zamanda bilimsel kariyerinin sonunda olmalı diye düşünülmektedir. Mervezi'nin Yunanlılara duyduğu büyük hayranlık filozof İbn-i Sina olduğu düşünülen Avicenna (d.428/1037) ile yakın bilimsel ilişki kurmasına sebep olmuştur. Ayrıca Hipokrat ve Galen (Arap çevirisi!) gibi kolay anlaşılır tıp bilgisine sahip olduğu görülmektedir.Kitabın zoolojik kısmını inceleyen Br.Mus Kataloğunun yazarı Mervezi'nin Cahiz ve Biruni gibi diğer bazı otoritelere atıfta bulunduğunu göstermektedir. Onun soruşturmaya düşkün beyni kadar iyi olan tıp ve doğal bilimler hakkındaki bilgisi işinin her yerinde kendini göstermektedir. 16. Bölümde insan anormallikleri hakkındaki son dört örnek kişisel gözlemleri sonucu tanımlanmıştır.Bazı ufak detaylar Mervezi'nin Shi'a eğilimini destekler.

Multanın hükümdarlarının (f01.36b) konuşmalarında Müslümanların imamlarına Hutbe'yi okudular. Fatimid Caliph cf H-A, p.239 ve Mukaddesi 455 Mervezi'nin (Shi'a) Daylamites'in (7.bölüm) cesaretine karşı duyduğu büyük hayranlık göze çarpıcıdır. Buna rağmen, her iki durumda da eğilim orijinal kaynağa aittir. Mervezi Hz. Ayşe'nin kahramanlıkları sebebiyle onun adını geleneksel Sünni dualarına eklemiştir.

Yazma sonunda tamamlanamamıştır. Sadece Dr. Arberry'nin onu keşfinden sonra daha açık hale gelmiştir. İngiliz Müzesi yazması (21.102) Taba'i nin ikinci kopyasını sergilemektedir. Malesef "Opus ad Zoologiam Pertinens" her ikisinde de tahrip edilmiştir. Hindistan office yazmasının f 54'ünde ilk makalenin bütün coğrafi kısımlarını iptal edilerek başlamaktadır. Yazma'nın tamamı Cureton-Rieu'nun kataloğu DCCCC XCVI,P.460b'de bulunmuştur.

Her iki kitabın İngilizce'den Türkçe'ye çevrilişinde Türk Dil Kurumu İmla Kılavuzu 2005 ve İsam Transkipsiyon sistemi dikkate alınmıştır. Çevirilerde en çok karşılaştığım zorluklar dağ, nehir, şehir gibi coğrafi terimlerin Çince, Arapça gibi dillerden İngilizce transkipsiyonunu Türkçe'ye çevirmek oldu. Çevirilerde anlatılan coğrafi terimler haritalarda ve anlatılan olayların yakınlığına ve yıla göre çok sayıda kitaptan taranarak karşılığı verilmiştir.

Yüksek Lisans eğitimi ders ve tez döneminde, benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve sürekli olumlu yönde katkılar sağlayarak bana her açıdan yardımcı olan Tez danışmanım Prof. Dr. Hüseyin Salman'a çok teşekkür ederim.

Mükemmel bir çalışma ortamı hazırladıkları için İSAM Kütüphanesi ve Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi yönetici ve çalışanlarına, Yüksek Lisans dönemi boyunca sürekli destekleyen Dilek Sabancı Ticaret Meslek Lisesi Okul Müdürüm Dursun Demirel'e, Müdür Baş Yardımcısı Fatma Begüm Yıldız'a, Müdür Yardımcısı Ayşe Yaprak'a, her an yardımıma koşan Mustafa Tamer ve Korhan Umur Sağır'a, meslektaşlarım Fatih Özler'e, Bülent Yalçın'a, Aydın Soylu'ya, Esra Durmaz'a, Feyyaz Kuruş'a , Muhammed Arucu'ya, çeviride yardımcı olan Gülizar Hoşten'e, Gökhan Kaya'ya , dostluğunu esirgemeyen Ayşegül Doğu Yıldırım'a, Behice Beycan Kundakçıoğluna ve Nehir'e çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

I.BÖLÜM-TEMİM İBN BAHR'IN UYGURLARA YAPTIĞI YOLCULUK (ÇEV:V. MINORSKY)

A) GİRİŞ

Arap coğrafyacılarla ilgilenen araştırmacılar için en önemli ve en akıl çelici sorunlardan birisi İslam dünyasının kıyısında bulunan Doğu Avrupa, Orta Asya, Çin ve Hindistan gibi az bilinen bölgelere yapılan kısa süreli yolculukların analizlerini yapmaktır. Bu coğrafyacıların, zaman kavramını sıkça ihmal edip, mekân kavramıyla ilgilendikleri bilinen bir gerçektir. XVI.yüzyıl bir Türk haritasında, gökyüzünde daha yeni beliren bir ayın biçimini almış Amerika'nın gerçek olmayan görüntüsünü buldum, oysa Sibirya'nın çorak alanları, geleneksel Gog ve Magogların[1] sıkça uğradıkları yerler olarak hâlâ gösteriliyordu. Böylece, IX. ve X. yüzyıllardaki klasik Arap coğrafyası döneminde de ilim adamları (X.yüzyıl Arap Coğrafyacıları) birbirlerinden bilim hırsızlığı adına bir şeyler çalmak veya çağdaş koşullarla hiçbir ilgisi olmayan eski

---

[1] YECÛC VE MECÛC .YACUC ve MACUC olarak da bilinir, İslam inanışında geçmişte yaşadıkları ve kıyamet öncesinde yeniden ortaya çıkacakları kabul edilen iki topluluk. Kuran Yecüc ve Mecüc'ü iki kez anar. Birincisinde, Zülkarneyn'in doğuya seferi anlatırken onlardan söz edilir. Zülkarneyn doğuya ulaştıktan sonra seferini ikinci bir yönde sürdürür. Bu sırada karşılaştığı bir ulus, Yecüc ve Mecüc'ün yeryüzünde fesat çıkardığını söyleyerek aralarına onların geçişine yer vermeyecek bir sed yaparsa kendisine vergi vermeyi kabul edeceklerini bildirir. Zülkarneyn, onların da yardımıyla istenen Seddi yaparak Yecüc ve Mecüc'ün saldırılarına son verir (Kehf 88-96). İkinci alışında ise Kuran kıyamet öncesinde önlerindeki Seddin yıkılacağını ve Yecüc ve Mecüc'ün her tepeden akın etmeye başlayacağını bildirir (Enbiya 96-97). İslam tarihçileri ile Kuran yorumcuları genellikle Tevrat kökenli bir rivayete dayanarak Yecüc ve Mecüc'ün Hz. Nuh'un oğlu Yasef'in soyundan gelen iki topluluk olduğunu kabul ederler. Buna karşılık 20 kabileden oluştuklarını, hatta yeryüzündeki tüm insanların onda dokuzunu oluşturduklarını söyleyenler de vardır. Bu nedenle birçok Kuran yorumcusu Yecüc ve Mecüc'ü kimliği belirsiz, dinsel hiçbir kural tanımayan, yeryüzünde kötülük çıkaran bir toplum olarak tanımlamıştır. Kuran yorumlarında yer alan başka bazı rivayetlere göre Yecüc ve Mecüc üç tip insandan oluşur. Birinciler sedir ağaçları kadar uzun boylu, ikinciler o ölçüde geniş ve iri, üçüncüler de gövdelerini örtecek denli büyük kulaklıdırlar. Kıyamet belirtilerine ilişkin bazı hadislerde Yecüc ve Mecüc 'ün ortaya çıkışına ilişkin betimlemeler görülür. Bunlara göre Yecüc ve Mecüc Fırat ile Dicle ırmaklarının ya da Taberiye Gölü'nün suyunu içip bitirecekler, yeryüzündeki insanları öldürdükten sonra oklarını göğe atacaklarıdır. Bunun üzerine Tanrı, bir gecede, burun deliklerine, boyunlarına ya da kulaklarına, tümünü öldürecek kurtlar gönderecek ve cesetlerinin kokusu yeryüzünü dolduracaktır. De Goeje'e göre sed hikayesi gerçekte Çin İmparatorluğu'nun bir kısmını çevreleyen ve kuzeyde Akik Kapı adında bir kapısı bulunan duvarla ilgilidir. Yecüc ve Mecüc, Kitabı Mukaddes'te de yer alır ve Gog ve Magog olarak geçer. Kitabı Mukaddes'in Vahiy Kitabı'nda Gog, Şeytan tarafından yönetilen ve kıyametin kopmasından hemen önce ortaya çıkacak olan düşman bir güç olarak tanımlanmıştır. Kitabı Mukaddes'in Vahiy Kitabı ve Hıristiyanlık ile Yahudiliğin vahye ilişkin daha başka metinlerinde Gog ile birlikte Magog adlı ikinci bir düşman güçten söz edilir. Buna karşılık başka yerlerde (Hezekiel XXXVIII; Tekvin X) Magog, Gog'un doğum yeri olarak geçer. (A.J.Wensınck, "Yecüc ve Mecüc " **İslam Ansiklopedisi** , c.XIII , 369, 370).

kaynaklardan veri elde etmek konusunda hiç vicdan azabı duymuyorlardı: X. Yüzyılda Kral Dahum, "Orijinal Köken" adlı çalışmaya göre hala Hint hükümdarlarından biri olarak görülüyordu, ancak bu ad yaklaşık M.S.800 yılında Bengal Hükümdarı olan Dharmapala'ya[2] işaret etmekteydi.

Uzak ülkelerle ilgili yapılan kıyaslamalı metin çalışması sonucunda alınan izlenim şudur: Oldukça sınırlı sayıdaki orijinal raporlara dayanırlar. Daha sonraki yorumlamalar ise aynı ibareyi kelime kelime tekrarlamaktan öteye gitmez, ama kaynak yeterince uzun ve detaylı olsaydı, düş (hayal) dünyalarına hitap eden farklı bakış açılarını aktarırlardı. Bu durum karşısında, biraz çağdaş bilgi bulmak umudundaki okuyucu yoldan çıkarılır. Gerçekte, bu detaylar, eski aynı deponun malıdır. Yine de, metinlerle ilgili bir karşılaştırmalı çalışma, acımasızca kısaltılmış özet çalışmaların karanlıkta kalmış noktalarını berraklaştırmak açısından orijinal anlatımların ilk biçimlerine getirilmesini mümkün kılar.

Şeref el-zamân el-Mervezi ile ilgili bölümleri seçerken, el-Bîrûnî[3] ve Ebü'l-Fida v.b.'nin çalışmalarında yer alan Uzak Doğu v.b. bölgelerle ilgili çoğu verinin, yaklaşık M.S. 418 / M.S. 1027 yılında Gazneli Mahmud'un sarayını ziyaret eden Mançurya Kralı Kitay'ın(Kitay) bir elçisinin anlattıklarına dayandırıldığını göstermeye çalıştım.Benzer bir tarzda, Kuzey Kutbuyla ilgili çoğu öyküde, M.S. 415/ M.S. 1024 yılında Mahmud'un sömürgelerini ziyaret eden Volga Bulgarları Hanı'nın elçisi olan şahsın anlattıkları önem taşır.

Arapların Orta Asya'yı fetihleri ve Arap-Çin üstünlüğü mücadelesi döneminde, birkaç Arap gezginci ve elçi Uzak Doğu'yla haşır neşir oldu. Ama onların bu deneyimleriyle ilgili çok az bilgi bugüne kadar gelmiştir. IX. yüzyılda Orta Asya için, Samanoğulları'nın sarayı çekim merkezi olmuştu. Daha sonraki derlemelerde birkaç

[2] Bengal'de Pala Hanedanı döneminde ikinci kraldır. Kısa sürede devleti Delhi bölgesine kadar yaydığı sanılır. Bu hükümdar bir zamanlar Asoka'nın başkenti olan Pataliputra'da (Patna) oturur. VII.yy'ın ilk yarısında bu kent yıkık durumdayken Dharmapala'nın 810 yılında buraya yerleştiği sırada kent kendini toparlamıştır. Bu hanedanın ilk üç hükümdarı Buda dinine bağlıdır. (Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, I. cilt, Ankara, 1987, 100).

[3] Ebu'l-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî: İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük âlimlerden büyük biri olan Bîrûnî'nin çeşitli eserlerinde Türkler ve Türk ülkeleri ile ilgili dağınık halde fakat sağlam notlar bulunmaktadır. Bîrûnî 362 (973) yılında Harezm'in başşehri Kât'ta doğmuş , 440 (1051) Gazne'de ölmüştür. (Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara, 1998, 14).

orijinal rapor saklanmıştır ve yavaş yavaş bazı gezgincilerin ve kâşiflerin kimlikleri netleşmiştir.

Bu alandaki çoğu zahmetli iş, De Goeje, Tomaschek, W. Barthold ve J. Marquart tarafından yapılmıştır. En son yapılan şanslı bir buluşla ortaya çıkarılan bir tarih, bir başka ilk Müslüman gezginci olan Temim b. Bahr el- Muttavvi'i raporlarını tekrar değerlendirmemize yol açar.

Bu, aslen Yâkût'un[4] coğrafya sözlüğünde bulunan alıntılar yoluyla anlaşılmıştı. Hatta bu çalışmanın, I. Hurdadbih[5], İbn el-Fakîh[6], Kudâme[7] v.b. ilk gezginciler içerisinde olan Temim'in doğrudan doğruya sunduğu birkaç alıntısının kontrol edilmesinde yararı olmuştur. Ancak, Türk boylarının sürekli göçleri, Temim'in gezi amacını ve bu gezinin tarihini belirlemede zorluk yaratmıştır. 1923 yılında A. Z. Velidi (Togan), Meşhed'de İbn el-Fakîh'in yazdığı Kitâb el-Büldân'ın el yazması eserini bulmuştur. De Goeje BGA., V, tarafından 1885 yılında basıma hazır hale getirilen bu eserin metni, orijinalinin sadece bir özetidir (muhtasar) ve Türklerle ilgili bölümde, Temim'in adı dahi geçmez. Bu yeni el yazması eksiktir üstelik. Ancak, bazı ek parçalar

---

[4] Yâkût el- Hamavi : Türk olması muhtemel olan Yâkût aslen Anadolu'dandır. Bağdatlı bir tâcir tarafından köle olarak satın alınmış , sonra âzâd edilmiştir. Kitap ticâretiyle uğraşmış, çeşitli ülkeleri dolaşmıştır. Uzun müddet Harezm ve Mâverâünnehrde oturmuştur. Moğol istilâsı üzerine Önasya'ya gelmiş, ömrünün geri kalan kısmını Irak, Suriye ve Mısır'da geçirmiştir. Hama'da uzun müddet oturması dolayısıyla oraya nispet edilmiştir. 612 yılında ölümüne kadarki zamanda tamamladığı Mu'cem el-Büldân adlı büyük coğrafya lûgâtı ve İrşâd el-Erîb'i en meşhur eserleridir. Mu'cem el-Büldân'da Türkler hakkında verdiği bilgiler, birkaç pasaj dışında, eski müelliflerin eserlerindeki mâlûmatın tekrarıdır. (Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına ....** 16).

[5] Ebu'l-Kâsım Ubeydullâh b. Hurdâdbih, IX. yüzyılda yaşayan İran asıllı İslam Coğrafyacıların dandır. Cebel bölgesinde posta müdürlüğü yapmış, Abbasi Halifesi Mu'temed'in nedimleri arasında girmiştir. Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik adlı coğrafyaya dâir eserinin ilk müsveddesini 846/847 tarihlerinde tamamlamıştır. Hilâfet sarayının evrak hazinesinden de faydalanan yazar kitabını 886'da bitirmiş olmalıdır. Türkler hakkında verdiği bilgiler azdır. Daha çok Doğu Türklerinden bahseder. Ölüm tarihi 272/886'dır. (Şeşen, 11,12).

[6] Ebû Abdullâh b. Muhammed b. el-Fakîh el Hemedânî : IX-X. Asırlarda yaşayan İslâm coğrafyacılarından olup, Kitâb el –Büldân adlı eserinin Alî b.el- Hasan el –Şeyzerî tarafından 413 (1002) yılında yapılan muhtasarı bize ulaşmış ve neşredilmiştir. Müellif bu eserini yazarken Ceyhânî'nin kitabından da faydalanmıştır. Ölüm tarihi 300/913'den sonra. (Şeşen, 12).

[7] Kudâme b. Ca'fer el- Kâtib el- Bağdadî: Hıristiyan bir âileden dünyaya gelmiş ve halife Muktefî zamanında 289-295) Müslüman olmuştur. 297 (908) yılında Abbâsi Devleti'nde Meclis el-Zimân başkanlığına getirilmiştir. Kitâb el-Harâc adlı eseri coğrafya ve iktisad tarihi bakımından önemli olup 316 yılında biraz önce te'lif edilmiştir. Doğu Türkleri hakkında, kendisinden önce te'lif edilen eserlere nispetle, daha çok bilgi verir. Ölüm tarihi 337/948'dir. (Şeşen, 13).

içerir ve Yâkût'ta bulunduğundan daha kapsamlı bir biçimde Temim'den yapılan doğrudan alıntılara yer verir. Yine de metne serpiştirilen ve günümüzde kullanılan tırnak işareti anlamındaki sayısız kala (" kendi "), bu kez yine sadece kısaltılmış bir çalışmanın karşımızda olduğunu akla getirir.

I. Fakîh'in, Hurdâdbih'in çalışmasına çok şey borçlu olduğu bilinen bir gerçektir ve olasılıkla orijinal I. Hurdâdbih,1889 yılında BGA'da, VI, basılan metninde dile getirebileceğinden çok daha fazla bir biçimde Temim'i onurlandırmıştır. Bu metinde önsöz olmayıp, Temim'in sadece tecrit edilmiş alıntıları vardır. Yâkût(I, 841; IV, 823), Temim'i I. Fakîh aracılığıyla aktarır. Ancak raporun ikinci bölümünü çıkarır.

Yeni metnin **11**. konusu şöyle başlar: " ve biz ona sorduk (ve o, dedi)." Bu durum, Temim'in orijinal metninin bir hükümet görevlisi veya bir bilim adamı tarafından yürütülen kişisel sorgulama tarzıyla ifade edilebilir olduğunu akla getirir. Temim'in ilişkilendirme uzantıları aşağıda olduğu gibi çizelge olarak deneysel anlamda gösterilebilir:

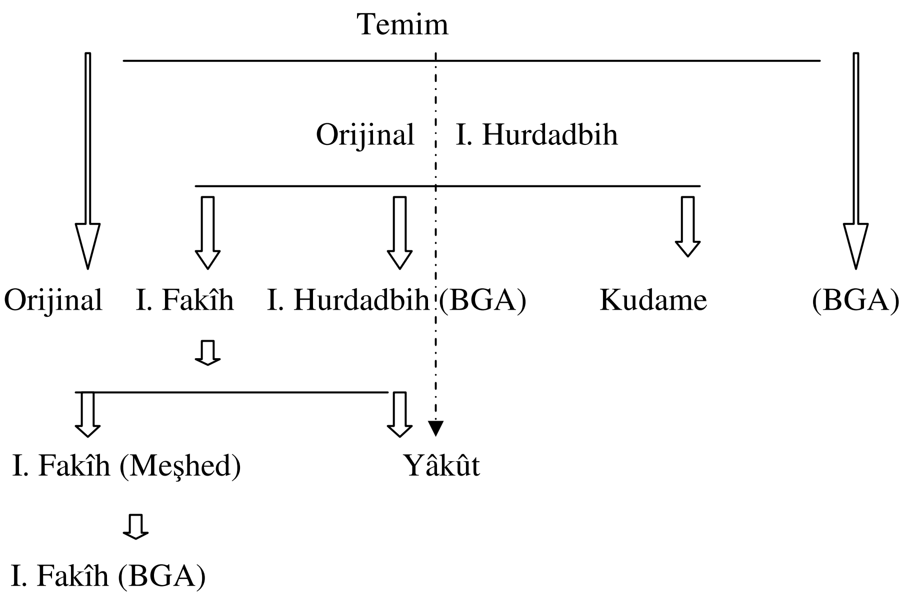

Bu kaynakların arasındaki bağımlılık, Yâkût'un doğru yazımı Nushocan yerine Barshân biçimindeki doğru yazımıyla açıklanabilir. Aynı hatalı yazım olan *Nushacan,* şemamızda gösterilen mevcut daha önceki kaynaklarda bulunur ve sadece daha sonra

yaşamış bağımsız yazarlar olan Mukaddesi (Makdisi)[8], Gerdîzî,[9] Hudûd el-âlem[10] ve Kâşgâri[11], *Barshân* olarak yazarlar.

Temim'in raporunun yeni metni, Orta Asya'daki eski Türk Devletleri tarihindeki birkaç detayın yeniden ele alınmasına neden olur ve böyle bir çalışmaya hâlâ devam edilmektedir. Gerçeklerle ilgili çok yoğun bir özet sunum yapmanın bu makalenin okuyucularına yararı olacaktır.

Türk (Çince: T'u-Chüe) adını taşıyan ilk Devlet M. S. 552 yılına doğru şekillenmiş ve oldukça hızlı bir biçimde hemen hemen iki bağımsız federasyona bölünmüştür. Doğu Türkleri merkezlerini Orhun'a (günümüzde Moğolistan), Batı Türkleri ise İrtiş (Doğu) ve Talas (Batı) ırmakları arasına yerleştirmişlerdir. Doğu Türkleri, Çinliler'e daha yakın yaşayarak sıkça onlara boyun eğmişlerdir. Batı Türkleri -10 boydan (Tuo-lu ve Nu-shih-pi)[12] ibaret olup, iki gruba ayrılmışlardır, önce Sasaniler'in ve daha sonra Bizans'ın müttefiki olmuşlardır. Bir süre Batı Türkleri, batıdan Doğulu kardeşlerini korumaya çalışmışlar ancak 689 yılına doğru Batı Türk birliği, Doğu Türklerinin yardımıyla geçici olarak restore edilmiştir. 744 yılında üç boyun(Karluk-Basmil-Uygur) bir araya gelmesiyle daha sonrakinin(Basmil) kudreti yok edilerek boylardan biri olan Uygurlar liderliği ele geçirmişlerdir. Uygurlar, Kırgızlar tarafından yerlerinden sürüldükleri 840 yılına dek egemen olmuşlardır. Aslen batıya doğru geri çekilen sayıca azalmış Uygurlar, biri Kansu'da (847 yılı sonrası), diğeri Doğu T'ien-Shan (Tanrı dağı)'daki (866 yılı sonrası) Turfan Bölgesi'nde olmak üzere iki beylik kurmuşlardır.

---

[8] Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b.Ahmed el- Beşşari el- Makdisi Kudüslüdür, Ahsen el-Tekasim fi Ma'rifet el-Ekalim isimli coğrafya kitabını yazmıştır, daha çok Hazar Denizi etrafındaki Türkler hakkında bilgi verir, ölüm tarihi 375/985 sonrasıdır. (Şeşen, 14).

[9] Ebu Sa'id Abdülhayy b.Dahhak el- Gerdizi, Gerdiz şehrindendir. 432/1041 yılına kadar gelen Zeyn el –ahbar isimli eserinin Türklere ayrılan bölümü Türk coğrafyası, etnolojisi ve tarihi bakımından önemlidir. (Şeşen, 15).

[10] Hudud el -Alem; 372/982 tarihi civarında tamamlanmış olan bu kitap eski Türk ülkelerinin coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi veren eserlerdendir. Ayrıca, çeşitli Türk ülkelerindeki önemli şehirler hakkında bilgi verir. (Şeşen, 14).

[11] Mahmud b .el –Huseyn b .Muhammed el –Kaşgari; Kaşgar'a bağlı Barshan Türklerinden olup en önemli eseri Divanü lügat el - Türk'tür. (Şeşen, 15).

[12] Batı Türkleri 10 boy , On şad veya on ok şeklinde Tuo-lu ve Nu –Shih –Pi isimleriyle beşerli olarak iki gruba ayrılmıştır. Tu-lu (Tuo-lu) sol kol: 1-Çu-mu-koen , 2-Hu-lu-u, 3-Şe-şo-ti, 4-Şu-nişe, -Tu-ki-şe, Nu-şe-pi (Nu-shih-pi) Sağ kol: 1-A-si-kie , 2-Ko-şu 3-Pay-say-kan, 4-A-si-kie, 5-Ko-şu. (Faruk Sümer, **Oğuzlar**, İstanbul, 1999, 29-30).

Bu arada Batı Türklerinde çeşitli boylar arasında liderlik el değiştirmekteydi. Önce Türgişler-706[13] yılına dek- daha sonra Karluklar -766 yılından sonra - başa geçti.

Şu an gelinen noktada 3 önemli konunun vurgulanması gerekir:

(1) T'u -Chue'lerin 2 ayrı grubu.

(2) Doğu ve Batı Türklerinin toprakları içerisindeki iki ayrı gelişim.

(3) Uygurların, 744-840 yılları arası ve 840 yılı sonrası işgal ettikleri tamamıyla farklı iki toprak parçası.

B) MİNORSKY'NİN TEMİM İBN BAHR'DAN ÇEVİRİSİ

1. Temim b. Bahr el-Muttavvi'i, ülkelerinin (yani Türklerin) çok soğuk olduğunu, herhangi bir şahsın yılın (sadece) 6 ayı için burada seyahat edebileceğini rapor eder. Dokuz Oğuziyan Kağanı'nın ülkesine kağanın gönderdiği posta servisinde kullanılan atlarla (barid) ve elinden geldiğince hızlı bir biçimde üç kez konaklama yaparak gece ve gündüz (sikkak) yolculuk yaptığını söylemektedir. Su kaynakları ve çayırın olduğu ama köy ve kasabaların olmadığı steplerde (barari) yirmi gün boyunca seyahat etmiştir: kafilenin çadırlarında sadece posta hizmetinde (aşab al-sikak) çalışan insanlar yaşıyorlardı ve yanında yirmi günlük erzak taşıyordu. Bunun nedeni, ülkenin (madina) durumunu ve sadece su kuyusu ve çayırların olduğu steplerdeki seyahatinin yirmi günlük mesafeyi kapsayacağını bilmesiydi. Sonra, ekili tarlaların (imarat) ve birbirine bitişik duran köylerin arasında yirmi gün boyunca yolculuk etti. İnsanların tümü veya çoğu Türk idiler ve aralarında Majiyan ve Zindık dinini ikrar eden ateşe tapanlar vardı. Tüm olanlardan sonra nihayet Uygur kağanının kasabasına ulaşmıştı.

2. O, buranın tarımı gelişmiş büyük bir kasaba olduğunu ve etrafının tamamıyla Rustak'ların ekili olduğu topraklarla ve birbirine yakın duran köylerle çevrili olduğunu rapor etmektedir. Kasabanın devasa ölçülerde oniki demir kapısı vardı. Kasabanın yoğun bir kalabalığı, pazarları ve esnafları (ticarat) bulunuyordu. Nüfusa bakıldığında egemen din Zindık görünüyordu.

[13] Türgişlerin hakimiyeti 766 yılına kadar devam etti. Burada yazım hatasından şüpheleniyoruz.

3. Oradan, al-Şin(Çin) ülkesinin ne kadar uzak olabileceğini kestirmeye çalıştığından bahsetti ve 300 fersahlık bir mesafede[14] olabileceğini anladı ve “Sanırım, tahmin ettiğimden bile daha fazla olabilir,” diye düşündü.

4. O, şunları nakleder: “Dokuz Oğuz kağanının olduğu kasabanın sağında (güney yönü mü acaba?) hiç kimsenin işlerine karışmadığı Türklerin toprakları, solunda ise Kimek toprakları uzanıyor, düz ileri doğru gidildiğinde al-Şin(Çin) ülkesi var.”

5. Kağanın kasabasına varmadan önce, kasabaya 5 fersahlık[15] bir mesafede kağana ait altından yapılmış bir çadırın gözüne iliştiğini söyler. Çadır[16], kalede düz bir tepe (sat) üzerinde bulunmaktadır ve yüz kadar adamı barındırabilmektedir (Tasa’).

6. Dokuz Oğuz hükümdarı olan kağanın, evlilik (mukatin) yoluyla Çin hükümdarına yakın olduğunu ve Çin hükümdarının (al- Şin) ona yıllık 500.000 parça ipek (fırınd < Pers parand) gönderdiğini söylemektedir.[17]

7. Yukarı Nüshacan (Barshân) ve al-Şaş (Taşkent)-Taraz yoluyla- arasında kervanlar için kırk konak yeri (merhale)[18] olduğunu da belirtir. Ancak, kendisi at sırtında (‘ala dabba) tek başına yolculuk yaptığından, bu mesafeyi bir ayda alır.

8. Yukarı Nüshacan’da dört büyük ve dört küçük kasabanın olduğunu söylemektedir. Bir göl kıyısında (hala oradadır) bir kasabaya ait yatıp uzanan savaşçıların sayısı için tahminde bulunmuş ve yaklaşık tam teçhizatlı 20.000 süvari olduğunu ileri sürmüştür. Tüm Türk boyları arasında onlardan daha güçlüsü yoktur.

---

[14] 1 Fersah 3 mile eşittir, 1 mil yaklaşık 2 kilometredir. 1 fersah yakaşık 6 kilometredir. 300 fersah yaklaşık 1800 kilo metredir. (Walter Hinz ” İslam’da ölçü sistemleri”, Türkçe trc. Acar Sevim, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, sayı:5, İstanbul, 1990, 76-77).

[15] 1 fersah 3 mile eşittir. 1 mil yaklaşık 2 kilometredir. 1 fersah yaklaşık 6 kilometredir. Buna göre 5 fersah yaklaşık 30 km’dir. (Walther Hinz, 76,77).

[16] Hükümdarın hizmetlerinin görüldüğü hükümdar çadırı, ordugah çadırıdır.

[17] Uygur kağanının ismi hakkında kayıt yoktur. Kağan’lık ünvanı: Kün Tengride Uluğ Bulmış Alp Küçlüg Bilge Kağan, CTS’deki (T’ang hanedanı eski yıllığı) ünvanı: Teng – Lo Yülu Mo –Mi Shih Chü –Chu –lu P’i –Chia K’o –Han ; HTS’deki (T’ang hanedanı yeni yıllığı) ünvanı: Teng-lo Yü lu Mo –Mi –Shih Chü-chu P’i- chia Ch’ung- te K’o-Han. Çin hükümdarı ise 820 -824 yılları arası T’ang sülalesi imparatorlarından Mu -Tsung’dur. (Gülçin Çandarlıoğlu, **Uygur Devletleri Tarihi Ve Kültürü** , İstanbul, 2004, 154 -155).

[18] Merhale; konak, menzil anlamındadır, iki menzil yada iki konak arası bir günlük yoldur. 40 konak yeri 40 günlük mesafedir. (Ferit Develioğlu, **Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Ankara, 1990, 741).

Savaş için Karluklarla karşılaştıklarında, onların sayısı 100 iken Karlukların sayısı 1000'dir . Tüm savaşlara birlikte sefere çıkarlar (yakruyuna).

9. Bu gölün kare biçimli bir havuza benzediğini ve etrafında her türlü ağacın bulunduğu yüksek dağların olduğunu söylemektedir. O: "...ve burada eski bir kasabanın izleri var. Türkler arasında bu kasabanın öyküsünü bilen birisini bulamıyorum. Onu kim inşa etmiş, ahalisi kimlerdi ve nasıl yok oldu bu kasaba?" diye sorar. Kasabanın yanından geçip giden bir ırmağı incelemiştir. "Buradaki hiç kimse onun dibini göremez (aynen). İçinde daha önceden hiç görmediğim türden deniz yaratıkları (hayvanat) var ve keza benzerlerini başka hiçbir ülkede görmediğim türden kuşlar gördüm. Nushacan ve komşu kasaba ve köy ahalisi ilkbaharda yılda bir kez gölün etrafını dolaşırlar (site) ve bunu bir tür dinsel tören (ümran) olarak icra ederler. Tibet yönünden (nahiya)ve Dokuz Oğuz ve Kimek yönünden gelen küçüklü, büyüklü 150 dere (nahr) sularını göle dökerler," diyerek eklemede bulunur.

10. Göl (?) uzunluğunun deve sırtında kırk günlük bir yolculuk mesafesine denk geleceğini, ama atını çok (idha yadda fil-sayr) hızlı sürdüğü takdirde bir süvarinin bu mesafeyi bir ayda alabileceğini belirtmektedir.

11. O, Dokuz Oğuz Kağanı kasabasının hemen yakınlarında ordusuyla birlikte kamp yaparken gördüğünü söyler. kağan çadırlarının (saradik) etrafındaki çadırlara- diğerleriyle ilgili bir şey söylemek istemeyerek (düna gayrihim)– değinerek 12.000 dayanıklı çadır olduğunu söyler. Her birinin 13.000 bin adet çadırının olduğu 17 adet boy başkanından (ka'id) ve her iki boy başkanı arasında bulunan alanda çadırlardan oluşan büroların (veya garnizon mu acaba) bulunduğundan bahsetmektedir. Boy başkanları bürolarda bulunanlarla birlikte, ordunun (askar) etrafında bir çember oluşturacak bir şekilde yan yana dizilmişlerdir. Bu çemberde, ordunun bulunduğu yöne doğru dört kapı büyüklüğünde bir boşluk (açıklıklar mı acaba?) vardır. Kağanın ve ordunun tüm hayvanları (atlar), kağanın çadırları ve boy başkanlarının bulunduğu yerler arasındaki alanda otlamaktadırlar (tar'a)ve tek bir hayvan bile kamp (al –askar) alanının dışına kaçamaz.

12. Ve biz ona Kimek'e giden yolu sorduğumuzda o, bizi şöyle yanıtladı: Tarazdan yola koyulursanız, gelişen ve kalabalıklaşan K. wak.b adlı iki köye varırsınız. Taraz'dan uzaklıkları 7 fersah kadardır[19]. Bu yerden, Kimek kağanının ikametgahına kadar erzakını yanına alan iyi bir at binicisi seksen günde oraya ulaşır. Kimek ülkesi otlakları, su kuyularının ve çayırların bol olduğu, çöller, stepler ve ovalarla uçsuz bucaksızdır. O, bu yönü takip ettiğini ve kağanı ordusuyla birlikte çadırların içinde bulduğunu ve etraflarında ekili toprakların (imarat)ve köylerin bulunduğunu söylemektedir. Çayırlık alan boyunca kağan bir yerden diğer bir yere gidip gelmektedir. Hayvanları sayılamayacak kadar çoktur ve küçük tırnaklı (dakikat al-havafir) hayvanlardır bunlar. Orduda bulunan hayvanların sayısını 20.000 at olarak hesaplamıştır.

13. Ebul-Fadl el-Vazirdi'nin (aynen) raporuna göre, Harun Reşit'in yaşadığı dönemde [786-809] Dokuz Oğuz (aynen) kağanı al-Şin(Çin) hükümdarına iki kez saldırmıştır. Ancak bu saldırıların Halife Mehdi [775-785] döneminde olabileceği de söylenmektedir. Bu (?) harekat, Surüşhana ve Semerkand'a (ila) yakın olan bir yer arasındaki bir bölgeye yapıldı. Semerkand valisi onunla birçok kez savaştı. Bazı savaşlar çok şiddetli geçti. (Tanrı) Semerkand valisine (sahib) başarı ihsan eyledi ve düşmanını yenerek kayıplar vermesine yol açtı. Onun Çin halkından oluşan 600.000 (savaşçı) at ve piyadesi olduğu söyleniyor. Müslümanlar çok büyük bir ganimet elde ettiler ve çoğunu esir alarak çocuklarını Semerkand'ta kaliteli kağıt, silah ve araç gereç üretiminde çalıştırdılar. Bu ürünler sadece Semerkand'ta ve Horasan'ın (aynen) tüm köylerinde üretiliyor.

14. Ve Türk ülkesindeki mucizevî olaylardan birisi istedikleri an onunla kar, yağmur yağdırabildikleri ve iklimi ısıtıp soğuttukları v.b. çakıl taşlarıdır. Bu çakıl taşlarının öyküsü yaygın bir biçimde iyi bilinmekte ve hiç bir Türk bunu yadsımamaktadır ve bu çakıl taşları, Dokuz Oğuz kağanının mülkiyetinde olup, diğer hiçbir hükümdar onlara sahip değildir.[20]

---

[19] 7 fersah yaklaşık olarak 42 kilometredir.

[20] Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre, Türk tanrısı Türklerin ceddi alasına "yada " (cada, yat veya yağmur taşı) denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı. Bu taş her devirde Türk kamlarının ve büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunmuştur. (Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 2000, 160).

15. Ebu Ishak İbrahim b. el-Hasan'dan, Hişam'dan, b. Lohrasp el- Sa'ib (?) el-Kalbi'den, Ebü -Malih'ten, Ibn 'Abbas'tan (aynen) öğrenerek Ebu 'Abdullah el-Hüseyin b. Üstadüya'nın bana anlattıkları aşağıda olduğu gibidir: Huzur içinde olsun ki İbrahim (Abraham), Sarah ölene kadar (Tekvin 20-1) başka hiçbir kadınla evlenmedi. Ancak onun ölümünden sonra, Arap kökenli Kantura (Tekvin 25, 1) bint Maktür adlı bir kadınla evlendi. Horasan'da bir yere yerleşene dek yolculuk ettiler ve orada çoğaldılar ve bu ad altında (?) kendilerine direnenlere boyun eğdirdiler. Öyküleri, Nuh Peygamberin oğlu olan Yafes'in Kazar adlı oğlunun kulağına kadar geldi. Onların yanına giderek antlaşma yaptılar ve birbirlerinden kız alıp vermeye başladılar. Bazıları onlarla birlikte kaldı. Bazıları ise ülkelerine geri döndüler.

C) MİNORSKY'NİN YORUMU

1. TUGUZUZ(DOKUZ OĞUZ)

Temim'in Dokuz Oğuz'a[21] yaptığı yolculukla ilgili tuttuğu raporlar, bu çok tartışmalı terimle ilgili kısa bir açıklama yapmadan uygun bir biçimde anlaşılmayacaktır.

1. Toquz - Oghuz yani " Dokuz Oğuz " terimi ilk önce Orhun Yazıtlarında ortaya çıkar ama kağanın kendi boy grubunun bir adı olarak görünmez. Doğu Türk kağanlarının iki önemli yazıtı ve özgün bir tutarlılık içinde olan vezir Tonyukuk'un yazıtı (yaklaşık M.S. 720) Türk (Türük) terimini Hakana ve onun halkına (budun) atfeder. Genel durum aşağıdaki alıntılarla belirginleşir. Kağan:" Türgiş-Kağan (Batı Türkleri), benim Türklerime aitti," (Türgiş Kağan Türkim Budunim arti E 16) der ve şunu da söyler: " Dokuz-Oğuz onun kendi halkıydı," (kanti budunim arti N 4). Ancak, Türk kağan ordularını, Türgiş-Kağanın halkı olan On Okların (yani On oymak, On ok) ve Dokuz Oğuzların üzerine sürmüştür. Tonyukuk'un yorumunda ise Türgiş-Kağan "biz oğuzlar " (T 10) demektedir ve sonra " Çünkü onların boyunduruğundaki Oğuzlar

---

[21] Dokuz Oğuz kavramı 626 yılını takiben Doğu Gök-Türk Devletinin zayıflaması üzerine Töles Boyları grubunun Tola Irmağı civarı ve Kerulen'e doğru yani Doğu Gök –Türk ülkesinin Doğu kısmında yaşayanların kaynaklarda zikrediliş şeklidir. Uygur Devletinin 742' den itibaren Ötüken merkezli olarak yükselmesi Dokuz Oğuzların onlara bağlanmasına sebep olmuştur. Bundan sonra Uygurların bir parçası durumunda hayatlarına devam edeceklerdir. Uygur Devleti bu yüzden İslam kaynaklarında Dokuz Oğuzlar şeklinde kaydedilmiştir. Gümilov'a göre Liu Mou –Tsai Dokuz kabile tabiriyle Uygur ittifakını değil, On iki oymaktan teşekkül eden bütün Telesa (Tüles) boylarını anlamak gerektiği görüşündedir. Gumilöv bu görüşe katılmaz, Dokuz Oğuzlar ona göre Uygurlar'dır. Çin kaynaklarındaki Uygurlarla Arap kaynaklarındaki Tuguzuzlar'ın aynı kavimden ibaret olduğu hükmolunuyordu. Tuguzguz adının evvelce Uygurlara değil Ş'ha- To Türkleri'ne verildiği söylenir. Çin imparatorunun , Çin'de çıkan bir ayaklanmayı Mesudi'ye göre Tuguzguzların, Çin kaynaklarına göre Şa-To Türklerinin yardımıyla bastırılmış olması olayıdır. Toguzguz (Dokuz Oğuz) Orhon Yazıtları'nda da geçer ve Marquart onları Uygurlarla birleştirmektedir . Barthold'a göre eskiden Bar-Köl ve Beşbalık çevresinde yaşayan ve Çin kaynaklarında Şa-To adıyla geçen kavmin adıdır. IX. Yüzyıl başında Tibetliler doğuya sürdükten sonra İslam dünyası Toguzguz (Tuguzuz) adını onlara varis olan Uygurlar'a mal etti. IX. Yüzyıldan itibaren Temim, Hudud ul Alem, Gerdizi Uygur adını anmazlar. Reşüdüddin ve Cuveyni sonraları Uygur adını kullanırlar. Temim ve çeviren Mınorsky'de aynı yanlışı yapmışlardır. Dokuz Oğuzlar'dan Çinliler'in CTS metninde her iki anlam da anlaşılabilirmiş izlenimi doğmaktadır. Giraud Dokuz Oğuzları Oğuz olarak değerlendirmektedir ve ona göre Dokuz Oğuzlar Oğuzların sadece bir koludur. Bu görüş Bilge Kağan yazıtında aynı halktan önce Dokuz Oğuz sonra Oğuz diye söz edilmesine dayandı-rılır. (Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına** , 91 ; İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal**, Çin Kaynaklarında Türkler , Eski Tang Tarihi**, Ankara, 2006, 224 ; Faruk Sümer**, Oğuzlar**, İstanbul, 1999, 45 ; V.V.Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Yay. Haz. Kazım Yaşar Kopraman, İsmail Aka, Ankara, 2006, 40-41 ; Laszlo Rosonyı, **Tarihte Türklük**, Ankara, 1996, 104-105 ; L.N.Gumilov , **Eski Türkler**, Türkçe trc. Ahsen Batur, İstanbul, 1999, 350 ; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1993, 142-143 ; Ahmet Taşağıl, **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları,** Ankara, 2004, 113-115.

isyan etmektedir ” (T 22) diyerek Türklere karşı komplo kurar. “ Türk ve Oğuzlar ” üzerindeki Bilge - Kağanın hükümranlığını överek yazıtını bitirir.

Bu alıntılar, Türklerin etnik birliğini, On Ok, Dokuz-Oğuz ve Oğuzların Türklerin kuzeyinde yaşadıkları ancak politik nedenlerle bölünmeler ve ayrılmalar olduğu konusundaki düşünce ve iddiaları göstermektedir. “Dokuz Oğuz” terimi, ne Doğu Türk federasyonu *Türk* özü için ne de Batı Türk federasyonu (o dönemde önce Türgişler daha sonra net olarak yeni Az grubu tarafından yönetildi) olan On Ok için uygulanmıştır.

2. 840 yılında Orhun yazıtlarındaki Türk sözcüğü Uygur sözcüğüyle yer değiştirmiştir. Köken olarak Töles federasyonuna ait olan bu lider grup, Selenga bölgesinde varlıklarını sürdürmüşler ve bir ilteber tarafından yönetilmişlerdir.

Uygurların yazıtlarına ait malzemeler, Türklerinkine kıyasla çok daha az özenle korunmuşlardır. Kağanın, son Türk kağanı olan Özmiş kağanı alt edişini anlatan ilk Uygur kağanıyla ilgili olan bu çok önemli yazıtta çoğu satırlar silinmiştir. Sücin-dava’da bulunan yazıt özel bir belge olup, olasılıkla M.S. 840 yılı sonrasına aittir. 821 yılından (Haloun) bir süre sonra dikilen ve Uygurların Manikan mezhebini (Zerdüştlük inancı) benimsediklerini anlatan aşırı derecede enteresan olan bir yazıtla ilgili olarak sadece Çin çevirileri az çok anlamlı bir yaklaşım sunar. Bununla ilgili Sogdiyan yorumları sadece birkaç detay için önem taşır ve eğer bir yararı olacaksa işin Türk yönü çok fazla silinip yok edilir.

Şine-usu yazıtında kağan, “ On Uygur’a ve dokuz Oğuz’a ” (N 3) işaret eder. Ve Dokuz Oğuz’a (N 5)“ onun halkı ” diye değinir (Dokuz Oğuz budunim). Türk budununun yok oluşundan bahseder (N 10). Diğer referanslar, On oka katılan “ Üç Karluk’la ” (N 11), “ Sekiz Oğuz ve Otuz Tatar’la ” (E 1), sonra tekrar Dokuz Oğuz’la (E 10), tutuk’la (S 2), Türgiş ve Karluk’la (S 5), Çin’deki Oğuz Türkleriyle (tabgak) (S 8), Çigil ve Karluk’un tutuk’uyla (S11), Türgiş’e katılan Karluk’la (W 1), “ Üç Karluk’la ” (W 2), “ Üç Sancak yenilgisiyle ” (Türklerle mi ilgili acaba ?) (S 7) ilgilidir.

Listeye bakıldığında, On Uygur oymağı ile Dokuz Oğuz arasında bir ayrım olduğu görülür. Uygurların (bu dönemde mi acaba ?) On Oymaktan oluşması, oysa iyi bilinen Çin sayımlarına göre sadece Dokuz Uygur oymağının adlandırılmış olması yeterince tuhaftır. Türk selefine benzer bir şekilde, Uygur Kağanın Dokuz Oğuz'un kendisine ait olduğunu iddia ettiğini de görmekteyiz. Dolayısıyla, Dokuz Oğuz'un, Türkler ve Uygurlarca eşit derecede kendilerine ait olduğu iddia edilen bir ara grup olduğu düşünülebilir.

Bu gerçekler, Orhun'daki aşiretsel organizasyonun kesin olmadığı ve göçebelerin genel uygulamaları uyarınca oymak ve federasyonların hükümdarlarına sadık olmadığı düşüncesini akla getirir.

14.Yüzyılda Reşidüddin (editör Berezine, T.V.O., VII, 161) " Uygurizistan " geleneğiyle ilgili tuttuğu kayıtlara göre on nehir boyunca hüküm süren On Uygur vardı ve dokuz nehir boyunca hüküm süren Dokuz Uygur vardı. Bunların Şine-Usu yazıtında işaret edilen iki grup olması gerekir.

Belki şöyle bir tahmin yürütülebilir: Uygur halkının özünü biçimleyen grubun dokuz katlı kompozisyonu, daha sonraki dönemlerde oluşan tüm federasyonun adından sorumlu tutulmuştur. Ancak ne yazık ki bu varsayım, Uygur kağanın kendisinin neden öncelikle On Uygur'la ilgili alıntı yaptığı ve on katlı Uygur ile, dokuz katlı Oğuz grubu arasında neden bir fark oluşturduğu sorularına yanıt veremez. Bu soruların kolay yanıtları yoktur.

3. İslam kaynakları önemli detaylar vererek Orta Asya'da hüküm süren hem Doğu Türklerinin (yaklaşık M.S. 689 tarihinden bu yana Batı Türkleri tarafından topraklarının fethedilmesinden sonra) hem de sonraki halefleri olan Batı Türklerinin (Türgiş, (Az) ve Karluk) verdikleri mücadelelerle önemli rol oynadıklarına değinir. Bu bakımdan, ilk kaynaklar Türk terimini özel bir biçimde kullanır. Taberi'nin kayda değer tarihinde bu terim, I.cildinde 74 kez, II. cildinde 121 kez ve III. cildinde 111 kez kullanılır. Sadece bir durumda, 205 / 820-1 yılları altında Taberi (III, 1044) bu terimi Dokuz Oğuz olarak kullanır. Horasan ve Maveraünnehir gibi kentleri çok iyi bilen ve tanıyan bir diğer güvenilir tarihçi olarak Yakubi, 194 / 809-810(II, 479) tarihleri altında

ve 190/806 (II, 538) tarihinden sonra iki parçada Dokuz Oğuz adından bahseder. Bu referanslar sonuç bölümünde tartışılacaktır. Bu aşamada, Uygurların Orhun bölgesindeki en görkemli günlerinde kökeni ne olursa olsun Dokuz Oğuz teriminin Müslümanların tarihlerine sızmış olduğu gerçeğine dikkat çekmek yeterli olacaktır.

Daha sonraki dönemlerde, İslami kaynaklar en kesin bir biçimde Dokuz Oğuz terimini, Kırgızlar tarafından Orhun'daki devletleri yıkıldıktan sonra (840 yılında) T'ien-Shan ve Kan-Su Bölgelerindeki Uygur kalıntılarının oluşturduğu yeni devletleri için kullanırlar.

4. Sorunumuzla ilgili olarak çok büyük önem taşıyan Mesudi'nin Mürüc el Zeheb adlı eserinde I. 288 ve I, 312-17 olmak üzere iki önemli parça vardır. İlk parçada Mesudi, Yafes'in torunları olarak " Türkleri, Karlukları ve Dokuz Oğuz'u sıralar. Dokuz Oğuz'un, Koshan (yani Kao-ch'ang = Turfan yakınlarındaki Khocho) kasabasının efendileri olduğundan bahseder. Bu kağanlık, Horasan ve Çin arasında hüküm sürer. 332 / 943-4 tarihlerinde Türk boyları ve grupları arasında Dokuz Oğuz'dan daha cesur, daha kudretli, daha sağlam bir konumu olan başka bir boy yoktur. Kağanları Uyru Han şeklinde okunan Uygur Han'dır ve dinleri Maniken (al-mana-iya) dinidir. Bu dini ikrar eden başka bir Türk boyu yoktur ve diğer Türkler arasında Kimekları, Barshânianları, al-B.diyaları ve J.gh.riyaları sayabiliriz. İçlerinde en kudretli olanlar Oğuz Türkleri olup, fiziksel yapısı en iyi, en uzun boylu ve en güzel görünümlü olanlar ise Karluk Türkleridir; Fergana ve Şaş (Taşkent) bölgesinde ve civarında yaşarlar ve bir devlete sahiptiler (Karluklardan ziyade "bu Türkler"). kağanların kağanı olan kağanları diğer Türk boylarını bir araya getirerek, diğer tüm kağanları boyunduruğu altına aldı. Bu Türk kağanlardan birisi olan Afrasiyab, Şaba Pers krallığına karşı başarılar elde etti ancak bu dönemde diğer kağanların kendisine itaat ettiği başka bir Türk kağanı yoktur. Bu durum, Semerkand steplerinde bulunan Süyab adlı kasabanın yerle bir edilişine kadar böyle devam etmiştir. Bu kasabadaki kağanlığın göçüp gidişine değinmiştik ve bunun nedenine el-Avsat adlı kitabımızda değinilmektedir."

Bu tür belirsiz konularda söz konusu olan yanlış anlamalar nedeniyle Mesudi, önceki Türk Kağanlığının Batı On Okları olduğuna işaret eder. Kendi döneminde

Dokuz Oğuz (T'ien-shan Uygurları), Karluk ve "Türkler" şeklinde bir sıralama hesabı yapar. Türkler arasında en kudretli boylar Oğuz ve her halükarda Oğuzlardan farklı bir zeminde bulunan Dokuz Oğuzlardı.

Mesudi'nin ikinci parçası (I. 302-7) önemli ölçüde kafa karışıklığı yaratan bir kaynaktır. Mesudi, Huang Ch'ao isyanından (264 / 877-8 tarihleri altında) ve imparatorun "Türklerin kralı"olan Uygurhan'dan yardım talebinde bulunmasından bahseder. İmparatorun otoritesini ve itibarını tekrar sağlayan Sha-t'o prensi Li K'o-Yung olmuştu. Onun kimliği iyi bilinmektedir ve onun başarılı hükümranlığını üç Sha-t'o hanedanlığı 923 - 936, 936 - 946 ve 947 - 950 tarihleri arasında sürdürmüşlerdir. Ancak, Li K'o-Yung, Uygurlardan tamamıyla farklı olan bir federasyona aitti ve onun karargahı Sarı Nehrin yılankavi aktığı yerdedir.

Uygur Han'ı Uyru Han biçiminde düzelterek (I, 288'e bakınız) Mesudi hata yapmıştır. Li Ko-yung adlı kahramanın, dönemin en kudretli grubu Dokuz Oğuz = Turfan Uygurları olarak düşünülen sadece bu gruba ait birisi olduğunu net bir biçimde düşünmüştür (i, 288). Raporlar Mesudi'ye Arap gemiciler tarafından güney yönünden ulaştırılmış olsa gerek. Çin'in kuzey komşuları arasındaki sınır sorunları açıkça çözülmemişti. Barthold, Mesudi terminolojisinin' kurbanlarından birisiydi.

5. Dokuz Oğuz teriminin kökeni üzerinde değerli ve son bilim adamları olan Marquart ve Barthold farklı görüşleri savundular. Reinaud, de Goeje, Thomsen ve Schlegel'i izleyen Marquart, Çin kaynaklarına göre federasyonunun dokuz oymaktan oluştuğu Uygurları Dokuz Oğuz'la özdeşleştirmiştir. Birçok durumda Barthold, Beşbalık bölgesinde var olan seleflerine uygun bir biçimde aidiyet gösteren Dokuz Oğuz adını Uygurlara Arapların verdiği görüşünü ifade etmektedir ve "Çinlilere göre" Türk Sha-t'o, "Orhun Türklerinden" geliyordu. Bu, tam bir bilgi değildir ve elimizdeki belgenin akışı içerisinde Barthold'un teorisinin zayıf noktalar içerdiğini ve savunulamaz bir teori olduğunu göreceğiz. Marquart'ın teorisi pratikte doğru gibi görünür ancak geride kalan güçlüklerin ne olduğunu görmekteyiz.

Temim'in yolculuğuyla ilgili olarak, Yâkût'un özet çalışmasından ne Barthold ne de Marquart sonuç çıkartmışa benziyor. Marquart önce, Ibn Hurdadbih'in (Temim'e

dayalı olarak) Orhun'daki Dokuz Oğuzlara işaret ettiğini söylemiştir; sonra fikrini değiştirerek, Temim tarafından ziyaret edilen yerin Dokuz Oğuz'un başkenti olan Kao-Ça'ng (Turfan) olduğuna karar vermiştir.

Barthold önce (1897), Hudûd el-âlem (M.S. 986) ve İdrisi'nin (M.S. 1154) etkili tariflerine dayanarak Temim'in yaptığı yolculuğun IX.Yüzyıldan önceki bir dönemde yapıldığını söylemiştir. Dokuz Oğuz başkentinin Doğu T'ien-shan'da aranması gerektiği kanaatini taşır. Daha sonra (1926) bu yolculuğun, 760 yılından (Karluklar, Semireşye ve Çin Türkistan'ının batı bölümünde hüküm sürdükleri zaman) sonra veya IX. Yüzyılın (Sha-t'o, Beşbalık'i terk etmek zorunda kaldığında) ilk yıllarından sonra gerçekleşemeyeceğini düşünmüştür. İslam Ansiklopedisi'nde Temim'in yaptığı yolculuğun tarihinin doğru olmadığını kabul etmiştir.

Hudûd el-âlem'le ilgili yorumlarımda, s. 268, I. Hurdadbih, Kudame ve (takma ad-) Ebu Dülef'te bulunan yansımalarla kıyaslanan Temim'in raporuyla ilgili olarak Yâkût'un yaptığı alıntıları analiz ettim. Temim'in ziyaret ettiği başkenti Beşbalık (s. 272) bölgesine (Turfan'ın kuzeyi) biraz tereddütlü (s. 269, n. 4) bir biçimde yerleştirdim. Son anda, A. Z. Velidi Togan tarafından keşfedilen İbn el-Fakîh'e ait olan el yazmasının fotoğrafını inceleme ayrıcalığını elde ettim. Dokuz Oğuz hükümdarının Çin sarayıyla olan evlilik bağlarıyla ilgili ek detayların önem arz etmesi gerçeği beni hemen etkiledi. Bu nedenle, Ek Bölümde (s. 431) bir önceki yaptığım açıklamalarımın dolayısıyla değişebileceğini söyledim. Bunu şu an ki makalemde yapmayı sürdürüyorum

2. ÜÇ KASABA

Temim'in raporunu analiz ederken üç kasabayı birbirinden ayırmak zorundayız: Aşağı ve Yukarı " Nushacan" ve Dokuz Oğuz'un başkenti. Nüshacan yazımının Bars-Han yazımı için yazı işlerinden görevli şahsın yaptığı sadece eski bir hata olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz[22]. Mukaddesi'de 263, görülen bu doğru okuma biçimi, Türkçe sözcüklerin ve adların alfabetik olarak ve okunuşlarıyla birlikte Mahmud Kâşgâri'nin

[22] Burada yazım görevlisi Barshan yerine Aşağı ve Yukarı Nüshacan kelimelerini yazmıştır .Doğrusu her üç yerde de Barshan olacaktır.

ünlü Divan lügat al-Türk adlı eseriyle de teyit edilmektedir. Babası Yukarı Barshân'lı olan Kâşgâri, III, 308, 14 Bars(a)ghan biçiminde heceleyerek okur. Buna ek olarak, Isık Göl gölüne dökülen bir nehrin kıyısında kurulu olan kasabaya hala Ton (Tong) denilmektedir ve büyük bir olasılıkla bu bağlamda Bars-han ve Tong adları Türklerin evlatlarına, efsanevi Türk kavimlerine işaret eder.

1. "Aşağı" (yani daha yakın) Barshân, Taraz'ın (I. Kh., 28) doğusuna sadece 3 fersahlık veya Semerkand'ın (Kudame, 262, satır 2 ve 15) doğusunda 60-65 fersah uzaklıkta bir yerde bulunuyordu. Semerkand'ın doğusunu yazar, " Kimek yönündeki Karlukların (veya tercihen karşısında) dış karakollarından ilki " olarak betimler. Bu durum, Aşağı Barshân'ın bir kapı olduğu ve batı yönünden gelen gezginlerin bu kapı yoluyla göçebelerin dünyasına nüfuz ettiği bir yer olduğu düşüncesini akla getirir.

2. "Yukarı" (yani daha uzak) Barshân, "Aşağı" Barshân'ın yaklaşık 500km.doğusunda konumlanmıştır. Bu iki kasabanın zihinlerde oluşturduğu bulanıklık ve karışıklık metnin anlaşılmasını zorlaştırır. M. Kâşgâri'nin (III, 99) iki anlamlı olmayacak bir biçimde doğruladığı gibi Yukarı Barshân bölgesi Isık Göl gölü civarında uzanıyordu.

Temim'e göre Yukarı Barshân dört büyük ve beş küçük kasabadan oluşuyordu. A. N. Bernstam tarafından yürütülen son arkeolojik araştırmalar Isık göl gölü civarıyla ilgili bilgilerimizi önemli ölçüde arttırmıştır. Barshân yerleşim alanları gölün güney-doğusunda konumlanmıştır. Batı yönünde ise koca bir duvarla (Koltsovka köyü yakınında) korunmuştur. Ve kuzey-batı yönünden Tong Çayı ile dağlar arasındaki güney-batı yönüne doğru gidildiğinde Isık Göl havzası ve Sir-Derya'nın ana kolları arasında güneyde boşalma havzasının oluştuğu görülür. Yerleşim alanları, aşağıya gölün (Tüp nehrinin ağzı yakınlarındaki kalıntılar) doğu ucuna doğru açılım göstermektedirler. Bu arazi açılımı üzerinde en az altı arkeolojik alan bulunmuştur ve diğer birçok alan, göl suyu tarafından süpürülmüş ve yok olmuştur.

Temim'in, gölün şekliyle ilgili tanımlamaları yanlıştır ve genelde Hsüan-tsang'ın yaptığı Isık Göl gölü tanımlamalarını onaylamaz biçimdedir.

Gölün (gerçekten gölü mü kastediyor) uzunluğu kırk (veya neticede otuz gün) günlük sürede kat edilir, diyerek Temim'in ne demek istediği net değildir. Belki de bir hatayla mesafeler Temim'den tekrar meydana getirilmiştir, çünkü gölün *çevresi* için bu rakamları kullansak bile, abartılı görünürler. Gerdîzî'nin tahminine göre (Barthold, Otchot, 90) göl yedi günlük bir sürede kat edilir ve yetmiş'e yakın nehirle (Temim'e göre yüz elli adet) beslenmektedir. Böylece Gerdîzî'nin Temim'den bağımsız olarak görünen bir kaynağı söz konusudur (olasılıkla Ceyhani ?).

Rus ölçüm birimlerine göre, gölün uzunluğu 200-210 km dir; derinliği güneyden kuzey yönüne doğru 80'den 400'e doğru değişim gösterir; göl asla donmaz ve kırk kadar göle dökülen ırmak mevcuttur. Balık açısından zengin bir göldür.

3. "Dokuz Oğuz'un" başkenti doğunun çok daha ötesinde konumlanmıştı. 744 - 840 yılları arasında Uygur başkenti, Orhun bölgesindeki Kara-balgasun idi; 840 yılından sonra, Uygurların bir bölümü T'ien-Shan'a göç ettiğinde yaz dönemi başkentleri Beşbalık (alanın kuzey tarafı) bölgesinde ve kış dönemi başkentleri alanın güney tarafında bulunan Koço'daki (Turfan) bölgedeydi. Temim'in ziyaret ettiği başkent sorununu, mesafelerle ilgili ölçümleri araştırdıktan sonra özellikle ele alacağız, ancak Kudame metninde 262. Satır 7' de yer alan Yukarı Barshân ve Dokuz Oğuz başkenti arasında kafa karışıklığı yaşandığını hemen söylemek yararlı olacaktır: el yazması, göl (Buhayra) yerine "step" (Barriya) sözcüğünü kullanmasına rağmen, de Goeje," wa min madinat al-Dokuz Oğuz buhatratun" adlı okuma parçasını kabul etmiştir. Bu seçimin nedeni aşağıdaki parçada belirgin bir hal alır (satır 13): " Dokuz Oğuz kasabasının konumlandığı göl, dağlarla çevrili olarak belirli bir uzaklıktadır." Ancak Temim'in metnindeki bu detay, net bir biçimde Yukarı Barshân'a aittir.

3. MESAFELER

Bu bölümde mesafeler ve rotalar sorununa değineceğiz ve öncelikle önemli sorunlar arz eden Kudame'nın gezi planından başlamak istiyoruz. Kudame, Ibn Hurdadbih'ten yaklaşık yarım asrı aşkın bir süre sonrasında 316/928 tarihlerinden sonra çalışmasını yazmıştır ve onun incelemesini kullandığı tahmin edilmektedir. Ancak, bizim sorunumuzda Temim'in merhaleler ve sikkalarla ilgili gezi planında değindiği

bölümü Kudame, I. Hurdadbih tarafından benimsenen gün sistemleri içinde değil de orijinal eserde olduğu haliyle aktarır. Bu detay bize,_ gerçi çok eskidir _ ama diğer birkaç orijinal detayın Kudame'nın metninde bulunabileceğini söyler.

Sayfa 205'te önce Kudame aşamalı bir biçimde Taraz'dan, Çu Vadisi'ne oradan yukarıya doğru Navakat (Navekat) kasabasına giden yolu (A) – 53 fersahlık bir mesafe betimler. Daha sonra yol, Sagür K. bal'a (Balasagun'la, bu kasabayı bir tutma gayreti içindeyim) bir üç fersahlık mesafe kadar daha devam eder.Ve oradan Yukarı Barshân'a kadar olan mesafe, çayırlar ve su kaynakları arasında yol alınarak on beş gündür, ancak Türk kuryeler için bu mesafe üç günlüktür. Kuryeler, gölün güney veya kuzey kıyısı boyunca uzanan bir yolu kullanıyor olabilirler. Yine de Navekat'ın ötesinde bulunan yollar kesin değildir.

Sayfa 208'de Kudame, Fergana'dan, Yukarı Barshân'a Sir-Derya'nın kaynak noktası ve Isık-Göl'un güney tarafındaki dağlar boyunca uzanan yolu (B) betimler.

Temim'in araştırmalarının bir parçasına dayalı olan bu gezi planları (A ve B) net değildir. Ancak, Temim'e ait olduğu kuşku götürmez olan aşağıdaki bölümler özel sorunlar yaratır. Sayfa 262'de Kudame'nın metni düzensizleşir: " Türklerin en mahiri ve kudretlisi Horasanda (?) sınırda bulunan Nushacan adlı bir yerde hüküm sürdüler – ve burası Şaş ve Fergana yönünde Semerkand'ın yaklaşık altmış fersah ötesinde bulunur - ve bu konum, Kimek yönündeki Karlukların ilk ileri karakoludur. Bu sınır noktasından , Dokuz Oğuz kasabasına kadar kırk beş (kırk olarak ta değişebilir) günlük bir yolculuk söz konusudur: Çayırların ve su kaynaklarının bulunduğu steplerde yirmi gün ve büyük kasabalar boyunca yirmi beş gün tutan bir yolculuk " Metinde öne sürüldüğü şekliyle, kırk beş günlük bir mesafe (C rotası), yolculuk modunda her hangi bir belirleme olmaksızın Yukarı Barshân ile Dokuz Oğuz başkenti arasındaki bağlantıyı kesiyor demektir.

Bundan sonra Kudame, kervanlar için kırk konaklama yeri (merhale), hızlı yolculuk yapanlar içinse otuz günlük süreyi alan Yukarı Barshân'la, Balad al-Şaş arasındaki mesafeyi verir. Bu mesafe, Temim'den ödünç alınmıştır ve doğu-batı yönünde verilen gerçek bilgi, dönüş yolculuğunda izlediği yolu akla getirmektedir.

Yukarı Barshân'dan Dokuz Oğuz kağanının yerine kadar olan mesafe için, Kudame (s. 209), Mukaddesi'nin de 341'de kendisini örnek aldığı gibi, sadece altı günlük bir hesapta bulunur. Bu mesafe, Uygurların T'ien-Shan'a daha yeni göç ettiği sırada, dönemin sonradan yapılan bir yorumlamasına benzemektedir. Öyle olsa bile, Yukarı Barshân'dan, Beşbalık'e veya Turfan'a olan mesafe, altı günlük yolculuktan çok daha fazlasını tutacak şekilde yaklaşık bin km. lik bir mesafedir. Bu noktada yapılabilecek tek açıklama şudur: Yukarı Barshân'dan Koço'ya (Turfan) giden yol üzerinde, Ceyhani'ye (X.Yüzyılın başlarında çalışmasını yazmıştır) bağlı kalan kaynaklar altı önemli noktanın adını verirler. Daha sonraki yazarlar bu noktalara konaklama yerleri demişlerdir, oysa gerçekte yol boyunca uzanan sadece birkaç önemli yerdir.

I. Hurdadbih'in yayınlanmış metninde, Kudame'yla ilgili birkaç detay eksiktir, ancak bazı bakımlardan daha iyi bir durumdadır. Gezi planı (A), s. 28 - 9 Taraz ve Kara Balasagun arasında elli dokuz fersah olduğunu hesaplar ve sonra Kudame'ya benzer bir biçimde, Yukarı Barshân'a olan mesafeyi on beş gün veya üç gün (Türkler için) olarak hesap eder. (B) rotası da s. 30, Kudame'nınkine benzemektedir. (C) ve (D) rotaları I. Hurdadbih'te yoktur. Sonuçta, Yukarı Barshân ile Dokuz Oğuz başkenti (E) arasında bulunan" geniş ve zenginleşen kasabalar boyunca yapılan yolculuğun üç ay sürebileceği" tahmininde (s. 30) bulunur.

Ne Meşhed'in el yazması çalışması ne de Yâkût'taki özet alıntı I, 840, Temim'in yolculuğa başlangıç noktasını gösterir ama Temim'in Dokuz Oğuz başkentine gece ve gündüz üç sikkada yol alarak stepler boyunca yirmi gün ve zenginleşen kasabalar boyunca ise yirmi gün daha yolculuk ettiğini belirtmektedirler.

Bir sikka (veya barid), iki konaklama yeri arasındaki mesafeyi temsil etmektedir: Bazı otoritelere göre, iki fersaha denk idi, ancak bir yorumcu bu rakamı doğru olan dört fersaha çıkarır. Yirmi dört saat boyunca altı fersahlık 2 x 3=6 fersah (30-35km.) bir mesafe için yolculuk hiçte "zor olmayacak türden bir yolculuk" olsa gerek.Bunun iki katı kadar olan bir mesafe daha olası görünmektedir. Kırk günü kapsayan bir yolculuk

bize 480 fersahlık (2,400-2880km.) veya 45 günde 540 fersahlık (2,700 -3,240km.) bir mesafeyi verir.

Temim'in orijinal eserinde kullanıldığı gibi, sikkayı ölçü alarak hesap yapmak uygun bir nedendir. I. Hurdadbih'in parçasının Temim'den alındığına dair hiçbir kuşkuya yer yoktur. Sadece "20+20 gün" için verilen "üç ay " karşılığı, I. Hurdadbih'in kendisine atfedilmelidir. Uzman bir posta müdürü olarak I. Hurdadbih açıkça, fevkalade hızlı yapılan yolculuklar anlamına gelen sıra dışı kullanılan sikkaları resmi posta hizmetleriyle ilgili olan daha kolay merhaleler biçiminde değiştirmiştir. Üç ay doksan güne eşit olup, olasılıkla I. Hurdadbih'in böyle bir değişikliğe başvurmasının temelinde yatan şey şudur: iki günlük oran = "3 sikkalık bir gün" süresidir. Ve kendisinin de Kudame gibi Temim'in metninden 20 +25 = 45 gün olarak okumuş olması olasıdır. Günde 6 fersahlık (35-40km) ortalama günlük yolculuk mesafesi oranı baz alındığında, bu bize 270 fersahlık yani 1,620-1,800km.' lik bir mesafeyi verir. Tüm söyleyebileceğimiz şey ise, bu mesafe bile (I. Hurdadbih'in formülüne göre) Yukarı Barshân'ın, Turfan'la veya Beşbalık'le bağlantısını kesecek olan 1.000km. lik mesafeyi aşmaktadır. Yine de Temim'in yolculuğuyla ilgili orijinal açıklamalarını tercih etmek zorundayız ve yaklaşık 3,000km. lik bir mesafe, Aşağı Barshân – Turfan veya Yukarı Barshân – Kara-Balasagun düzeninden ziyade, Aşağı Barshân – Kara-balgasun yayılma büyüklüğü düzenine uygun düşer.

Temim'le ilgili mesafeler ve süreler için daha fazla doğruluğa erişmek zordur ve onun sunduğu göstergelerle ilgili tüm ipuçlarını şöyle sıralayabiliriz: (a) Yolculuğuna Aşağı Barshân'da başlamıştır,(b) Kara-balasagun'u ziyaret etmiştir ve (c) en azından dönüş yolunda Yukarı Barshân'a uğramıştır. Gerdîzî, Çinanckat'tan Yukarı Yenisey (Hudud'a bakınız, s. 282) üzerindeki Kırgız'e giden bir yolu bilmektedir ama Temim Orhun'a giden daha düz bir yolu izlemiş olmalıdır, çünkü Kırgız'a hiç değinmez.

Sonuçlandırmak gerekirse, Dokuz Oğuz başkentinden "düz ileriye doğru" gidildiğinde 300 fersahlık veya "daha fazla" bir mesafede (yaklaşık 1,800km.) Çin kasabasına (balad) ulaşılır ifadesi, Temim'in Çin'i ziyaret etmediği düşüncesini akla getirir ve burada kulaktan dolma ifadelerle konuşmaktadır. Kelimenin tam anlamıyla, bu mesafe her iki Uygur başkenti için de kullanılabilir. Aslında, Gerdîzî Cinanceket'ten, yaklaşık 2,000km. lik, 66 günlük (Hudud'a bakınız, s. 229) mesafedeki T'ang'ın

başkenti olan Kumdan'a yani Ça'ang-an-fu'ya giden bir yolu betimlemektedir. Öte yandan, Orhun başkentiyle Ça'ang-an-fu arasındaki mesafe kuş uçuşuyla yaklaşık 1,650 - 1,700km.' dir ve bu Temim'in planlarına uygun düşer.

4. DOKUZ OĞUZ BAŞKENTİ

Kudame namına net bir yanlış anlamayla Dokuz Oğuz başkentinin civarındaki bir göle değinmesiyle ilgili olarak, ayırıcı özelliği olan Kağan kalesinin üzerinde bulunan "altın" çadırla ilgili bir detay göze çarpar. Hudud el-Alem'le ilgili yorumlarımda, Çin yazarlarının Beşbalık'te ısrarla üzerinde durdukları gibi bu sıra dışı nirengi noktasının Budist stupası olabileceğini geçici olarak belirledim. Eğer Kağan çadırının her tarafının altınla kaplı olduğunu kesinkes bilseydik, bu kanaatin haklılık payı olurdu. Öte yandan, şimdi görebildiğim kadarıyla, Uygur başkentinde hüküm süren son Uygur Kağanının "altın çadırıyla" ilgili olarak T'ang-Şu (Kırgız'da) dolaysız bir referans içerir.

Kırgız hükümdarı ile Uygur kağanı arasındaki mücadele yirmi yıl sürmüş ve başarısından emin bir tarzda A-ce şöyle haykırmıştır: " Kaderiniz bağlandı! Altın çadırınızı (çin-çang) ele geçirip önünde atlarıma talim yaptıracağım ve sancağımı dikeceğim." Sonunda, M. S. 840 yılında Uygur kağan öldürülmüş ve prensleri dört bir yana sürülmüştür. A-ce'nin kendisi Uygur kampını ve " Uygur kağanın altın çadırını da" yakıp yıkmıştır. Tüm hazineyi ve Prenses T'ay-ho'yu ele geçirmiş ve bundan sonra kampını Lao dağının güneyine taşımıştır.

Sonuçlarla ilgili bölümde bu önemli detaydan azami ölçüde yararlanacağız. Geriye kalan bölümde ise geniş, ekili bir alan içerisinde on iki demir kapısı ve kalesi olan başkentle ilgili Temim'in ifadeleri yer alıyor.

Orhun'daki eski Uygur başkenti, Orhun ve Baliglik (Şine-usu yazıtı, S 10) nehirlerinin birleştikleri noktada birinci kağan tarafından kurulmuştur. Kalıntılar yaklaşık 7 x 2.5km. lik bir alanı ve onun kuzey tarafına düşen kral kalesi ise yaklaşık 450x200m.' lik bir alanı kapsar. Birçok kapının izleri hala görülür ve sayıları ondan fazla gibi görünmektedir.

Önceden açıklandığı gibi, daha sonraki Uygur Kağanlığı'nın işgal ettiği bölgede iki başkent vardı: (a) günümüzdeki Guçen şehrinin batısına az bir uzaklıkta, Tien-şan'ın kuzey eğiminde konumlanmış olan Beşbalık ve (b) dağlara zıt bir konumda bulunan Koço (İdikut-şehri, Kao-ç'ang) kasabaları.

Beşbalık'in dış duvarları arasındaki kare biçimli alan, doğu duvarının karşısındaki bir iç barikatla birlikte 2,160 x 1,260 yardalık (veya 1.965 x 1.146m. lik) alanı kapsar. 2,000 x 2,000 yardalık (1.820 x 1.820 m. lik) bir alanla birlikte Koço kalıntılarının düzensiz bir şekli vardır; kasabanın merkezinde bir kale bulunmaktadır. Her iki başkent de verimli ve meskun bölgelerde bulunmaktadır, ancak daha önceden var olan kapılarla ilgili olarak mevcut plan, sayıları hakkında bilgi sunmaz.

Başkente varmadan yirmi gün (veya yirmi beş gün) süresince "birbirine yakın duran kasabalar" arasında yol aldığını söyleyen Temim'in bu ifadesi çok kafa karıştırıcıdır. Turfan bölgesinde sayısız kasaba ve tarımsal merkezler vardı, ama Orhun'daki ekili dikili alanlar hakkında çok şey bilinmez. Tarımsal aktiviteler olasılıkla Sogud'lular ve Çin boyunduruğunda kalanlar tarafından yürütülmüştür. Temim, posta konaklama yerleriyle ilgili birkaç yerleşim bölgesine de işaret eder.

5. DİNLER

Temim'in dinle ilgili açıklamaları net değildir. Yolculuğunun son yirmi günlük döneminde gözlediği kasaba ahalisi kısmen "Mecusi dinini ikrar eden ateşe tapanlardan" ve kısmen Zindıklardan[23] oluşuyordu. Başkentte Zindıklar çoğunluktaydı. Dokuz Oğuz boyunduruğu altında olan zoroastıriyanların mevcudiyeti olası değildi. Biraz farklı düşünüldüğünde, Temim'in belirlemeleri Budistleri veya Türk boylarının

[23] İslam ceza hukukunda bir istilah olup, küfrü gerektiren inançlar taşıdığı halde müslüman görünen kimse manasına gelir. Kelime farsça olup III. Yy'da mevcut olan Mani , Zerdüşt'e ait metinler (Avesta) üzerine tefsirler yapmıştır. Asıl metinlere göre sapmalar arz eden bu tefsirlere Zend denildiği gibi, bu tefsirlere inanan veya bunlara benzer te'viller yapanlara da "zandik" veya bunun Arapçalaşmış şekli olan "zandik- zındık " denilmiştir. Zındık iki tanrılı sistemi benimsemiş bulunan Maniheizm'e inanan kimse de demektir. Hvarizmi (Mafatih al – Ulüm), Zanadika'ya, Manaviya demekle birlkte Mezdeki'leri de aynı gruba sokar ve Zand kitabını ortaya atanın da Mezdek olduğunu kaydeder. Buna göre Zındık zamanın ve dolayısıyla maddenin ölümsüzlüğüne inanan, kainatın oluş ve işleyişini zamana bağlayan kimse anlamına da gelir. (Bekir Topaloğlu, "Zındık", **İslam Ansiklopedisi**, c.XIII, 558-561).

doğal dinlerini işaret ediyor olabilir. Zındıklarla ilgili bir sorunumuz yok, çünkü bu, Müslümanların Maniheizm[24] mezhebi için kullandıkları olağan terimdir. Uygur kağanı bu dini değiştirmeden önce (M.S. 763 yılında Lo-Yang'ı ziyaretinden sonra), bu din, uzun bir süre Türk nüfusları için olasılıkla telkin edilmişti. Din değişikliğinden sonra, "duvarlara oyulmuş veya boyalı şeytan imajları" tahrip edildi ve bir grup Maniheizm mezhebine bağlı mürit öğretmen ülkenin dört bir tarafına dağıldılar. Kara-balgasun'da bulunan üç dilde yazılı muhteşem yazıtta (M.S. 808-821 tarihleri arası hüküm süren kağanın anısına dikilen yazıt) adları tek tek belirtilen iktidardaki (M.S. 763) kağanın halefleri kesinlikle ateşli Maniheistlerdi, ama o dönemde bile ücra köşelerdeki sömürgelerde ve özellikle başkentin (Kara-balgasun) dışında yaşayan ahalinin bu mezhebin havarisi olmaları beklenemezdi.

Çin imparatorunun Uygur yardımlarına gereksinim duymasıyla beraber kağanın 763 yılında din değişikliği yaratması, Çin'de bile bu mezhebin kendine özgü bir biçimde serpilip gelişmesine neden olduğu söylenebilir. Uygur Kağanlığı Orhun'da Kırgız'lar tarafından yok edildikten sonra ancak bu mezhep Çin'de (843) yasaklandı. Daha sonra tarih sahnesine çıkan Turfan Uygurları arasında bu mezhebin yayılmasıyla ilgili Gerdîzî'nin açıklamaları enteresan olduğu kadar canlıdır.

Yukarı Barshân halkının Karluk'la olan mücadelelerindeki üstünlüğüyle ilgili Temim'in ifadeleri ayırıcı niteliğe sahiptir. Dağlar ve göllerin arasına adeta gizlenmiş olan Yukarı Barshân'ın mevzileri çok güçlüydü. Bu bölgeye ilk gelen ahalinin ilk eski göç (yani Wu-sun) dalgasıyla buraya gelip yerleşmeleri olasıdır ve Temim'in Barshân bölgesindeki eski bir şehre yaptığı seyahat**,** geleceğin kaşifleri için önemli bir göstergedir. Daha sonraları Isık göl havzası, Batı Türkleri'nin topraklarına katılmıştır ama bu bölgeye egemen olan boyun adını henüz bilmiyoruz. Mesudi, I, 288, Barshâniyanlar'ın özel bir grup olduklarından bahseder. M.S. 766 yılından sonra, Karluklar, Batı Türkleri'nin (Türgiş) halefi olmuştur ve ısrarlı mücadelelerini Isık-göl'ün dağlık bölgelerinde başlatmış olmalılar. Hudud el Alem (s. 15, 11), IX. veya X.Yüzyıldaki Yukarı Barshân'daki durumu yansıtır: "Barshân, zenginlik ve refah içinde

[24]Maniheist inancın temelini, ışık ve karanlık yahut iyilik ve kötülük şeklindeki birbirine zıt iki asli prensibe dayanan gnostik bir düalizm oluşturmaktadır. Nitelik olarak tamamen farklı karakterlere sahip olan bu prensiplerin her ikisi de ezeli ve ebedidir. (Şinasi Gündüz, "Maniheizm" **İslam Ansiklopedisi**, c.XXVII , 575).

yüzen göl kenarındaki bir kasabadır. Onun dihkanı[25] bir Karluk'tur, ancak ahalisi Dokuz Oğuz'a sadakat gösterir. Hudud el Alem'de kullanılan bu sonraki terim, daha sonraki Turfan Uygur prensliğiyle kesinlikle alakalıdır. Barshân halkının, Turfan Uygurlarıyla dost olduğunu ama Karluk yayılmacılığına boyun eğdiğini bilmemiz isteniyor.

Ancak, Temim, Barshân'ın hala Karluklara üstünlük sağladığı daha önceki bir döneme işaret eder. Cahiz (253 / 868 yılında öldü), " Dokuz Oğuz, Karluklara karşı her bakımdan üstünlük sağladı, gerçi Karlukların sayısı onların iki katı kadardı," diyerek Temim'in kayıtlarını doğrular niteliktedir.

Bir diğer enteresan detay ise, Temim'in 20 + 20 (25) gün sürecek yolculuğu için kağanın ona at göndermesidir. Bu kağanın, Beşbalık'in Uygur kağanı olduğunu düşünmek zorunda kalırsak, Aşağı Barshân kadar uzak bir bölgeye at göndermesi olanaklı görünmüyor. Mesafeler göz önünde tutulduğunda, bir hayli yakın olması bakımından olsa olsa bu bölge Yukarı Barshân olurdu. Uygurların, Orhun'da hüküm sürdükleri dönem boyunca, Aşağı Barshân, Karluklar tarafından kontrol ediliyordu (766 yılından beri) ama Temim, Karluklarla ilgili tek kelime bile etmez, sadece onların Barshâniyanlarla yaptıkları boy mücadelesine değinir. Bu, Meşhed özetinin bir hatası olabilir veya Temim'in yaptığı yolculuğu tarihlemek bakımından önemli bir gösterge olabilir.Sonuç bölümünde buna değineceğiz.

Dokuz Oğuzların komşuları Temim göre : Sağa doğru, yani güneye veya güney-batıya doğru işlerine hiç kimsenin burunlarını sokmadığı Türkler yaşıyordu. Cehaleti gizleyen bir formüldür bu. Neticede, Sha-t'o'ya ve onların müttefiklerine işaret edebilir. Sola doğru, yani kuzeyde Kimeklar komşu konumundaydı. Kıpçakları içeren bu federasyonun merkezi İrtiş'ti. Marquart, "Komanen", 95, XVIII. Yüzyılın başlarına kadar bu federasyonun mevcudiyetini sürdürdüğünü düşünmüştür. Hem Orhun'da hem de Turfan'da bulunan Uygurlar, diğer boylar nedeniyle Kimek'tan bağlantıları kesilmişti. Sadece bir gerçeğin yansıması olan Temim'in ifadelerine göre, Dokuz Oğuz kağanına ulaşmak gibi bir misyon yüklenerek yol alırken Taraz (Talas) bölgesinin içinden geçti ve önünde ikiye ayrılan kavşaktan sola (yani, kuzeye doğru) döndü ve

[25] Dihkan; O şehir' in yöneticisidir.

Kimek hükümdarına ulaşana dek bu yol boyunca seyahat etti .Tekrar bu noktada, Karlukların geçici olarak kenara itilmeleriyle ilgili ipuçları arayabiliriz .

Halife Hişam dönemindeki (M.S. 724 – 743) Türk elçisinin raporunda bulunan bir detayı Marquart şöyle vurgulamıştır: Kral ordusunu toplamak için on sancak açtı. Bu şekilde, krala bağlı olan (Batı Türklerinin On Ok'u) oymakların sayısıyla, sancak sayısını doğru bir biçimde ilişkilendiriyordu. Temim'in betimlemelerine göre, kasabanın dışında bulunan kağanın kampı, onyedi kumandanın her birine ait çember biçiminde dizilmiş kamplarla kuşatılmıştı. Bu rakam (şanssız bir rakam ?) muammalıdır, çünkü kağanın kendi kampını 18. askeri birim On-sekiz olarak saysak bile, On-yiti diye adlandırılabilecek bir Türk federasyonunun varlığından haberimiz yok. Aklıma gelen tek mantıklı açıklama şudur: dokuz Uygur oymağını tek tek hesap ettikten sonra, T'ang-şu*:* "Onlar ırksal olarak birbiriyle bağlantılı toplam altı ailedir (lü-çung), yani P'u-ku, Hun, Pa-ye-ku (Bayirku), Tung-lo (Tongra), Se-kie ve K'i-pi aileleridir ancak barbarlar bu aileleri Uygurlarla bağlantılı olarak görmezler," der. Kudretlerinin ve güçlerinin doruk noktasına ulaştığı dönemde Uygurların bu soydaş boyları, fethettikleri ve topraklarına kattığı Karluk'u ve Basmil'i kontrol etmiş olmaları olasıdır ve rakam ancak bu şekilde on yediye ulaşır.

Temim, Isık –göl'ü betimlerken, bu göle dökülen nehirlerin Tibet, Dokuz Oğuz ve Kimek "yönünden" geldiğini söyler. Doğru ve tam olmayan bu betimlemeyi güney, doğu ve kuzey olarak düzeltebiliriz. Gerdîzî ve Hudud (ss 13, 15) terminolojisine benzer bir biçimde yapılan Tibet referansı görünüşte Tibet'e değil ama Tien-şan'ın hemen güneyinde uzanan topraklara uygun düşer ve bu topraklarda Tibetliler 670 -692 ve 790 – yaklaşık 850 (?) tarihleri arasında hüküm sürmüşlerdir.

6. ÇİNLE OLAN İLİŞKİLER

Meşhed el yazmasında bulunan en önemli yeni ayrıntı şudur: Kağan, evlilik yoluyla Çin imparatoruyla akraba olmuştur ve imparator ona hediye olarak ipek göndermiştir. Bu, Uygurların T'ang hanedanlığı[26] üzerindeki güçlü etkilerinin olduğu zamanı gösterir. Orhun topraklarını M.S. 744 yılında ele geçirmişler ve 757 yılında Moyen-çur-kağan (747-759) çıkan An Lu-şan isyanında imparatora önemli bir hizmette bulunmuştur. Bu hizmet karşılığında imparatorun kızı olan Ning-ho ile evlenmiş, ölümünden sonra karısı Çin'e geri dönmüştur (759). Adaşının maiyetinde olan Ning-ho adlı bir diğer prenses (Yung-wang prensinin kızı), hanedanın içinde kalarak İdigan (No. 3) adlı kağanın[27] eşi olmuştur. 790 yılında ölmüştür (kağan No. 6 altında). 788 yılında prenses Hsien - an, kağanla No. 4 evlenmiş ve daha sonra kağanın üç halefinin (No. 5, 6, 7) eşi olmuştur. Hanedanda yirmi bir yıl yaşamış ve 808 yılında ölmüştür. Kağan (No. 10), 840 yılında Uygurların yıkılış döneminden sağ çıkmayı başaran T'ai-ho (İmparator Tsien-tsung'un kızı) ile evlenmiş, sayısız maceralar yaşayarak 843 yılında Çin'e geri dönmüştür.Böylece Orhun Uygurlarıyla Çin arasındaki evlilik ilişkileri kesilmeden devam etmiştir.

Uygurlara düzenli bir biçimde hediye olarak ipek sunulmuştur. 762 yılında Çin elçileri " T'ang imparatorlarının yıllarca ipek ürünleri Uygurlar'a hediye olarak

---

[26] T'ang Sülalesi İmparatorları: **1-**Kaot-su (618-626). **2-**T'ai-tsung(626-649). **3-**Kao-tsung (649-683). **4-**Chung-tsung (683-684). **5-**Jui-tsung (Wu-hou,Tse-t'ien), (684-705). **6-**Chung-tsung (705-710). **7-**Jui-tsung (710-712). **8-**Hsüan-tsung (712-754). **9-**Su-tsung (756-762). **10-**T'ai-tsung (762-779). **11-**Te-tsung (779-805). **12-**Shun-tsung (805-). **12-**Hsien-tsung (805-820). **13-**Mu-tsung (820-824). **14-**Ching-tsung (824-826). **15-**Wen-tsung (826-840). **16-**Tsien-tsung (840-846). **17-**Hsüan-tsung (846-859). **18-**I-tsung (859-873). **19-**Hsi-tsung (873-888). **20-**Chao-tsung (888-904) . **21-**Chao-hsüan-ti (904-907). (Çandarlıoğlu, **Uygur Devletleri ...** , 155).

[27] Uygur Kağanları: **1-**İsmi Ku-li P'ei-lo, (744-747); Kağanlık Ünvanı: Kutluk Bilge Kül Kağan (Ku-tu-lu P'i-chia Chüeh). **2-**İsmi:Ko-le, (747-759); Kağanlık Ünvanı: Moyen-Çor Kağan (Mo-yen Ch'o) Bilge Kül Kağan (P'i-chia Chüeh). **3-**İsmi:I-ti-chien, (759-779); Kağanlık Ünvanı Bögü Kağan (Mo-yü) Tengride (Tengli) Kağan. **4-**İsmi: Tun Bağa Tarkan; (T'un Mo-ho Ta-kan); Kağanlık Ünvanı: Alp Kutluk Bilge Kağan .**5-**İsmi: To-lo-ssu, (789-790) ve P'an-kuan Tegin, Kağanlık Ünvanı: Ay Tengri-de Kut Bulmuş Külüg Bilge Kağan. **6-**790'da kısa bir süre To –lo -ssu'nun kardeşi Kağanlık yapmıştır. Fakat ismi ve ünvanı hakkında kayıt yoktur. **7-**İsmi:A'ch'o, (790-795); Çin kaynaklarında: Feng -ch'eng K'o-han. **8-**İsmi: Kutluğ Bilge (Ku-tu-lu P'i-chia), (795-805). **9-**İsmi hakkında kayıt yoktur (805-808); Kağanlık Ünvanı: Tengride Bolmış Alp Bilge Kağan. **10-**İsmi hakkında kayıt yoktur. Kağanlık Ünvanı: Ay Tengride Kut Bulmış Alp Bilge Kağan. **11-**İsmi hakkında kayıt yoktur. (821-824); Kağanlık Ünvanı: Kün Tengride Ulüğ Bulmış Alp Küçlüğ Bilge Kağan. **12-**İsmi: Hazar Tegin, (824-832); Kağanlık Ünvanı: Tengride Kut Bulmış Alp Bilge Kağan. **13-**İsmi: Hu Tegin (832-839), Kağanlık Ünvanı: Ay Tengride Kut Bulmış Alp Chü –lu Chang – hsin Kağan . **14-**İsmi: Kasar Tegin; Kağanlık Ünvanı verilmesine vakit kalmadan ölmüştür. (Çandarlıoğlu, 154).

sunduklarını kağana hatırlatma ihtiyacı duymuşlardır. 758-760 yılları arasında çok sayıdaki bakımsız atları yetiştirerek at başına kırk parça ipek talep ederek kazançlı bir ticaret yapmışlardır. 758 yılında on bin at yetiştirmişler, ama imparator bu atlardan sadece 6.000'i için ödemede bulunarak utanç duymuştur. 827 yılında Ch'ao-li kağan (No. 11) atlar için imparator Wen-tsung'dan 500.000 parça ipek almıştır.

Bu sonraki kayıt, Temim'in ifadelerine tamamıyla tekabül eder ancak ipeklerle ilgili yuvarlak rakamlar, kronolojiyi doğru ve tam saptamak bakımından oldukça kuşkulu durumlar yaratır. Yine de yadsınamaz önemi olup, Temim'in ifadelerinin genel doğruluğunu teyit eder bir tarzdadır.

Öte yandan, daha sonra ortaya çıkan Turfan ve Kan-su Uygurları yerel ve sınırlı bir öneme sahip olmuşlar ve yeni hanedanlar tarafından idare edilmişlerdir. Orta Krallıkla ilgili evlilik bağları üzerine kayıt yokmuş gibi görünmektedir. Daha sonraki bir tarihte (996 yılında), Turfan kağanı olan Arslan'ın evlilik ricasını iletmek için Liao hanedanlığı sarayına gönderilen elçilik başarılı olamamıştır.

D) MINORSKY'NİN ELDE ETTİĞİ SONUÇLAR

Olumlu ve olumsuz yapıdaki tüm verilerin analizi bizi şu sonuca götürmektedir: Temim Orhun'daki Uygur başkentine, yani günümüzdeki Moğolistan'da bulunan Kara-balgasun'a yaptığı ziyaretiyle ilgili kayıt tutan tek Müslüman gezgin olsa gerek.

Temim'in kayıtlarındaki mesafeler kuşku yaratır ama kırk-kırkbeş günlük cebri yürüyüş (Temim, Kudame) tarzındaki veya doksan günlük daha normal merhaleleri (I. Hurdadbih) olan bu yolculuk hatırı sayılır bir yolculuktur. Bu mesafe, Beşbalık'in Aşağı Barshân'a bile olan bağlantısını kesen mesafeden daha makul görünüyor; Kara-balgasun'dan, hem Yukarı hem de Aşağı Barshân'a ulaşmak için yeterlidir.

Yolculuğun zamanıyla ilgili olarak sonuca götüren argüman, kağanın Çin'le olan ilişkileriyle biçimlenir. Temim, Uygur başkentinde Maniheizm dininin egemen olduğunu söyler ama M.S. 763 yılındaki Uygurların sıra dışı din değişikliği olayına değinmez. Arap gezginin bu durumu normal karşılamasından önce biraz zamanın geçmiş olmasını beklemeliyiz.

Dikkate değer ikincil bir detay ise kağana ait olan "altın" çadırdır .Şansın yaver gitmesiyle bu canlı gerçeğin teyidini, Kırgız için yazılmış olan T'ang-şu'nun bölümlerinde bulabiliyoruz.Son Uygur kağanı M.S. 840 yılında Kırgız'da öldürüldü ve genç bir erkek çocuğuydu ve sadece 839 -840 yılları arasında hüküm sürdü, ama T'ang -şu adlı eser savaşın yirmi yıl sürdüğünü iddia etmektedir ve Kırgız Kağanının "altın çadırı" ele geçirmeyle ilgili tehditlerini aktarmaktadır. Böylece savaşın başlangıcı, 821 - 824 yılları arasında hüküm süren Kağan Çung - te'nin (No. 10) saltanat dönemine denk gelmektedir. Sıra dışı tantana ve debdebeyle Prenses T'ai-ho ile evlenen kağan bu olduğundan dolayı, olasılıkla Çin işçiliğinin kullanıldığı bu "altın çadır" bu mutlu olay için Çin'den getirilmiş olabilir. Önemli bir detay şudur: Çin imparatorluğunun gelin adayının evlilik vaadi, kağan (No. 9) tarafından 821 yılında ölmeden evvel garanti altına alınmıştı. Öte yandan, 824-832 yılları arası hüküm süren kağan Çh'o-li (No. 11), hem çadırı hem de prensesi selefinden almış olabilir. Bu durum karşısında, M.S. 821 yılını destekleyen başka nedenler olmasa, 827 yılında imparator Wen-Tsung'un ona

gönderdiği 500.000 parça ipekle ilgili detay, Temim'in kağan tarafından ağırlanışı ifadesini güçlendirebilir.

Dikkat çekici büyük öneme haiz bir gerçek daha sorunumuzun çözümüne ışık tutar. Profesör Haloun ünlü Kara-balgasun adlı Çin yazıtını dikkatlice incelemiş ve Schlegel'in çevirilerinde (1898) birçok hatalar bulmuştur. 821 yılından sonra dikilen anıtın, kağanla No. 9 (M.S. 808-821) ilgili anma törenini anlattığı sonucuna ulaşmıştır.

Temim'in Karluklarla ilgili sürdürdüğü tuhaf sessizliğin nedeni, Çinli rehberinin dikkatini yönlendirdiği Kara-Balgasun yazıtındaki detaylarda saklı olabilir. Onun yeni yorumlarına göre, kağan No. 9 Karluklara boyun eğdirmiş ve oraya yeni bir yabgu atamıştır. Kırgız sorununun başlamasına kadar bile süremeyen bu boyun eğdirme, Temim'in Kimekları Dokuz Oğuz'un kuzey komşuları olarak tanımlamasının ve Uygur kağanın Aşağı Barshân'a kadar bir posta servisini göndermesinin nedeni olabilir.

Çin kaynakları yetersiz olmasına rağmen, göz ardı edilecek türden değildir. Temim'in yolculuğunu eğer biz İslam tarihine kaydedilmiş bazı gerçeklerle bağlayabilirsek, konumumuz çok daha güçlenecektir. Burada bize rehberlik eden tehlike, ilk tarihçilerin (Yakubi ve Taberi) zihinlerinde kesinlikle farklı anlamları olan Dokuz Oğuz adı olmalıdır, çünkü onlar bu adı sadece çok az özel durum için kullanmışlardır.

(a) Dokuz Oğuz'a ilk yapılan referans Yakubi'de bulunur, II, 568. 161 / 777 yılından hemen sonra, Halife Mehdi, doğu Kağanlarının kendisine itaat etmesi için onlara elçiler gönderdi. Adı geçenler arasında "Karluk Hükümdarı,"Yabgu", Türklerin Hükümdarı, "Tarkan"; Tibet kralı, "Cahrün", Çin İmparatoru, "Bagpür", Dokuz Oğuz Hükümdarı, "Kağan", vardı. Karluk, Türkler ve Dokuz Oğuz arasında yapılan ayrım, unvanlarda yapılan ayrım kadar kayda değerdir. Dokuz Oğuz hükümdarı, Yabgu ve Tarkan rütbelerinin üstünde olan yüce kağan ünvanını kullanmaktan haz almaktadır. Eğer bu sadece bir Arap böbürlenmesi değilse, referans kesinlikle Orhun'daki Uygur hükümdarına yapılmaktadır. Uygur Kağanlarının daha yeni Maniheizim mezhebini (763 yılında) benimsediklerini hatırlarsak, Mehdi'nin talebi bir hayli dokunaklı hale gelir. Oysa Mehdi, Maniheistlere zulmetti ve 169 / 785 yılında özel bir din soruşturma

görevlisi olan Sahib al-Zanadiga'yı atadı. 759-780 yılları arasında ünlü Mou-yü-kan Idigan (?) Orhun'da hüküm sürüyordu ve Çinli bir prensesle evliydi. Temim'in, Mehdi'nin elçilerinden biri olarak yolculuk ettiği ve onun Kimek'ı ziyaretinin ancak böyle benzer bir görevle motive edilebileceği varsayımına hiçbir şey karşı duramazdı. Bu varsayım yine de, "Altın Çadır" gibi önemli bir detayı gözden çıkarır. Dahası, 763 yılında Türgişler, Karluklar tarafından alt edilmelerine ramak kalmışken, Batı Türkleri toprakları üzerinde hala resmen tanınan halef durumundaydılar[28].

(b) Yakubi'den alınan ikinci alıntı II, 568 Semerkand'taki (yaklaşık M.S. 806-810) Rafi'c ibn el Leys isyanına işaret eder. Harun el -Reşid (809 yılında öldü), Herseme'yi isyanı önlemesi için gönderdiğinde, "Türkler, Karluklar, Dokuz Oğuz ve Tibet ordularından" yardım sağladı. Bu olasılık içerisinde, Temim, Rafi namına kağan No. 8 Çü-lu Bilge kağanın – Prenses Hsien- an ile evli - sarayını ziyaret etmiş olabilir. Kaderi yerel Manikeyanların eline bırakılmış olan kağanın dikkatini çekmek bakımından karargahı Semerkand'da olan Rafi'nin elinde önemli kozlar vardı .Yine de, bu durumda biz tekrar "altın çadır" argümanından vazgeçmek zorundayız. Yakubi'nin Karluk'ta bulunan yabgu ile özellikle Rafi'yi çağrıştırma çabaları dikkat çekicidir.

(c) Tabari'deki Dokuz Oğuz'a yapılan referans da hala ilginçliğini korumaktadır III, 1044, Hic.Tak. 205:" Bu yılın Zul -ka'de'sında (Nisan, 821), Tahir Ibn al-Husayn 2 ay kaldığı Horasan'a doğru yola koyuldu. Kulağına Nisapür'de bulunan Abdurrahman Nishapuri el-Muttavvi'nin ayaklandığı haberi gelmişti ve Dokuz Oğuz Uşruşene'ya ulaşmıştı." Bu parçada adı geçen Tahir, Halife Memun'un onu Horasan valisi olarak atadığı ve ünlü Tahiri hanedanlığının kurucusu olan bir kişidir. 'Abdurrahman ibn 'Ammar isyanında, onun hükümetten emir almadan Hurubiya ile savaşmaya niyetlendiğini ve hemen sonra Faraj al-Rukhayi tarafından hapse atıldığını sadece biliyoruz. Onun El-Muttavvi soyadı ise "gönüllüler" sınıfına ait olduğunu gösterir ve kendisi bu gönüllülerle birlikte Türklerin ileri karakollarına saldırmışlardır. Mukaddesi s. 273, İspicap sınırı boyunca iman adına savaşan bu grup için inşa edilmiş 1,700 kadar ribat (kervansaray) olduğunu söylemektedir. Barthold'a göre, acemi asker toplatılıyor ve zengin köylülerden destek alıyorlardı. Çoğunlukla azgın maceraperest bir grup idiler

[28] Halife Mehdi'nin taht yıllarıyla uygun olmadığından elçisi olamaz Mınorsky burada yanılmış olmalı.

ve sıkça Abbasi Devleti yönetimine karşı baş kaldırdılar. Abdurrahman'ın harekete geçmek istediği karşısındaki hurubiya'ların kim oldukları net değildir: Belki de Fadl ibn Yahya'nın (794-795) Arap olmayanlardan (al-acem) topladığı Horasan'daki sayısız "Abbasi birlikleridir." O dönemde Horasan'da isyanlar sıradan hale gelmişti ve isyanın başında olanlar sürekli Türk boylarından yardım istediler.

Uşruşene prensliği (Semerkand ve Seyhun arasında), Araplara karşı inatçı muhalefetiyle nam salmıştı .Memun, kral Kavüs'a bir keşif heyeti gönderdiğinde, Kavus oğlu olan Fadl'ı yardım etmeleri için "Türklere" gönderdi. Müttefikleri büyük bir orduyla geldi, ancak Fadl onları bir çölde terk etti ve hepsi yok oldular. Abdulrahman el-Muttavvi ve Kavus isyanları aynı yılda oldu ve isyanlar ayrı ayrı yerlerde çıkmasına rağmen, isyanı çıkaran liderlerin ortak bir anlayış çizgisinde bulunmaları olasıdır. Abdulrahman açıkça Maveraünnehir'de bulunan artçı Abbasi birliklerine karşı yürütülen bir şaşırtma harekâtına ilgi duymuştu. Bundan dolayı, Muttavvi olarak da tanımlanan Temim İbn Bahr'ın yolculuğu, aynı olayla irtibatlandırılmış olabilir. Temim'in önemli bir misyon üstlenerek bu yolculuğa başlaması, kağanın ona posta servisinde kullanılan atları göndermesinden ve mümkün olduğunca Temim'in hızlı hareket etmesinden (gözlemlerini ihmal edercesine) açıkça anlaşılıyor. Batıya doğru yayılma düşüncesi bir yana bırakılırsa, İslam dinine dönüş olabileceği korkusuyla kağanın dindaşları olan Maniheistleri koruma arzusu alevlenmiş olabilir.

El-Fihrist'in yazarı, 337, Maniheistler namına böyle bir müdahale örneğini aktarır. Bu dinin uzmanlarının sayısı Semerkand'da 500'e ulaşmıştır ve Semerkand valisi onların kökünü kurutmak için bir plan yapmıştır, ancak Çin kralı (al-Şin) – (yazar "ama onu Dokuz Oğuz kralı olarak farz ediyorum," diye ekler.) – sömürgelerinde çok fazla sayıda Müslümanların bulunduğu uyarısında yani üstü kapalı bir tehditte bulunması için ona elçi göndermiştir. "Çin" ve "Dokuz Oğuz'un" yarattığı kafa karışıklığı, Uygurların hala Orhun'da bulundukları M.S. 840 yılından öncesini akla getirir.

(c) versiyonunu kabul edecek olursak, Temim yolculuğunu Prenses T'ai-ho ile evlenen Çung -te Kağan (No. 10, M.S. 821-824) döneminde M.S. 821 yılının başlarında veya daha Çinli gelin merkeze varmadan ölen selefi Pao-i'nin (No. 9, M.S. 808-821)

hükümranlığının sonlarına doğru yapmış olmalıdır. Temim İbn -Bahr'ın adı Arap kökenli olduğunu ima etmektedir ama olasılıkla Abdulrahman ibn Ammar gibi Horasan'da uzun yıllar yaşamış bir aileden geliyordu. Onun Kimeklere yaptığı diğer önemli yolculuğu, Türk boyları arasındaki diplomatik ilişkilere verdiği önemin bir göstergesidir. Ziyaret ettiği Kimekler, Irtiş'de yaşıyorlardı ve aktivitelerinin ekseni daha kuzeydeki bir bölgedeydi. Maveraünnehir'in işlerine karışmak konusunda kayıt yoktur ama Kimek yönünde ileri karakolların mevcudiyeti gerçeği önemlidir.

Diğerlerine kıyasla, (c) versiyonunu daha tatmin edici bulmaya eğilimliyim, çünkü Maveraünnehir'in ilişkileriyle ilgili olası açıklamalar içerir ve bu arada kağanın Çin sarayıyla olan bağlarıyla, altın çadırla ve Karluk bölgesindeki genel durumla ilgili noktaların adeta çetelesini tutar.

Meşhed el yazması gibi daha komple bir metne dayalı olarak, Temim'in yolculuğuyla ilgili yaptığımız açıklamalar, bilim adamlarınca hala tartışılan bazı teorilerin gözden geçirilmesini zorunlu kılacaktır.

1. I. Hurdadbih'in önemli çalışmasının tarihiyle ilgili olarak, editörü olan de Goeje, biri yaklaşık 232 / 846-7 (El yazması B) tarihli, diğeri yaklaşık 272 / 885 – 886 (El yazması A) tarihli olmak üzere onun iki versiyonu olduğunu iddia etmiştir. Marquart, Temim'den alınan alıntıların her ikisinde de bulunduğunu ve sadece M.S. 866 yılında daha sonra tarih sahnesine çıkan Uygurların Turfan'da varlıklarını sürdürdüklerini söyleyerek ona şiddetle karşı çıkmış ve kitabın sadece bir versiyonu olması gerektiğini belirtmiştir. Temim'in yolculuğunu M.S. 821 tarihine kadar taşırsak, o zaman De Goeje'nin elini kuvvetlendirmiş oluruz.

2. Analizlerimizle ilgili bir diğer yan ürün ise Marquart'ın delillerini kuvvetlendirici tarzdadır ve Dokuz Oğuz teriminin Sha-t'o ile yani " kum çölü insanlarıyla" ilintili olduğunu söyleyen Barthold'un teorisine karşıt olarak Marquart, Dokuz Oğuz = Uygur demektedir. Dokuz Oğuz teriminin asıl kökeni konusunda hala zorluklar yaşanmaktadır ancak bu terim, Orhun'daki Uygurlar ve T'ien-Shan'daki yandaşları için eşit derecede kullanılır. Kara-balgasun yazıtında Orhun kağanın No. 9 Beşbalık'ı Tibetlilerden aldığı söylenmektedir ama burayı elinde ne kadar süre tutabildiğini bilmemekteyiz (Haloun).

3. Temim'in yolculuğuyla ilgili yeni yaptığımız açıklama bazılarını şimdilerde unutulmuş olan Tuguzuz (Dokuz Oğuz) olarak mı veya Tuguzur (Dokuz Uygur) olarak mı okunması gerektiği sorusuna geri döndürebilir.Bu sorun, Nöldeke tarafından bir Pehlevi metnine başvurarak çözülmüştü ve orada bu sözcüğün sonunda bulunan harfin net olarak z olduğunu belirtmişti ve bizler otantik Türk ve Uygur yazıtlarında olduğu gibi Toquz-Oghuz olarak yazmaktayız. Özgün bir biçimde bu terim özel aşiret gruplarını ifade etmektedir, ama geleneksel görüşe göre (Çin kaynaklarınca teyit edilen), Uygur federasyonunda "dokuz" (toquz) oymak bulunduğundan dolayı, bu terim Uygurlar için kullanılmaktadır.

4. Yaptıkları derlemelerin içeriklerini bir bandıranın yükünü ifşa gibi Arap coğrafyacılarının detaylıca aktarabileceklerini sanmanın ne denli tehlikeli olduğunu bu makalenin bir kez daha göstereceğini umuyorum. Savaş döneminde bir gümrük memurunun yaptığı gibi, bir doğu bilimci kargoda bulunan bileşenleri tefrik etmelidir. Mevcut kaynaklarla ilgili yapılacak olan kıyaslamalı bir çalışma uzun ve sıkıcı gelebilir, yine de geleneksel kültürler labirenti içerisinde yolunu bulmak isteyen birisi için güvenilir ve tek metottur.

II.BÖLÜM- ŞEREF EL ZAMÂN TÂHİR EL MERVEZİNİN TABA'İ EL-HAYAVAN KİTABI

A) TABA'İ EL HAYAVAN'IN TÜRKLERLE İLGİLİ BÖLÜMÜNÜN MINORSKY ÇEVİRİSİ

1. Türkler,boy ve alt boylardan oluşan geniş insan topluluklarıdır. Bazıları köy ve şehirlere bazıları ise çöl ve ekilip biçilemeyen arazilere yerleştiler.

2. En büyük boyları, On iki Boydan oluşan Oğuzlar dır. Bunlardan bazıları Dokuz Oğuz, bazıları Uygur, bazıları Üç-Uygur olarak adlandırılır. Kağanlarının ismi Oğuz Kağandır.Oğuzlar pek çok kara ordusuna sahiptir. Önceleri kağan bin muhafız, dört yüz bayan hizmetçi bulundurmaktaydı. Kağanla birlikte muhafızlar günde üç kez yemek yerler ve yemekten sonra yine üç kez içki içerlerdi. Kağan, her sene bir kez halkıyla görüşürdü. Oğuz boyları yönetimde iyi gelenek ve göreneklere sahiplerdi. Oğuzların bazıları çöllerde çadırda yaşardı. Ekilip biçilemeyen arazileri Maveraünnehir ve kısmen de Harezm'le sınırdır.

Oğuzlar Müslüman ülkelerle irtibat kurdukları zamanlarda bir kısmı İslam dinini benimsedi ve bunlar Türkmen olarak adlandırıldı. Müslüman Oğuzlarla Müslüman olmayanlar arasında savaşlar çıktı ve sonunda Müslüman Oğuzlar sayıca çoğaldı. Bu başarıları sonucunda toprakları genişledi. Müslüman olmayanları buralardan çıkardılar. Bu yüzden Müslüman olmayan bu topluluk Harezm'i terk edip Bajanak (Peçenek) bölgesine yerleşti.

Türkmenler, İslam topraklarına doğru yayıldılar ve mükemmel bir durum sergilediler. Elde ettikleri topraklarda Atabeylik[29] ve sultanlık rejimini uyguladılar.

3. Kitay-Han'dan korkup Kitay topraklarından gelen Hunlar da Türk boylarındandır. Bunlar Nestorian Hıristiyanlarıdır[30]. Doğal ortamlarından baskılar

[29] Bu dönemde Türklerde Krallık olmadığından ve en çok Atabeylik yönetimi olduğu için bu tanımlamayı kullandım.

sonucu göç etmişleridir. Harezmşah Ekinci b. Koçkar onlardandır. Hunlar, bu doğal ortamlarından çıkarılan toplumdan daha güçlü ve sayıca fazla olan Kay tarafından takip edilmişlerdir. Kay'lar daha sonra Sari topraklarına doğru ilerlemişlerdir. Sariler de Türkmenler'in topraklarına göç etmişlerdir.Türkmenler de Oğuz topraklarının doğu kısmına kaymıştır. Daha sonra Oğuz Türkleri Ermeniyye Denizi'nin (Karadeniz ?) kıyısındaki Bajanaka (Peçenek) ilerlemişlerdir.

4. Kırgızlar, kuzey doğuda yer alan sayıca fazla bir topluluktur. Kimek kuzeyde yer alır. Yağma ve Karluk onların batısında bulunur. Kuca ve Erk'ler güney ve kışlak olan batı arasında yer alır. Kırgızlar önceleri inançlarına göre ölülerini yakarlarmış. Onlar ateşin ölüleri temizleyerek günahlardan temizlediğine inanırlarmış. Ölülerin yakılması onlar arasında eski zamanlardan kalmaydı. Müslümanlarla komşu olduklarından ölülerini gömmeye başlamışlar. Kırgızlar'da her yılın belirli bir gününde 'Faghinün' denilen[31] bir kişi davet edilir, onun huzurunda oyuncular, şarkıcılar toplanır ve bir ziyafet başlarmış. Ziyafet sonunda topluluk dağılır, Faghinün krize girip kendinden geçermiş. Faghinün bu haldeyken etrafındakiler ona, gelecek yıl neler olacağı hakkında sorular sorarlarmış.Faghinun böylece gelecek yıl yağmurlumu kurakmı neler olacağını söylermiş. Faghinun'un kehanetleri (söyledikleri) halk için mutebermiş. Söylediklerinin olacağına inanırlarmış.[32]

5. Kırgız topraklarında dört su yolu bulunur. Bu su yolları dağlar ve büyük mağaralar arasında akan çok büyük bir su yoluna dökülür.[33] Deniliyor ki Kırgızlardan seçilen biri üç gün boyunca zifiri karanlıkta bu su yolunda yolculuk yaptı. Daha sonra aydınlığa kavuştu. Hayvanların toynak seslerini duyduktan sonra ne olduğunu gözetlemek için ağaca tırmandı. Her biri uzun mızrak boyunda üç atlı geliyordu ve

---

[30] Nestorian Hıristiyanlığı yada Nasturilik (Nesturilik) İstanbul patriği Nestorios'un ve öğretilerinin Efes ve Kadıköy konsüllerince yasaklanmasıyla Anadolu ve Suriye'de gelişen Hıristiyanlık mezhebidir. Hz. İsa'nın tanrısal ve insani doğalarının birbirinden bağımsızlığına inanılır. Nasturilik'te bu durum ahlaka eklenmiş iki ayrı kişilik olarak savunulur. Hz. Meryem'in tanrı annesi değil bir insan annesi olduğunu ileri sürmüştür. Bir bakıma Hristiyanlık açısından Hz. İsa'yı insan sayma zorunluluğu vardır. Çünkü O, bütün insanlar için, Tanrı yanıyla değil insan yanıyla acı çekmiştir. Nestorios'un bu düşünceleri Katolik Hıristiyanlık'ta sapkınlık sayılmıştır. (Orhan Hançerlioğlu, **Dünya İnançları Sözlüğü** , İstanbul, 1993, 358).

[31] Gerdizi Kırgızlar'da Şamanlar'ın bulunduğunu söylemektedir. Faghinun kelimesi Kam-oyun şeklinde bir kelime olmalıdır. Kırgızlar'da dini törenleri yöneten Kam'lara verilen isimdir. (Abbdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 2000, 74).

[32] Bahsedilen Kırgızlar orman kavimlerinden olabilir.

[33] Su yolları Yeni Sey nehri kollarıdır.

onlarla birlikte öküz büyüklüğünde köpekleri vardı. Yaklaştıklarında adamı gördüler. Atlılardan biri adamı aşağı indirdi. Adamı, köpeklerden korumak için atına bindirdi ve kamp yaptıkları yere götürdü. Çadırlarının başköşesine oturttular, yiyeceklerinden verdiler. Daha önce adamın benzerini görmemişler gibi hayretle baktılar. Sonra atlılardan biri adama gideceği yere kadar ulaşana kadar eşlik etti. Hiç kimse atlıların kim olduklarını, hangi kavime ait olduklarını bilmiyor.

Türk topraklarının en ücra köşelerinde, UJ(Uc)[34] ve Kaşgar'ın çayır ve steplerinde; vahşi develer, çeşitli vahşi hayvanlar, ayrıca diğer insanlarla ilişki kurmayan vahşi insanlar da bulunurdu.

Kırgız'ın Cinanceket yönünde yağmurun sürekli olduğu yerde sık çalılıklar, geçilmesi imkânsız ormanlar, karmaşık yerler terk edilmiş su birikintileri bulunmaktadır. Bu yöreye yabani insanlar yerleşmiş, bunlar diğer insanlarla iletişim kuramayan, onların dilini anlamayan ve sadece kendi aralarında anlaşabilen bir topluluktur. Yüklerini bir yerden bir yere nakletmek için kullandıkları botları, balık ve yabani hayvan derisinden yapılmıştır. Bu insanlar yörelerinden çıktıklarında sudan çıkmış balığa dönerlerdi. Ağaçtan yapılmış okları vardı. Giysileri hayvan derilerinden yapılmıştır ve yiyecekleri av hayvanlarının etleridir. Savaşçı bir toplumdur. Düşmanlarına saldırıya geçmeden önce, ailece düşmanın gücünü sayısını tespit ederler ve sonra saldırıp yok ederler. Silah ve demir dışında elde ettikleri ganimetlerin tümünü yakarlardı. Çünkü onların gayri meşru olduğunu kabul ederlerdi. Eşleri ile ilişki kurmak istediklerinde kadınlar dört ayak üzerinde durdurulur. Vahşi hayvan tavrında çiftleşirler. Eşlerinin beylerine verdikleri hediye vahşi hayvanlardır. Biri öldüğünde cesedi kalın iplerle sarılıp bir ağaca çürümeye terk edilirdi.[35] Şimdiden sonra onlardan biri yemek araştırması için bir kırgızı ziyaret eder ve onun araştırması kırgız tarafından misafir perverlikle kabul edilirse sorun çıkmaz aksi takdirde o kırgızın üzerine atlar, onu katleder ve kendi bölgesine geri kaçar.

6. Karluklar önceleri Altın Dağ'da(Altay Dağlarının kuzeyi) bulunan Tunis'e(Tulis) yerleşmişlerdir. Karluklar Dokuz Oğuzlar'ın köleleridir. Daha sonra

---

[34] Uc dağda bulunur. Burada iki yüz kadar insan bulunmaktadır. (Şeşen, 65).

[35] Mervezi gördüğünü değil duyduğunu yazıyor, en azından anlatılanlar orman Kırgızlarının adetlerinden olabilir.

Dokuz Oğuzlara karşı isyan etmişler ve Türgişler'in topraklarına göç etmişlerdir. Turgiş arazisini zorla ele geçirmişlerdir. Oradan İslam topraklarına doğru hareket etmişlerdir.

Karluklar'da dokuz bölüm vardır:

- Üçü Çiğil,
- Üçü Bişkil
- Bulak
- Kölerkin,
- Tohsı

7. Kimek; evsiz, köysüz(göçebe) yaşayan geniş ormanlık ve otlaklara sahip olan bir topluluktur. Kimekler çok sayıda koyun ve sığıra sahiptirler. Fakat develeri, bölgelerinde bir yıldan fazla yaşayamadığı için beslemezler. Bölgelerinde tuz üretilmez, tüccarlar ithal ederdi. Yazları kısrak sütü ile kışları etle beslenirler. Şiddetli ve sürekli kar yağışı olur. Bu yüzden böyle durumlarda eğer Oğuz Devleti ile barış halinde iseler, hayvanlarını Oğuz ülkesine naklederler. Kimekler, önceden hazırladıkları yiyecekleri şiddetli soğuklarda tüketirler. Herhangi bir kişi, samur, ermine (Kakum)[36] gibi hayvanları avlamak isterse, üç kol uzunluğunda ve bir karış genişliğinde iki parça tahta(kayak) alır ve onları ayakkabıları ile birlikte ayağına bağlardı. Böylece dalgaları yaran bir gemi gibi kar üzerinde yürüyebilirdi.

8. Kimeklerın sağ tarafında (güneyinde) ateşe ve suya tapan üç kavim vardır. Aralarında hiçbir sözlü konuşma geçmeksizin, işaretler yardımıyla yabancılarla ticaret anlaşmaları yaparlar. Yabancı satacağı malı tezgaha koyar, daha sonra Kimek tüccarı gelir ve yabancının eşyasına denk olan malı karşısına koyar. Yabancı razı edilirse mallar takas edilir. Razı olmazsa yabancı malı orada bırakır. Onlar özellikle bakır kâselere , kırmızı derili çantalara düşkündürler. Yılda bir gün oruç tutarlar. Ölülerini gömerler ve onlar için ağıt yakmazlar.

El-mesalik Ve'l-memâlik kitabında, batı yönünden Kimek'e gelen bir insan topluluğu olduğu ve bunların işaretlerini kullanarak ticaret anlaşması yaptıkları,

---

[36] Kakum, Kuzey bölgelerde yaşayan , Sansara benzer siyah kuyruklu, derisi çok makbul bir hayvandır. (Ferit Develioğlu, **Osmanlıca –Türkçe Sözlük**, 580).

getirdikleri malların satışlarını yapana kadar beklettikleri belirtiliyor. Bayanlar için süs eşyasında kullanacakları bakır kaseleri daha çok tercih etmektedirler. İş anlaşması yaparken konuşmazlar, işaretle anlaşmayı hallederler.

9. Kimek'ın kıbleye(güney) doğru olan bölümünde B.Srî[37] adı altında toplanan bir insan grubu bulunmaktadır. Bağımsız boy reisleri vardır. Yaz kış ormanlarda ve kulübelerde yaşarlar.

10. Peçenek (bajanak) yağışlı bölgeleri ve otlaklı alanları tercih eden göçebe bir topluluktur. Bölgeleri her bir yön için otuz günlük bir mesafe uzaklığındadır. Ülke toprakları; kuzeyde Kıpçak, güneybatıda Hazar, doğuda Oğuz, batıda Slavlar tarafından çevrilmiştir. Sınır komşuları Peçenek topraklarına, Peçenekler de komşu ülkelerin topraklarına akınlar düzenlemişlerdir. Peçenekler zengin bir topluluktur. Hayvan sürülerine, ev eşyalarına, altına, gümüşe, silahlara, bayraklara sahiptirler. Peçeneklerle Hazarlar arasında 10 günlük bir mesafe vardır. Bu iki ülke arasında herhangi bir sınır hattı yoktur. Bu yüzden mesafeyi, yıldızlar aracılığı ile sınır hattını kullanarak ya da rasgele aşarlar.

11. Hazar toprakları geniştir, bir bölümü sıra dağlarla kaplıdır. Bu dağın en uç kısmına, iki koldan oluşan Tülas ve LW (Lav'arlar,Lergar) adı altında Türkler yerleşmiştir. Bu da Tiflis topraklarına doğru uzanmaktadır. Türklere ait Sarığşen (Sars) ve Hanbalık (Kh.Tbaligh) adında iki şehir vardır. Kışın şehirde kalırlar fakat ilkbaharın yaklaşmasıyla yaz mevsimini geçirmek üzere yaylalara giderler. Kağanları her yere 10.000 atlısı ile giderler. Geleneklerine göre ülke dışına çıkarken yanlarında iki kol uzunluğunda demir kazık taşırlar. Kamp alanlarına geldiklerinde ellerindeki demir kazıkları kampın sınırlarını belirlemek için dikerler. Böylece bir saatten az bir zamanda kamp etrafında parçalanmayan duvar oluştururlar.

12. Hazar topraklarının bir parçası olan Burdas'da bir Türk devletidir. Hazar toprakları ile Burdas arası on beş günlük bir mesafededir. Burdas boyu Hazar kağanına itaat eder ve onun on bin atlı ihtiyacını karşılar. Onların kendilerini yönetecek liderleri yok fakat her yerde kavgalarını kontrol edecek yetişkin insanlar bulunurdu. Toprakları

---

[37] Bu topluluğa Mazraba da denmektedir. (Şeşen, 93).

geniş ve ormanlık alanlarla kaplıdır. Bulgar ve Peçeneklere akın etmişlerdir. Görünüş olarak Burdaslılar yakışıklı ve güzel bir fiziğe sahiptirler. Bir kız ergenlik çağına geldiğinde baba otoritesinden çıkar ve hangi erkeği istiyorsa onu seçer. Seçilen erkek de kız babasının yanına gider. Kız babası uygun görürse kızını erkeğe verir.

Öküz ve domuzları vardır. Bolca bal üretirler. Ana malları sansardan yapılmış kürklerdir. Burdas'ta ölüleri yakan ve gömen olmak üzere iki grup vardır. Arazileri düzdür. Bölgenin ağaçları çoğunlukla khalanj'dır[38]. Yörede kiremit toprağı bulunmaktadır. Ülke toprakların genişliği merkeze on yedi günlük mesafe ile sınırlanmıştır. Bölgede meyve yetişmez. Balı kullanarak içecek yaparlar.

Burdas'ın kuzeyinde Bulgar şehri vardır. Kutup şehri yönünde kuzey ile batı(?) arasındadır, Harezm'dan üç aylık bir mesafededir. Suvar ve Bulgar adında iki şehirleri vardır. İki şehir arası iki gün uzaklığındadır. Bu yolculuk, ırmak ve yoğun ormanlık boyunca yapılır. Bu yöreyi aynı zamanda istihkâm olarak kullanırlar. Ormandaki ağaç türlerinin çoğunu khadang[39] cinsi oluşturur. Az miktarda fındık ağacı vardır. Onlar Müslüman'dır. Fakat Müslüman olmayan Türkler tarafından kuşatıldıkları için onlara karşı mücadele etmişlerdir.Ormanlarında sincap, gri samur v.b soğuğa dayanıklı hayvanlar bulunur. Ülke toprakları oldukça geniştir. Gündüzleri çok uzun, geceleri çok kısadır.Öyle ki alacakaranlık ile şafak sökmesi arasında bir kap et yemeği bile pişirilemez.

Onlardan yirmi gün uzaklıkta, kutup şehrine doğru Isu adında bir yerleşim bölgesi vardır. Bu bölgede Yura toplumu yaşamaktadır. Yabanidirler zira diğer insanların kendilerine zarar vereceklerine inandıkları için iletişim kuramazlardı. Bulgarlar Yura kabilesine seyahate giderler, beraberlerinde kıyafet, tuz vb ürünleri satmak için götürürler. Nakil işini köpeklerin çektiği kızaklarla yaparlar. Çünkü arazi hiçbir zaman erimeyen karla kaplıdır. Bu arazide insan normal bir şekilde yürüyemez. Ancak ayaklarına öküzün uyluk kemiğinden yapılmış yürüme araçlarını bağlar, ellerine sağlam değnekleri alırlarsa bu yolu güçlükle kat edebilirlerdi. Diğer insanlardan korktukları için Yura kabilesi, işaretlerini ve mimiklerini kullanarak ticaret anlaşması

---

[38] Khalanj yani Halenc ağacı Kayın ağacıdır. (Şeşen, 37).
[39] Khadang yani Hadeng ağacı Çam ağacıdır. (Şeşen, 37).

yaparlar. Yuralar değerli samur kürklerini satarlar, etleri ile beslenir, derilerini giyecek olarak kullanırlardı.

Kıyıya yerleşmiş insanlar hiçbir amaç ve niyet gütmeksizin denizde en ücra köşelerde seyahat eden bir topluluktur. Kendileriyle övünmek için yaparlar. Cahil ve aptal bir toplumdur. Cehaletleri şunlardan anlaşılır: Gemilerde seyahat edenler, iki gemi karşı karşıya gelince şiddetlice çarpışırlar. Daha sonra gemiciler kılıçlarını çıkarıp birbirleri ile dövüşürler. Bu olay onların selamlama şeklidir. Belki de onlar aynı şehirden ya da aynı semtten geliyorlardı.. Aralarında herhangi bir rekabet ya da düşmanlık yoktur. Bu olayı sadece gelenekleri olduğu için yaparlar. Galip gelen her iki gemiyi birden yönetir. Denizdeki balıkların dişleri bıçak sapı, kılıç vb. aletlerin saplarının yapımında kullanılır.

Ayrıca geçilemeyen Black Land (kara toprak) arazi de vardır. Kutup şehrine doğru seyahat eden kişi yaz aylarında gecenin olmadığı, kış aylarında gündüzlerin olmadığı bir yere ulaşır. Güneş bölge üzerinde altı ay boyunca bulunur. Bu yüzden bütün yıl bir gün bir geceden oluşur.

13. Macarlar geniş topraklara sahip Türk topluluğudur. Toprakları her bir yön için yüz gün uzaklığındadır. Boy reisi yirmi bin atlının başında bulunur 'künde' olarak adlandırılır. Bu isim onu hükümdardan farklı kılan özelliktir. Macar Türkleri çadırlarda yaşarlar, yeşillik ve diğer bitkilerin çok olduğu alanlara göç ederler. Toprakları Rum Denizi (Karadeniz) ile sınırdır. Bu denize dökülen iki nehir bulunmaktadır. Biri Ceyhun nehrinden daha büyüktür. Macar Türklerinin ikamet ettikleri yer Tuna ve Etil adındaki bu iki nehir arasıdır. Bölgede ormanlar geniş ye kaplar, ekim yapılacak arazi de bulunur. Rum'a sattıkları esirleri kaçıran Rus ve Slavları yenmişlerdir. Macarlar sevimli ve yakışıklı insanlardır. Vücutları iridir. Zengindirler ve geniş ticaret alanlarından dolayı bolca mal, mülke sahiptirler.

14. Slavların sayıları fazladır. Topraklarıyla Peçenek toprakları arasında 10 gün süren mesafe vardır. Bölgeleri baharda sayıları daha da fazlalaşan ormanlık alanlarla kaplıdır. Slavlar bu ormanlık alanlarda oturmaktadırlar. Asma ağaçları yoktur. Ama bolca bala sahiptirler. Domuzları vardır. Ölülerini ateşe taptıkları için yakarlar.

Çoğunlukla darı yetiştirilirler ve baldan yapılmış içecekleri kullanırlar. Dört karış uzunluğunda çeşit çeşit düdükleri vardır. Kopuzları düz tellidir. Fakat akort anahtarı yoktur. Çokça mal mülkleri yoktur. Silah olarak mızrak ve ciriti kullanırlar. Korunmada kullandıkları kalkanları vardır. Baş kabile reisleri 'cuwiz' adını alır ve 'sh.rih'[40] adında vekili vardır. Kralın hayvanları vardır. Sütle beslenir. Kh.zh.rat[41] şehrinde oturur. Burada her ay üç gün pazar kurulur. Buranın soğuğu çok şiddetlidir. Bu yüzden halk yeraltında tahtalarla örtülmüş oturacakları yerler yaparlardı. Odun ve gübre (tezek) yakarak ısınırlar.Kışın Macarlar bu bölgeye akın ettiler ve karşılıklı istila sonucu çok sayıda köleye sahip oldular.

15. Ruslar, denizde bir adada yaşarlar. Uzunluğu her bir yön için üç gün sürecek mesafededir. Ormanlık alanlar vardır. Bölge bir göl ile çevrilmiştir. Ruslar kalabalıktır. Geçimlerini savaşarak sağlarlar, işleri budur.

Bir erkek öldüğünde, geride kız ve erkek evlat bırakmışsa bütün mal varlığı kıza verilir. Erkek çocuğa sadece bir kılıç verilir. Ona şöyle derler: 'baban, bütün mal ve mülkünü kılıcıyla kazandı onun yaptıklarını yap ve onun yolunda git'.

Hicri 300'lü (912-913) yıllarda eğitim sistemleri Hıristiyanlığı kabul edene dek dışardan etkilendi. Hıristiyanlığı kabul ettiklerinde, inançları gereği, kılıcı kullanmadılar. Geçim kapıları kapandı. Zor ve fakir bir hayata merhaba dediler. Daha sonra Müslüman olmaya karar verdiler. Çünkü bu durumda kutsal savaş ve akınlar yapabilecek ve eski işlerine dönebileceklerdir. Bu yüzden, Harezm'in yöneticisine krallarının akrabası olan dört erkek kurye gönderdiler.

Türklerin krallarına Kağan, Bulgarların krallarına b.t.lfu (İmlan) denildiği gibi Harezm'in krallarına da Vladımır denilirdi. Kuryeler Harezm'e geldiler ve mesajlarını ona ilettiler. Harezm Hükümdarı, onların Müslüman olma isteğini duyduğunda çok sevindi. Bir kişiyi onlara İslam'ın kurallarını öğretmek üzere görevlendirdi. Böylece kuryeler dinlerini değiştirmiş oldular.

---

[40] Gerdiziye göre büyük reislerine Cuwiz yada Suvit Melik, vekiline Sh.rih yada Sübenc (Suvinc) denirdi. (Şeşen, 86).

[41] Kh.zh.rat şehrinden Ceravi ve Hararan isimleriyle de bahsedilir. (Şeşen, 94).

Ruslar güçlü ve çevik insanlardır. En ücra bölgelere akın etmek için yürüyerek giderlerdi. Ayrıca Hazar denizinde botlarla seyahat ederlerdi. Bu süreçte gemi çalarlar ve malları yağmalarlardı. Uçuruma rağmen Rum Denizi'nden kostantiniyye'ye (İstanbul) yelkenle gelirlerdi. Hazar Denizinde seyrederken Barda'a efendisi oldular.Yiğitlik ve cesaretleri iyi bilinir. Bu yüzden onlardan herhangi biri diğer milletlerden birçok kişiye denk tutulur.

16. Çeşitli Türk gruplarından bahsettik. Bunlarla ilgili olayları anlattık. Fakat onların çeşitliliği, sınıfları, yaşam şekilleri, gelenek ve görenekleri anlattıklarımızdan çok daha fazladır.

17. Hipokrat[42] ve Galenos[43], Türkler hakkında çok şey söylemiştir. Bunlardan bazılarını size sunmak istiyoruz.

Hipokrat, Avrupa'da bir Türk toplumu olduğunu, kendi içlerinde birbirlerine benzediklerini fakat diğer insanlara benzemediklerini ifade eder. Aynı Mısırlıların birbirlerine benzemeleri gibi. Mısırlılar sıcak iklimde yaşarken Türkler soğuk iklimde yaşadıkları görülür.

Galenos, Surmata[44] olarak adlandırılan insanların kısık ve küçük gözlü olduğunu savunur.

---

[42] Hipokrat milattan önce 460 yılında Kos (İstanköy) adasında doğmuştur. Tıb alanında İlkçağın en ünlü hekimidir. Hipokrat o güne kadar uygulanan geleneksel dini-sihri tedavi metotlarına karşı hem akıla hem tecrübeye yer veren bir tıp anlayışı ortaya koymuştur. Tıbbın yanı sıra tabiat bilimleri, gizli bilimler ve astrolojiyle de ilgilenmiştir. Günümüze Hipokrat adına mal edilen 59 eserlik külliyat kalmışsa da değişik tarihlerde, farklı bakış açıları olduğundan kendisine ait olduğu kesin değildir. Hipokrat tıp teorisi denilebilecek anlayışın doğrudan ya da dolaylı ürünleri olabilir. Hipokratın eserlerinden değil Hipokratik eserlerden bahsetmek mümkündür. (Esin Kahya , "Hipokrat" **İslam Ansiklopedisi**, c. XVIII , 119-121; Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, 1988, 226,343).

[43]Calinusun asıl adı Galenos'dur, batı dillerinde galenos olarak geçer. Yaklaşık olarak 130 yılında Batı Anadolu'daki Bergama şehrinde doğmuştur. Hipokratik tıp bilimi ve ahlakına bağlılıkla birlikte bu yorumu da geliştirmeye çalışmıştır. (İlhan Kutluer, "Calinus" **, İslam Ansiklopedisi**, c. VII, 32-34).

[44] Küçük gözlü ifadesiyle bahsedilen kişilerin Türkler olduğu zannedilmiştir. Bizans elçi raporlarını toplayan Menander Protestor Türklere önce saka dendiğini söyler. El Fakih İskitiyye ifadesiyle Ermenistan, Horasan, Hazar, ve Türk ülkelerini kasteder. Mervezi 'de Yunan yazarlarının İskitler den bahsedilişini Türkler olarak kabul eder. (Ramazan Şeşen; **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, İstanbul ,1975, 107).

Hipokrat, Türk mutfağının ve geleneklerinin her yerde aynı olduğunu söyler. Bu yüzden kişilik bakımından birbirlerine benzerler. Diğer insanlardan farklıdırlar. Gerçekten de Türkler, diğer insanlara ne çehre ne de huy olarak benzerler. Onlar ablak yüzlüdür. Yüz kemikleri belli olmaz. Vücutları yumuşak ve nemlidir.

Galenos, Türk topraklarının soğuk ve rutubetli olmakla beraber suyun bol, bozkırların ve madenlerin bulunduğunu belirtir. Türklerin kaygısız, titizlik isteyen mesleklerinin olmadığını söylemiştir. Galenos ilave olarak; onların eklem yerlerinin belirgin olmadığını söyler. Onların eklemleri etlerinin bolluğundan üzerlerinde görünmez , saklıdır. Bundan dolayı nemli bünye çok miktarda etten oluşur. Nemli, soğuk, şişman ve kuvvetsizdirler. O yüzden Türkler nemli ve soğuk yapılıdırlar.

18. Hipokrat, Türklerin bağırsaklarının nemli olduğunu ve bağırsaklarının çok boşaltım yapmadığı görüşündedir. Çünkü böyle bir iklimde ve doğa şartlarında bağırsakların kuru olması imkânsızdır. Türklerin çok şişman, saçsız olduklarını ayrıca belirtir. Dahası böyle durumların fazla sayıda çocuk sahibi olmaya uygun olmadığını söylüyor. Çünkü erkek, içgüdüsel olarak bayana karşı tahrik olmuyor. Diğer yönden kadınların hamile kalmalarının çok nadir olduğunu söylüyor. Sebebi şunlardır:

1- Kadınların rahimleri nemden dolayı erkeğin spermlerini kabul etmiyor.

2- Her ay bayanları etkileyen adet dönemleri olması gereken düzende olmuyor.

3- Rahim ağızları yağ fazlalığından kapanıyor.

4- Bünyeleri şişmanladıkça rahim kanalları da büyüyor.

Galenos, kadınların çeşitli nedenler yüzünden gebe kalamadıklarını belirtiyor. Bunu da bayanların her ay düzenli adet görememelerini, rahimdeki gücün nemlilikten ve soğuktan dolayı zayıflamasına bağlıyor. Bu yüzden, sperm hedefine ulaşmadan yok oluyor.

Ayrıca Galenos, Türk bayanlarının sık hamile kalmamalarını sakin olmalarına bağlıyor. Kölelerin ve bayan hizmetçilerin, hareketleri sayesinde, vücutları sarsılıyor ve vücutta bulunan fazla nemi dışarı atılıyordu. Sonuç olarak da rahimleri koruyor ve sık sık hamile kalabiliyorlar.

19. Hipokrat der ki:Türk erkeklerinin çoğu hadımağası oldular. Eşlerinin işlerini yaptılar ve kadın gibi konuşmaya başladılar. Ne söylediyse kanıtlandı. Ülkenin bazı yerleşim yerlerinde böyle durumlarla karşılaşıldı. Fakat steplerde, çöllerde göçebe hayatı süren erkekler tam tersi dayanıklı, savaşçı bir ruha sahiptiler iki sınıfa ayrılırlar:

1- Başlarında şef ve kralları vardı. Halk,yöneticilerinin kural ve emirlerine uyardı.

2- Bu grup, kimseye bağlı olmayan, yöneticileri bulunmayan, en güçlü, enerjik ve cesur topluluktur.

Hipokrat, Asya'da Türkler ve Hintliler gibi kimseye bağlı olmayan, kimsenin hükmüne girmeyen topluluklar vardır, diyor. Bunlar kendi kendilerini yöneten özgür insanlardır. Hiç kimseye kendilerini yönetme izni vermezler. Ne yapıyor, ne kazanıyorlarsa kendileri içindir. Bu grup;çok cesur, şiddetli ve kavgacı bir gruptur.

20. Galenos, Türk erkeklerinin eşlerinin bir erkek gibi savaştığını belirtir. Ayrıca göğüslerinden birini keserek bütün gücün kollarına gideceğine inanırlar. Böylece, vücutlarının ata binmeye müsait olduğunu savunurlar.

Hipokrat bu kadınlardan bir kitabında da bahsetmiştir. ‘‘bir göğüslü kadınlar’’ anlamında gelen Amazunas (Amozonlar) ismini vermiştir. Diğer göğüslerini kesmeleri, soylarının ilerlemesi için gerekli olan çocuklarının beslenmeleri için engellenmiştir. Bayanların tek göğüslerini kesmelerinin sebebi, at üzerinde ok atarken engel olmaması içindir.

21. Kralların ve şeflerin bulunduğu daha önceden de bahsettiğimiz çok sayıda kabile bulunmaktadır.

B :MINORSKY'İNİN METİNLE İLGİLİ YORUMU

Müslüman coğrafyacılar Doğu Avrupa'yı fino-ugrian[45] ve Slavları da "Türk" başlığı altında toplamışlardır. Mervezi'nin kişisel olarak kitabın 15. bölümüne eklediği bazı sayfaları 9. bölümdeki uygun yerlere yerleştirmiştir.

9.bölüm, 2 farklı kısımdan oluşmaktadır

a -BOYLARIN GENEL TANIMI

1-3: Önsöz, boy göçlerini anlatan tanım(Kay, Hun, Sari gibi),

4-10: Doğu Türkleri: Kırgızlar, Karluklar, Kimek ve komşuları. Peçenekler.

11-16: Doğu Avrupa İnsanları: Hazar, Burdas, Bulgar, Kuzeyliler, Macar, Slavlar, Ruslar

17–20: Türkler ve Amazonlarla ilgili Galenos ve Hipokrat teorileri

Giriş bölümünün arka planında Selçuklu hanedanına bağlı olduğu belirtilen Oğuz Boyundan söz edilmektedir. Geleneksel bilgilerin yeniden düzenlenmesiyle ilgili kayıtlar 2.bölümdedir . Fakat 3.bölümde daha önemli, kayıtlarda bulunmayan gerçeklere işaret eder.

4-16. bölümün ortaları bilinen metinlerle tam anlamıyla denk değildir. Gidilen mesafe daha çok veya daha az metinle anlatılanla paralel olarak evvelce Ceyhani'nin de haberinin olduğu tahmin edlmektedir. Fakat Mervezi'nin metinleri çok önemli ayrıntıları içerir ki bu bilgiler sisteme tam anlamıyla uyduğu için kesinlikle orijinal kaynaktan alınmıştır. Bu yüzden Mervezi, Hudud el alem de belli belirsiz olarak anlatılan Kimek'in komşularını ve ötesindeki Isu ve Yura'yı Kuzey Denizi'ne kadar tanıtır. Ruslarla alakalı paragrafta İslam'a dair çok önemli bir son söz konuşmaları vardır.

Demin de belirttiğimiz gibi asıl kaynak Ceyhani olmalıdır. Fakat 2. metinde daha önceden yazarlardan alınan bilgilerle Ceyhani'den alınan bilgiler arasındaki fark

[45] Macaristan ve Batı Sibirya da bulunan Fin-Ugur kavimlerine mensup fert, bu kavimlerin dil, tarih, veya kültürüne ait olma anlamındadır. (**Redhouse İngilizce –Türkçe Sözlük**, 1064).

sezilmektedir. Eski iki kaynak arasındaki farkı gösteren bazı tereddütler Mervezi de fark edilir. 12 de burada Slavların Bulgarlara akın ettikleri söylenmektedir. Fakat 12 de ikinci millet olarak Bulgarlar adlandırılmıştır. Önceki Bulgar raporları içerik problemleri yüzünden özel bir çalışma gerektirmektedir. Buna rağmen I.Hurdadbih yazarın kaleminde tekrar birleştirilmiştir. Muhtemelen Slav, Rus ve Doğu Türklerine ait bilgilerdi.Fakat doğuda ne kadar bir yeri kapladığını söylemek oldukça zordur.

Mervezi, İbn Rusteh ve Bekri ile 11,12 (benzer:Burdâs),13 (kısmen),14 (kısmen) 15(kısmen) aynı fikirdedir. Mervezi'nin Hudud ve Gerdizi ile uzlaştıkları bölümler 4-5 ten 6,7,8(kısmen) 10,12 ve 13'tür.

Mervezi'de kaydedilen (1 ve kısmen Avfi den kopyalanan) bölümler1,2 (önceki kaynakların tekrar düzenlemesi), 3 (kabilelerin göçlerini anlatan önemli paragraf) 5, ,8, ,9, 12 (Avfi de bulunmayan bazı detaylar),15 (Rusların İslam'a dair konuşması)dır. 17 ve 20 sayfalarda tamamen farklı kökenlidir. Çünkü yazar tarafından az da olsa yeniden düzenlenen eski Yunanlılara ait tıbbi metinlerdir.

1. Bu paragraf harfi harfine Avfi'ye[46] çevrilmiştir . Marguart" Uber das Volkstum der Komanen "40. sayfada orijinale "Afkhadh , alt kabile yanlış aktarılmıştır.

2. Avfi (ibid.,4-9 satırlar) metni kısaltmış ve modernize etmiştir. Bunu geleneksel gerçeklere , çağa uygun hale getirmek için yapılmıştır .Dokuz Oğuz ve Türkmen terimlerini aynı anda kullanmasından kaynaklanan bir karakter karmaşıklığı oluşmuştur.

Orhon'daki Dokuz Oğuz Türkleri(Çincede T'u-küeh) Orhon'da M.S. 745 de politik bir güce sahip değildi. .Dokuz Oğuz Türklerinin batı kolları Türk boyları tarafından devam ettirildi. 776 M.S yılarında Karluk'a bırakıldı. Uygurlar 745 ten 840 yılına kadar Orhon'da hüküm sürdüler. Sonra federasyonları Kırgız ve Çinliler tarafından yok edildi. Bir kısmı Kan-su T'ien-shan da ayakta kaldı. Son hecenin ayrılmasından dolayı Uygurun "uy-ghur"olarak hecelenmesi tuhaftır. Bu belki de sayfa 2 de bahsedilen 3 eski isim arasında kurulan bir bağlantı olarak düşünülmüştü.

[46] XIII. yüzyılın başlarında ün kazanmış İranlı yazardır. 567-572 (1171-1177) yılları arası Buhara'da doğduğu tahmin edilir. (Tahsin Yazıcı, **"**Avfi ", **İslam Ansiklopedisi**, c.IV , 21-23).

Reşidüddin"Uy-ghur" olarak heceler. Oğuz federasyonu sol kanadını oluşturan "Üchuq"(Üch-oq?) bölümüne isim tekabül etmediği sürece 3. isim "Üch-ghur" veya "Üch-ghuz" kafa karıştırıcı bir hal alır.Uygurların köken olarak Türk boyuna ait oldukları hala muallaktadır. Fakat daha sonraki zamanlarda (14. yüzyıl) her zaman Oğuzlar'la anılmıştır.

Oğuz Kağan ünvanı (daha doğrusu Dokuz Oğuz Kağanı) Türk(T'u-Küeh yöneticilerine aittir. Fakat bu unvan geleneksel olarak Orhon'da veya herhangi bir yerde yaşayan varislere ait olabilir. Mervezi'nin zamanında Oğuz Kaan ifadesi çok ince bir hatadır. Metin esasen Selçuklu hanedanlığında yükselen Oğuzlarla ilgilidir. Türk hudutlarının tanımı önceki şamanistlerin zamanına işaret eder. "shakiri" kelimesinin kökeni soghidian'a aittir. Viladimirtsov "Mongolika IV" Türkçe ve Moğolca'da "chaqar" istihkam kampları anlamına gelir. Anlamın daha da uzatılmasıyla gruplaşan insanlardan "manastr" anlamı çıkar. Merkezi Asya'da "chaker"/ "chakir" (Hsüan-Tsang : Che-Kieh) kelimesi yerel yöneticilerin özel koruma memurlarını belirtmede kullanılır . Üç kadeh şarap, Thalatha-yi Ghassala olarak adlandırılır.(Bkz. Barthold, Turkestan ,180). Nizamülmülk'ün seyahatnamesine (190), piyala-yi sharap hakkında Türklerin kağanlarının eğlence halinde Samanid hükümdar sarayında kullandıkları içkidir .

Türkmen sözcüğü ilk olarak 10 yy sonlarına doğru kullanılmaya başlandı İstahri ve Hudud da kullanılmadı. Daha sonraları Türkmen sözcüğü pratikte Oğuz sözcüğünün eş anlamlısı olarak kullanıldı. Mervezi'nin sadece Müslüman Oğuzlara uygulamada gösterdiği belirgin fark tuhaftır.Gerçekte Türkmen sözcüğünün yayılması Oğuzların Müslümanlığı kabulü ile aynı zamana denk gelir.

Üzüntü içinde olumlu kanıtların eksikliğine rağmen Selçukluların uyrukları için özel bir unvan kullandıklarını düşünebiliriz.Onları hem Selçuklu selefleri olarak Persia'ya akın eden Oğuz göçebe boyundan, hem de Selçuklular'a karşı koyan kabilelerden ayrılır. Bunun gibi nitekim Sultan Sencer zamanında zapt edilip esir olarak aşağı yukarı son bulmuştur.(1153- 1156) Oğuzlar Türkmen baskısı altındadır .Harezm'den ayrılırlar .Peçenek topraklarına göç ederler.Türkmenler'in başarısı , İslam inançlarıyla açıklanmış olur.

Müslüman Türkmenler diğer boyların baskılarına yenik düşmüş olarak görünür. Konstantin Parphyrogenetos, Oğuz ve Hazarlar'ın Peçeneklere ilk saldırılarını tescil eder. (Circa M.S. 893) ve Peçenekler tarafından ele geçirilen Macar topraklarını ona atfeder. Peçeneklerin bu göçlerinin bazı izleri İstahri de ve Hudud ta (M.S. 982) bulunur. İkincisi "Türk Peçeneklerini" önceki mevkilerinde ve Hazar Peçeneklerini de Karadeniz'le komşu olarak açıkça ifade eder. Mervezi aynı geleneği yansıtmıştır. Fakat o , Türkmen sözcüğünü kullanarak bu geleneği modernize etmiştir.Sayfa 3 ün geleneği tamamen farklı gözükmektedir.

Bu önemli kaydın içeriği, bölüm üç'tedir ilk önce Barthold "Turkestan" tarafından gün yüzüne çıkarılan Avfi'nin Persian çevirisiyle bilinmiştir ve Marguart tarafından ayrıntılı bir şekilde tekrar düzenlenmiştir. Barthold ve Pelliot , Marquart'ın teorilerini eleştirel bir gözle tartışmışlardır. Hudud ve Mervezi, benim de "Une Nouvelle Source Musulmane Sur l'Asie Centrale au XI e siecle(1937) adlı makaleme koyduğum birkaç önemli detay eklemiştir. Hala bu paragrafta gün yüzüne çıkmamış birçok şey var. Fakat detaylı bir çalışma, birçok konu hakkında öneriler sunmamı sağlıyor.

1- KAY:

Göç Hunlar tarafından gerçekleştirildi. Fakat doğu bağlantısının Kay olduğu görülür.

Mervezi'ye göre Hunlar:

a-) Kitay yöneticisinden korktuklarından,

b-) Otlak alanlarda sınırlandırıldıklarından dolayı topraklarını terk ettiler. Açıkça Liao hanedanlığı altında genişleyen Kitay federasyonu otlak alanların dağıtılmasına sebep olmuş ve bu yüzden Hunlar karargahlarını terk edip batıya doğru ilerlemek zorunda kalmışlardır. Hunlar Kay adındaki güçlü bir kabile tarafından bu otlak alanlardan çıkartılmıştır. Bu tabir biçimsizdir. Fakat Kay'ların sadece Hunların orijinal evlerine değil, kullandıkları yeni otlak arazilere de saldırdıkları öne sürülüyor. Kay'ların sadece Hunların akabinde geldiği söyleniyor ve ittabâa fiili, Hunların hala harekette olduğunu işaret ediyor. Arapça el yazısında Kitay ve Kay kolayca karıştırılabiliyor. Fakat Kayların ayrı varlıkları başka kaynaklarda da belirtilmiştir.

Bu boyun en eski kayıtları Biruni'nin "Tafhim"de yer alır(420/1029 yılında yazılmıştır).Doğu Türklerin topraklarından başlayan Kay, Hun, Kırgız, Kimek ve Dokuz Oğuz gibi altı tane devlet vardır.Hudud el Alem tesadüfen bu sayımda Kay'ın listede en doğuda yer alan boy olduğu görüşünü ortaya koyar. Mesudi'de 421/1030 dan sonra toplanıp liste haline getirilmiştir. Hun ve Kaylar hakkında hiçbir ifade bulunmamaktadır. Kitay en doğuda yer alan devlet olarak gözükmektedir. Ötüken'in ötesinde bu tuhaf çıkarım belki de göçebe kabilelerinin yerlerinin astronomik olarak sabitlemesi teknik bakımdan imkânsız olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Kaşgarlı'nın divanı, Kay'ın doğu batı yönünde uzanan Peçenek kıpçak –Oğuz , Kimek, Başgırt , Basmil ,Kay , Yabaku, Tatar, Kırgız, Bizans imparatorluğuna uzanan boylar arasında olduğu ortaya çıkmıştır. İkincisi al-şin'in (Çin)komşusu olduğu söylenmektedir.

Kuzey ve güney arasında kalan al-sin olan kabileler şunlardır:

Çigil-Tuhsi-Yağma-Iğrak-Çaruk-Cumul-Uygur-Tengüt-Kitay ,Kaşgari'nin metninde bulunan haritada Kay, İrtiş ve Obi arasında bir alanda gösterilmiştir. İrtiş'in kuzeydoğusu ve Obi'nin sol tarafında cumulların oturdukları bölge gösterilmiştir ve akıntı yönünde "Kay'ların oturduğu yer "gösterilmiştir. Bu görünüm Kırgızlar'ın doğusunda hangi kabilenin bulunduğuna. Kay'ın yukarıda bahsedilen sıralamadaki yerinin doğruluğunu ortaya koyar. Öte yandan Kay, Ötüken'in kuzeyinde gözükür eğer bu isim üzerinde durulur ve Ötüken'ı Selenga Havzası'nda ifade ederse Kayların yerleri "Baykal" gölünün doğusunda yer alacaktır . Kaşgari'nin Ötükeni'nin 9. bölümünde göreceğiniz Mervezi ve Biruni'nin Ötüken'i yansıtabilir .Bu durumda Kaşgari'rinin az bilinen mahalline çok önem verilmelidir. Söyleyebileceğimiz şudur ki Kay ve Kay kadar belirsiz olan Cumul birbirine komşudur. Kaşgari Kaylar'ı kendilerine ait bir dilleri olmasına rağmen bir Türk kabilesi olarak görür ve iyi Türkçe konuştuklarını söyler. Sonuç olarak Kay kölesini çaldığı için düşmanını suçlayan ozanın Türkçe beytinden alıntılar yapılmıştır. Türk kabilelerinin göç zinciri Mervezi'nin paragrafında kronolojik olarak tanımlanmıştır. Avfi'nin paragrafları sadece onun çevirisidir.

19 Mayıs 1933 yılında Manchester Guardinde Mingane tarafından yayımlanan “Süryani” haritası 6 devletin “Kırgız, Kay ve Hun” Türk devletlerin ve Moğolların doğu sınırlarını gösterir. En sondaki editör tarafından verilen M.S 1150 yılını kabul etmektedir. Her halükarda 6 devletin tanımı Biruni’nin “Tafhim”inden esinlenerek yapılmıştır. Yakut’da güvenilirliğinden dolayı el kitabında bu ülkeleri tarif etmiştir. Böylece Biruni, Kaşgari ve Mervezi, Kay’la ilgili yetkili özgün yazarlarımızdır.

İlk kez Kay ve Hunların bahsedildiği Tafhim’in tarihi 1029 Uzakdoğu İnsanları hakkındaki bilgiler M.S 1027’ de Kitay Elçilikleri tarafından getirilmiştir. Kay ve Hunlar arasındaki mesafe bir yandan (6.devlet) ve Kitay’la diğer yandan. Bu durum Kitay topraklarının güneye doğru genişlemesinden dolayı kabilelerin batıya doğru hicretlerinin başladığına delalet edilebilir.

Kaşgari’nin kabileleri sıralama düzeni tahminen haritada gösterildikleri yerden daha belirgindir. Kaşgari de Hunların izlerine rastlanmamıştır. Sonraki yazarlar tarafından unutulmadan ve tarihten silinmeden önce Kay lar daha da batıya doğru ilerledikleri zaman Kaşgari Hunlar hakkında belli bir görüşe sahip olabilir.

Kay’lar kimdir? K’itay’la olan bağlantıları ve isim benzerlikleri bana Kitay’la bağdaştırılan Hi’yi hatırlatıyor. Orhun Kitabeleri’nde “Tatabi”ismi tahminen Kaylar’a tekabül ediyor. Çince çeviri yazılarında ise yerli insanlar (Orijinal k’u-mo-hi). T’ang-shu’da topraklarının kuzeydoğuda K’itanlar’la ve batıda Türkler’le sınır oldukları söylenir.

M.S 696 yıllarında Türklerle bir antlaşma yaptılar. IX. yy başlarında Uygurlarla birlikte ittifak ettiler. Sonuç olarak, Kitay, Hi’yi baskı altında tuttu ve Prof. Haloun’dan öğrendim ki bir çoğunu kuzeybatıdaki sarı nehrin kıvrımlarına gönderdiler. Problemimizin çözümü burada yatmaktadır. Fakat Kitay’dan, Çince kayıtları okuyanlar için bir ödül olarak saklanmalıdır.

2- HUNLAR

Sadece Biruni ve Mervezi'de bahsedilmiştir. Kay'da olduğu gibi Hunlar hakkındaki önceki bilgiler, Kitay büyükelçisi aracılığıyla elde edilmiştir. Fakat ek bilgiler Ekinci b. Koçkar'dan alınmıştır.

Bu kanıt artık Mervezi'nin "Hun" kelimesini net bir şekilde hecelemesi ve Hunların Nestorian Hıristiyanı olduklarını ortaya çıkarması sonucu geçerli değildir. Uzakdoğu göçebeleri arasındaki Hıristiyan Siyonistler'in ilk önemli başarılarının raporları Kereitler'in din değiştirmeleri, batıya ancak M.S 1009 da ulaşabildi. Bu tarih büyük göçlerin XI.yy da gerçekleştiği varsayımlarını doğrular. Hun ismi, sadece Uzakdoğu Hıristiyan kabilelerinde kullanılmaz. Önemli bir kabilenin din değiştirmesi Nesterian hükümetinde göz ardı edilmemiştir. Bu yüzden Hunlar'ın bazı federasyonların (kereit –öngüt) yalnızca bir parçası olduğunu veya "Hun" dan başka bir isim altında _ bize tanıdık gelen _ bir kabile için kullanılan "Qita" terimidir. Henüz ,Moğolistanın kuzeyinde din değiştiren birilerinin olduğunu bilmiyoruz. Muhtemelen Hun , Moğollar arasında kuruldu.

Marquart'ın teorisinde Hunların mevcudiyeti hakkındaki bölümde Marqa ve Murqa oymağı yanlış benzetilmiştir. Avfi'nin M.rqa kullanımı yerine Mervezi net bir Firqa terimini kullanmıştır.Böylece mana'yı desteklemek için bu konu hakkında Farsça başka şekilde "Mardumi" içinde Avfi sonuç olarak Murqa'yı kullanmıştır.

Hunların tanımını yaparken başvurduğum Prof. Haloun yeni ve orijinal öneriler getirmiştir. Hunların Tu-yu-hun olma olasılığını göz önünde bulundurmuştur.Tu-yu-hun, Tu-hun ve T'ui-hun olarakda kısaltılabilir XVII. yy. da Çince kaynaklarda tercihen kullanılmıştır. Hun örnekleri de oldukça fazladır.

T'u-yu-hun'ların ilk yerleşim yerleri kuzeybatıdaki Mançurya'dır. Özgün dilleri Moğol ırkına ait bir lehçe olabilir. 310 M.S. yıllarında şimdiki Kansu'daki Ho-chou,yu işgal etmişler ve kendilerini, 446 M.S. yılından beri seçimsiz yönettikleri, Kökenor(Kukunor Gölü) bölgesinin yöneticisi ilan ettiler. 663 yılında Tibetliler tarafından Tu-yu-hunlulara uğratılan ağır yenilgiden sonra Kay'ları çok sayıdaki taraftarları ile Çinliler tarafından An-lo-chou'ya yerleştirilmişlerdir. Kabilenin diğer

kısmı Shen-si'deki Yen-an-fu yanına kuzeydoğu Ordos'a Ulan-Müren'e Liang-chu'nun kuzeyine yerleştirilmiştir. 769 yılında an-lo-chao bölgesi Tibetliler tarafından ele geçirildi ve Tu-yu-hun luların çoğu IX. ve X. yy.da seçmenlerini oluşturdukları Huang-ho(Sarı Nehir)' nun kuzeyine Yin-shan bölgesine kaymıştır. Diğerleri Sha-t'o ch'i-pi ve diğer Türk boylarıdır. IX .yy' ın ikinci yarısında tu-yu-hun un önemli bir bölümü kuzey shen-si ye doğru ilerlemiştir.Ta-t'ung yöneticisi (881-891) Sha-tu tarafından engellenmiş ve Yu-chauya (ufak wu-t'ai-shan'ın yanı) yerleşen grup rütbece üstün olmuştur. X.yy zamanında bu grup Kitay'dan firar eder Kuei-chou'yu (şimdiki Huai-lai pekin'in kuzeybatısı) işgal eden batılı Hi ile sınır komşusu olmuştur. 916 yılında Kitay Yin-Shan Tu-yu-hun'luları baskı altında tuttu ve 938 yılında Yu-chou topraklarında hakimiyet kurdu. Yu-chou hunları qin topraklarını geçtiler ve 946 yılında hemen hemen Lan-chou (T'ai-yuan-fu'hun kuzeybatısı) yakınlarında yok edildiler. Kalan Tu-yu-hunluların batıya göçlerine dair herhangi bir işaret yoktur. Fakat XI. yy da doğu Asyatik kaytlarından isimleri silinmiştir. Tu-yu-hunluların Yin-shan bölgesinde uzun süreli kalmaları, Ordos'tan yayılan Hıristiyan propagandasından en azından bir kısmının etkilendiği gerçeğini mantıklı hale getiriyor. Bu önemli noktada Prof. Haloun'un varsayımları tatmin edici gözüküyor.

Kay ve Hunlar arasındaki çarpışma Sahnesi, Doğu Moğolistan'da bir yerlerde olmalıdır ve Hunların sürekli baskı yaptıkları Sari'ler Güney'e doğru Aral Gölü yakınında olmalıdır. Hunların yaptığı seyahatlerin mesafeleri 4000 km altında olamaz. Bu göç zincirindeki en belirsiz halkadır. Hunlar, diğer batı kabilelerini yerinden etmek konusunda iyi rol oynuyorlardı. Fakat bölgelerinin içinden geçen yollarını Çinlilerden, Müslümanlardan ve batılı gözlemcilerden ayrıldılar. Mervezi dışında Hunların göçlerine dair bilgiler (referans) Urfa'lı Mateos'da bulunur. Bu metinde "serpend" insanları Hunlara tekabül eder. Boyun tek vekili Emir Ekinci Koçkardır ve bir sonraki paragrafta ondan bahsetmek daha uygun olacaktır.

3-SARİLER

Sariler grubu hakkında göz önünde bulundurmamız gereken üç soru vardır.

a- Çin'le ilgili bölümde bahsedilen telaffuzları aynı gruplarla ilişkisi

b- Bahsedilen ismin imaları(ne anlama geldikleri)

c- Mervezi'nin raporları için yetki

a- Doğu Shan-Cho'ya 15 gün uzaklıkta olan; İslam'dan kaçtığı söylenen Sari gurubunun , Kansu'nun Sarı Uygurları ile bağlantılı olduğu söyleniyor.Türk kabileleri göçünde,Doğu Avrupa ve Batı Asya arasındaki asıl bağlantıyı kuran Sariler'in önemli bir kısmı birinci grubun kuzeybatısına yerleştirilmiştir.İkincisi burada önemli olaylar yaşamış olmalı ve geniş bir şekilde dağıtılmış olmalıdır

b- Arapça sonunu çıkarttığımızda, isim, Avfi'de "Sari" olarak ortaya çıkar. Barthold, bu biçimi Türkçe "Sarı" olarak yeniden düzenlemiş ve Rusların polovtsi olarak adlandırdıkları Kıpçak(kuman) ismi ile karşılaştırmıştır.

Kıpçak kabile reisliğini yalnız grupların, ailelerin, hatta grubun dışında olan bireylerin üstlendiği,değişik kabilelerin oluşturduğu bir kurum olmalıdır. Yüksek olasılıkla, bilinen federasyon altındaki isimlerin çeşitliliği, liderlik vasfının tarihsel sırasını yansıtır. Hudud da, Kimek ve Kıpçak arasındaki arazileri gösterir. Arazilerden birinin isminin "Y,ysun-yasu" olarak hecelenmesi,bir çok kaynakta varlıklarının Karakum'da olduğu söylenen bazı Uygurlara ait olduğu ifadesi beni şüphelendirdi. M.S 840 felaketinden sonra Uygurlar'ın bir kısmı kuzeydoğusunda bulunan bu ücra köşeye sığınacak bir yer aradıklarını söyler. Öte yandan Uygurlar'ın ve Kan-sular'ın ne zaman ve ne için 'sarı' soyadını aldıklarını ve kabilenin diğer kollarının bu unvanı alıp almadığı kanununa dair merak edilen sorulara cevap verememekteyiz. Sariler'in hüviyetini tespit etmemiz başka bir ispatı ortaya çıkardı. Doğuya göç edenler bu kabile tarafından kışkırtılırken 'Kıpçak' federasyonunun kalan kısmı bu kışkırtmadan etkilenmemiştir. Ayrıca Müslüman Türkmenler'e baskı yapma pozisyonunda olmaları için Shaiya(polovtsi ve belirli bir Uygur kabilesi) Aral Gölü civarlarında ve Sır Derya taraflarında yaşamış olmaları gerekiyor. Doğu kabileleri arasındaki geri tepme hareketini incelemeden önce s3 e bakarak önemli bir konuyu göz önünde bulundurmalıyız

Raporlarımızın nakline eğilmeden söylentiye rağmen Hun Emiri olan kişinin asıl isminin ne olduğunu metin dahilinde temelini atmak istiyorum. Cuveyni'ye göre Ekinci b. Koçkar Sencer'in kölesidir. Fakat İbn Esir onun Berkyaruk'un kölesi olduğunu söyler ve bu sultan onu Harezmşah'a tayin eder. Berkyaruk 14 Ekim-11 Kasım 1094 yılında

Şevval'de hükümdarlık etmeye başlamıştır ve Ekinci'nin kendini aday göstermesi durumu muhtemelen Berkyaruk'un kabilesinden olan amcası Arslan Argun'u yendikten sonra Horasan'a yaptığı ilk ziyaret sonucunda gerçekleşti. Berkyaruk kara ordusuna 20 nisan 1096 yılında ulaştı ve Horasan'da 7 aydan fazla kaldı. Büyük olasılıkla yeni hükümetinde akıncı 10.000 kişilik bir güç topladı. O zamanlar Irak'tan geri dönen Sultan ile görüşmek için Merv'e geldi. Ekinci küçük bir grup muhafız takımı ile oraya ulaştı ve eğlence ile meşgulken rakip iki emir tarafından saldırıya uğradı , öldürüldü. Bu olay 1097 yıllarının sonuna doğru olmuş olmalı. Sonuç olarak Ekinci'nin Harezmşah ile önceden tanışmışlığı görüşmelerinde önemli bir durum olsa da Ekinci çok kısa süre hükümdarlığının keyfini çıkarabildi. Hem babasının hem de oğlunun isimlerinin bilinmesi bazı aile geleneklerinde Ekincinin nerelerde olduğunun hesabını vermesi olarak değerlendiriliyor.

Harezmşah olmak için bekleyen böyle bir adam, Selçuklu İmparatorluğu'nun bütün Kuzey kısmını yönetmekle sorumlu kişi, Hazar Denizi ve Aral Gölü'nün kuzey kısımlarındaki bütün olayların farkında olan, yabancı adı geçen hükümdarın maiyetinde doktor olan Merv yerlisi Mervezinin malumat edinmek için şahsen gittiği tahmin edilir. Mervezi kabiliyetli tarafsız olduğu için ölmek üzere olan Harzemşahın yanına refakat etmesi için çağrılmış olabilir. Bu demek oluyor ki, Mançurya'dan yüksek olasılıkla göçlerin iki sırası Kay-Hun-Sari ve Türkmen, Hun, Peçenekler Harezm gibi merkezi bir yerde birleştiler Ekinci b. Koçkar'dan başka hiç kimse gerçekler arasında bu denli ilişki kuramaz. Aile gelenekleri oldukça eski olmalı ve bize açık olan tek yol Karadeniz kıyılarına ulaşmış olan iki göç hareketinin tarihlerini kontrol etmek olmalıdır. Bu teftişlerimizin sırasını ters çevirmek , doğudan batıya doğru ilerlememiz konusunda bizi zorlayacaktır.

4-BAHR ARMİNA

Urmia veya Van Gölü dışındaki hiçbir deniz 'Armenian' olarak adlandırılamaz.. Mervezi (ve Avfi) deki hata belirgindir. Türklerle ilgili bölümde, Macarların, Bahr Al Rum'un aşağısına doğru toprakları işgal ettiği söylenmiştir. Ve Peçenekler Macarları bu topraklardan çıkartmıştır. Bahr-Armenia, Bahraal-Rumi'ya olarak yenilenmiştir. Bahr al-Rumi'ya Karadeniz için kullanılan doğal bir terimdir.

5-PEÇENEKLER

"De Administrando İmperio"nun önemli paragraflarında (37. bölüm).Konstantin Porphyrogenetos'un 50 veya 55 yıl önce derlediği kitapta,(M.S 948'de yazıldı) Hazarlar ve Oğuzlar, Peçenekleri önceden oturmuş oldukları arazilerden çıkardılar ve Peçeneklerin, bugün bile işgal ettikleri macar topraklarını ele geçirmeye gittiler.

Konstantin'in kronolojisine göre Karadeniz'in yakınındaki topraklar M.S 900' den önce Apaoki'nin Kitay devletinin temellerini atmadan çok önce (M.S. 907) Peçenekler tarafından ele geçirilmiştir. Sonuç olarak raporlarımız daha başka Peçenekler arasındaki hareketleri kapsamaktadır. 1036 yılında Kiev yaroslavları, Peçenekleri yenilgiye uğrattılar. Fakat XI.yy ortalarına doğru, Peçenekler Balkanlarda ve Bizans'ta aktiftiler. 1054 yılında Rus kayıtları 'Türkleri-(oğuz) ve aynı zamanda Polovtsi (Kıpçak) olarak anlatır. 1064 yılında Oğuzlar Danube'de ortaya çıkmışlardır. Marquart 'ın, Urfanın ermeni tarihçisi Mateos'ta keşfettiği paragraf çok önemlidir. Bu paragrafta ' Serpent' toplumun Pallid veya Fallowlara yenildiğini söylenmektedir. Falbus da aynısını Oğuz ve Patsinnakla yapmıştır. Sonuç olarak Peçenekler (belki de diğer sıralı kabilelerle) Bizans topraklarına akın etmişlerdir. Saldırı, Bizans kaynaklarında saptanmıştır. Fakat yabancı uyarıcılar hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Her halükarda Mateos'un yalnızca bir yılın olaylarını anlattığını düşünmeyin. Böyle olaylarla dolu olan göçü anlatmak mevsimler gerektirir. Eğer Mattheos'un pasajını bizim metinle karşılaştırırsak, onun Pallidleri (Kuman-Kıpcak) düzenli ataması bizim Sari, sarı (Türkçe sarı) ile uyabilir ve onun 'serpent' leri bizim Hunlar'la uyabilir. Mateos uzak doğuda kalan kay'lar hakkında hiçbir şey bilmemektedir. Bu durumda, Konstantin'in kanıtını bir hatırlayalım: M.S 889'dan sonra Peçenekler Oğuz hâkimiyeti altında kalmışlardı. Bu gerçek Hudud (Ceyhani) tarafından da doğrulanmıştır. Bu bölümdeki insanlar daha önce anlatılmış olaylarda yer almış olabilirler ve diğer Peçenekler tarafından işgal edilen Güney Rus steplerine katılmışlardır.

6-OĞUZ VE TÜRKMENLER

Dinsiz ve Müslüman Oğuzlar arasındaki belirgin fark kronolojik öneme sahiptir. Türkmenler arasındaki İslam'ın başlangıcı hakkındaki kaynaklarımız oldukça kısıtlıdır. Gerdizi'den,. Oğuz Türkleri'nin reisleri İslam'ı çok iyi öğrenmişler ve misafirleriyle evlilik bağları kurmuşlardır. Bu, İslam'ın nasıl geç bulunduğunu gösterir.

Anadilimizdeki aşağıdaki detaylar pür dikkat gerektirir.

a- Mervezi tarafından kaydedilen büyük göç, Kitay Hanedan'ın doğusuyla birleşmiştir / bağlanmıştır. (907 – 1124)

b- 1024 Kitay elçisi Biruni'de bulunan Hun ve Kay'lardan sorumludur. Her iki millet de hala Kırgız'ın doğusunda yer alır. Bu da büyük göçün doğu kısmı M.S 1027'den sonra başladığı gerçeğini ortaya koyar.

c- Hunların Hıristiyanlar'ı (Mervezi) bizi XI.yy. a götürür.

d- Müslüman Türkleri'n dinsiz Oğuzlar üzerindeki üstünlüğü de XI.yy dadır.

e- Mervezi'nin göç zinciri Hazar veya Macar ile bağdaştırılmamıştır ki bu da Hazarların artık önemli bir devlet olmadıklarını gösterir (X. yy' ın 2. yarısında) Macarların da Karpatlar'ın ötesine yerleştiğine işaret eder.

f- Peçeneklerin ilk güneye doğru yayılmaları (ad 900 den önce) kronolojik olarak doğrudur. Bizim kaynağımız XI. yy ortalarında yapılan 2. Peçenek göçünü içerir.

g- 1097 ad yılında ölen Harezm Şah; Ekinci b. Koçkar gençliğinde bilinmiş veya babası sayesinde tanınmış olabilir. Hun Kabilesine ait gelenekler, kuşkusuz ailesine saklanmaktadır.

h- Büyük moda göçü, Marquart'ın tahminine göre M.S 1030-1050 yılları arasında yapılmış olmalı.

Bir karmaşıklığı daha ortadan kaldırmak gerek; Kıpçak hükümetinin son formasyonu Marguart tarafından, Çin kaynaklarına göre, An-ta-han doğunun yakınlarındaki wu-p 'ing bölgesini terk eden bir ailenin liderliğine atfedilmiştir. Marguart bu bölgeyi Jehol iline yerleştirmiştir. Göçü idare eden Kral K'ü-ch'u-dur ve erkek torunu I-no-ssu'nun Cengiz'e teslim olduğunda yaşlı olduğu gerçeğini ortaya

çıkarır ve Pelliod , Marguart ile bu göçün XII. yy' ın başlarında olduğunu ileri sürer. Dahası Marguart, ku-ch'u'nun kin'in (jurfe) M.S 1115'de doğması ve kıtanın M.S 1125' de yok olmasıyla bağlantılı olarak ülkesini terk ettiğini düşünmektedir.

Bu Uzak Doğu Kabilesi'nin özel göçü Mervezi tarafından tanımlanan göç hareketiyle tuhaf bir benzerlik gösterir. Fakat ikinci göç ile aralarında bir benzerlik yok gibidir. Mervezi'ye göre Hun Devleti, uzak doğuyu, Kitay hala siyasi bir güç iken terk etmiştir ve XII.yy başlarında Taba'i el Hayavan' da bulunan en sonki bilgiler göz önüne alındığında çok geç olduğu gerçeğinin ortaya çıkarır. Marquart'ın Ku-ch-u'nun Hi olduğuna dair varsayımları şüphelidir. Çünkü Jehol'un ırksal derlemesinde bir çok büyük değişiklikler yer almış olmalıdır.Her halükarda Hun Emiri Ekinci (M.S. 1033) ku-ch'u göçüyle bağdaştırılmamalıdır.

b-(4-10):DOĞU TÜRKLERİ; KIRGIZLAR, KARLUKLAR, KİMEK VE KOMŞULARI, PEÇENEKLER

1- KIRGIZLAR

Kırgızlar Doğu'ya ilerlemelerinin başlangıcı ve cenaze törenleri Avfi'nin İbid'de 14-17 satırları arasında özetlenmiştir. Hudud'ta Karluk ve Kimek Kırgızların komşuları sayılmıştır. Bir Kimek kolonisi, Mutahner ve Mervezi'de bahsedildiği gibi ölülerini yakan Kucha ve Yağma ile bağlantıda olabilir. Gerdizi ve Barthold da ölülerin yakınında ve Faghinun'dan bahsetmiştir. 'Faghınun' terimi kuşkusuz İran kökenlidir ve Bagh 'Tanrı' kelimesiyle bağlantılıdır. Bir Türk şamanın tatbikatlarının tanımı çok doğrudur.

Bu hikâyenin başlangıcı Sayan Dağları'nı delip geçen Yenisey boyunca sıra halinde yürüyüşlerine bir referans olarak gözükmektedir. Bazı yerlerde iki dağ arasındaki geçit saatte 40 mil hızla yürüyerek 30 yarda genişliğindedir. Cha-kul'dan Minusşnsk'e olan yolculuk 3-5 gün sürmektedir. Yine Achinsk ten krasnoyarsk'la nehir, dağlık kır manzarası boyunca akar dört tane su yolu (Kemchik, Khua-kem, Ulu-kem, Bei-kem) Uriankhay'dan doğan Yenisey'in kaynak yeri olmalıdır. Reşidüddin Yenisey'i besleyen kaynaklara Sekiz-Müren adını vermiştir.

ikinci bölümde tanımlanan insanlar hakkında hiçbir şey söylenemez. Öküz kadar geniş olan köpekler, Türk it-barak adlı gizemli şehri andırır (İt-barak köpekleri kıllıdır). Bu isim Oğuz Kağan'ın yiğitlik maceralarında geçer. İt-barac'ın özellikleri oldukça aykırıdır. Marguart , İt barak insanlarını Volga Bulgarları'yla karşılaştırır. Pelliot, isim olarak Macar kralını Mısır'ın bir taklitçisi olarak görür. Bang ve Rachmati , ülkenin ismi Barqan'ı Kaşgari'yi ima ederek okur. Eğer önerilerin doğru ise 1t-barak'ı Yeni Sey'in ortalarında aramalıyız. Ceyhani'nin yazdığı hikaye Avfi tarafından çevrilmiştir.

Her ikisi de özet çıkaran insanların tanımlamada zorlandığı Kaşkar civarlarında bir yöreyi anlatır. İkinci pasaj Mutkhar'ın kaleminde daha belirgindir. Mutahnar, yarısı keçi yarısı insan olduğuna inanılan bir ilah (nashas) çeşidinin , Kaşmir, Tibet, Vakhan ve Çin arasında bir çöl olan Pamir bölgesinde bulunduğunu söyler. Nashas, yüzü

dışında da her yeri kürkle kaplıdır. Ceylan gibi zıplarlar. Vokhan insanları onları avlar ve yerler. Hayvan, Pamir civarlarında doğan Ovis Poli(ta minorsky) Kaşgari olabilirler ve Nasnaslar'ı bilinmeyen başka bir bölgeye götürmek zorunda kalmışlardır. Haritasında kırsallık alanlar Ili, İrtiş ve Obi nehirlerinin döküldüğü gölün kuzeyini gösterir. Efsaneye göre Nasnaslar bu sahrada yaşarlar.

Başlangıçta Chinanjkat'tan Kırgızlara olan yolun tanımı yapılmıştır.ikinci bölümün yabani insanları Gerdizi ve Hudud el Alem'in Kırgızlar'ın doğu ve ötesine yerleştirdikleri furi/quri'lere uymaktadır. Gerdizi'nin İran çevirisi, bizim metinle eşdeğerdir. Mutahhar ve Hudud sayfa 14 kısadır fakat Mutahhar iki parça eklemiştir. Düşmanlarının cesetlerini tuzlayıp yiyen Türkler arasında yaşayan insanlar ve kuzeyde yaşayan insanlar vahşi hayvan gibidirler. Bütün bu ayrıntılar Ceyhani'nin kaleminden çıkmış olmalıdır.

Mervezi, Küri ismini atlamıştır. Fakat Hudud el Alem'de ve diğer paragrafta 8.bölüm sayfa 35 Küri'den bahsedilmiştir. Diğer paragrafta (5. bölümde) Küri, Kırgız civarına yerleştirilmiştir. Hudud, Furi (Küri) yi vahşi bir yamyam olarak tanımlar. Oysa ki Gerdizi'nin daha detaylı tanımında yabani insanlar bataklıkta yaşayan insanlardır. Kırgızların ötesinde, 2–3 ay süren bir mesafede oturmaktadırlar. Eğer düz olarak yolculuğun bir kısmının(Bir günlük mesafe) kolayca 30 km olduğunu sayarsak ve yarı çapı 1800-2700 km'den Yeni Sey'i farzedersek Khingan yönüne doğru olan alanda Mançurya tarafındadırlar. Eğer Furi(Küri)ler yol sonunda yaşamışlarsa, büyük ihtimal onlar, Tunguz veya Moğol gruplarıdır. Kuri yerine "Furi" kullanılması daha iyidir. Çünkü diğer kaynaklarda terim, çoğunlukla "Furi" olarak geçmiştir. Orhun Kitabelerinde Kürigan ismi sırada iki defa geçmiştir. "Kırgız, Kurigan, Otuz-tatar, Kitay, Tatabi "Reşüdüddin, Moğollular olarak sınıflandırdığı Kuri, Barkhut, Tümat ve Baylük insanlarından bahseder. Moğollar, Kırgız civarlarındaki Bargujin-Tüküm olarak adlandırılan bölgede yer alırlar. Bargujin, İbid de Selenganın ötesinde olduğu söylenir. Yani Baykal'da da yer alır.

2- KARLUKLAR

17-20 satırları arası Avfi, Marquart tarafından çevrilmiştir. Tunis dağı(283.sayfa da Hudud ul Alem de olduğu gibi tulüs olarak okuyun) Altay olmalıdır(veya Tarbagatay) Hudud ul Alem, Çiğil ve Tohsi,yi ayrı kabileler olarak kabul eder. Gerdizide aynı şekilde. Mervezi burada başka bilgilerden de bahsedebilir fakat Türgiş ve Karluk hakkındaki asıl gerçekler Ceyhani'ye ait olmalıdır. Diğer kabilelerden Byskl bilinmemektedir.(Maveraünnehir'de Byskana adında bir yer bulunmamaktadır). Bulak kesinlikle Avfi'nin N.da'sından daha iyidir. Boy Hudud ul Alem'de Yağma boyu olarak geçer. Kwk.rkin (Avfi,Kwalin), Oğuzlar arasında Kwd.rkin olarak bilinen başlıkla bağdaştırılmıştır.

3-KİMEK VE KOMŞULARI

Hudud ul Alem sayfa 18 de aynı kaynakları kısaltmıştır. Göçebe toplulukları, Sable-Martens, Oğuz topraklarına olan göçler. Gerdizi Sayfa 83-84 arasında konuların Irakça'sını vermiştir. Kimeklıler tarafından kullanılması yeni bir detaydır.

Tanım sayfa 12 de bulunan tanımdan farklıdır. Sayfa 8-9 daki ifadeler Avfi tarafından Irakça'ya çevrilmiştir. Fakat Mervezi'nin metni yeni hedefler ortaya koymuştur.Şöyle bir baktığımızda Mervezi ayrıntılı 15. bölümde Marquart kaynağını Al-Masalik Wal-Mamalik olarak belirtir. Marquart'ın tahmin ettiği gibi kuşkusuz bu Ceyhani'nin kayıp dosyasıdır.

Bazı yanlış anlamalardan dolayı Arapça ve Irakça metinler arasında zıtlıklar vardır. Mervezi'nin çevirisinde sadece ;

a-) Kimeklerin sağında yaşayan üç millet olduğu

b-) Sessiz takasın Kimekler ve tüccarlar arasında yapıldığı anlaşılabilir.

Öte yandan hikaye Türk Kimeklerinden daha yabani olan bazı ilkel toplumlardan bahseder ve Avfi, Kimek'ın sağında yaşayan bu üç millet hakkında rapor yazması konusunda haklıdır. Fakat kaynağında yanlış olan ifadeleri nasıl düzeltecektir.

Sanırım açıklama şudur ki Mervezi'nin metninde yanlış şekilde telaffuz edilen Kimek ismini bir şekilde yanlış telaffuz etmiştir.

Kishtim olarak açıklamaya çalıştığım K.saym adındaki Kırgız kabilesinden alıntı yaparken , Hudud bize yardımcı olacaktır. Reşidüddin'in metninde, ed.berezin "kishtim" ismini "k.st.mi veya k.stymi" olarak ifade eder. Hudud'a göre dağ eteklerinde yaşayan K.saym, Kimek ve Karluk'a benzer özelliklere sahiptir. Bu benzerlik söylenen iki milletin komşu olduğu gerçeğini ortaya çıkarır ve bu kabilelerin ismi Mervezi'nin metninde Kimek'in yerine kullanılmıştır. Fakat Avfi , bu kabileden yorum yapamadığı için bahsetmemiştir. 7.yy Rusya dokümanlarında Türk olup vergi veren Kırgızlar rastgele Kishtim olarak adlandırılmıştır. Şu andaki durumda Kimek ve Kırgız arasında bulunan üç kabile bu isimle çağrılmaktadır. Kökenlerine göre Kishtim Samayed grublarına veya gizemli Yenisey grubuna bağlı olabilir.

Bahsettiğimiz kabileler ateş veya suya tapmaktaydılar ve ölülerini Kırgızlar gibi yakarlardı "ateşe tapanlar" olarak ün kazanmışlardır. Arap yazarların "Majus" olarak adlandırdıkları eski Ruslarda da bu durum gözlenmiştir.Suya tapma geleneği K.saymi'nin batı komşularının etkilerini yansıtabilir .Gerdizi'ye göre Kimekler "Irtis"e tapmıştır. O, nehrin "Kimek'in tanrısı" olduğunu söyler. "Kimek'in sağı " kanıtı belirsizdir.

Sağı (Güneybatı) almalıyız. Gözlemcilerin muhtemelen başlangıç noktaları Buhara olduğu için bulunan kanıt(sağında) ifadesi herhangi bir güney yönünü ima ediyor olabilir. Hudud'a göre K.saym'lar tuzakçıdırlar ve Altay bölgesinde bulunan tepelik bir yörede yaşarlar. Batıdan gelen tüccarlar su yolunu kullandıkları için İrtiş veya Obi aklımıza gelmelidir. Özellikle İrtiş, çünkü Obi seçeneği yolculuğu daha da uzun yapacaktır.

Marquart ; Avfi'nin bu bölgenin ticari mallarının bakır kaseler olduğuna dair yaptığı yoruma özel bilgi vermiştir. Marquart bu detaylı bilgiyi İrtiş ve Yenisey arasındaki bölgenin Güney Sibirya karakterli bronz medeniyeti ile bağdaştırmıştır. Öte yandan Mervezi'nin metninde pasajda bahsedilen bakır kapların yöresel bir ürün olmadığını üç kabile arasında işlenen ürün olduğunu anlamalıyız. Mervezi kaselerin

bayan eşler tarafından süs eşyası olarak kullanıldığını özellikle belirtir. Avfi'nin çevirmediği diğer makale 'Kırmızı Çantalardan' bahseder.

Bu kayıtlar Ceyhani'den alınmıştır. Fakat sadece Mervezi'de muhafaza edilmiştir. Avfi'de Kimek bölgesinden bakıldığında kible genel anlamda güney demektir. Görünüşte s.9 da bahsedilen kabile s.8 de ki kabileden daha batıdadır. Avfi'nin m.dr ba imlasına güvenerek Marquart Bashkirleri yaşayan Ural insanları arasında düşündü. Muhtemelen olmayan kanaat üzerinde fazla durmadı. İsmin son öğesi tabi ki Arapçada son ek 'iyya' dır. İsim bu yüzden bsr, nsr, ysr ve son olarak bsra, bsrı şeklinde okunabilir. Türkçe isimlerde kelimenin ilk harfinin 'N' olması ihtimali çok düşüktür ve Arapça 'Ş' 'C''nin yerine kullanılabilir. Altay bölgesinde bir yerlerde ormanda yaşayan kabilemizin... Basralılarla hiç bir işi olmazdı .Herhangi biri eğer Avfi'nin "msr" biçimini tercih ederse ismi Tam nehrinin kaynağı olan Mrs-sa ismi ile karşılaştırılmalıdır. 'R''nin yer değiştirmesiyle Mras(maras) Oğuz ismine çok benzer. Reşidüddin'deki Hia bir ormancı kabilesine ait isimdir. Mras'a benzerlik göstermez.

4-PEÇENEKLER

Her şeyi ile Gerdizi'de anlatılmıştır. Hudud ul Alem'de ki özet Peçenekler'in kuzeye göç etmeden önceki zamanı M.S. X. Yy'da ,önce anlatılan orijinal kaynaktan alınan birkaç eseri muhafaza eder. Bekri, daha geniş kapsamlıdır. Peçeneklerin İslam'ı kabul etmeleriyle ilgili detayları da içerir (400/1009). Peçenekler üstüne birde ikinci ve üçüncü bölümlere bakınız.

c- (11-16):DOĞU AVRUPA İNSANLARI;HAZAR,BURTAS,BULGAR KUZEYLİLER,MACAR,SLAVLAR,RUSLAR

1- HAZAR

İbn Rusteh ve Gerdizi'de kamp yerlerinin istihkamı ile ilgili bazı detaylar da verilmiştir.Coğrafi isimler Hudud el Alem'de bulunmaktadır. Bekri , aynı iki şehirden bahseder fakat daha detaylıdır.(Hazarların Musevi dinine geçmeleriyle ilgili)

Hudud el Alem'de şehir ismi olan s.gsın, sarigh - shin'in kolaylaştırılmış şeklinden başka bir şey olmadığını savundum.Diğer şehrin ismi(diğer şehir muhtemelen Volga halicinin kıyılarında bulunur) kesinlikle yenilenmez. Mervezi ,ismin K.h.t-balık, Hanbalık'a benzeyen bir biçim olabileceğini savunur (Hemen hemen Khan-balık).

2- BURDAS

İbn Rusteh , Hudud el Alem ve Gerdizi'de de bahsedilmiştir.Burdas ismi eski gelenekler içinde kendine has bir isimdir. Mesudi, Istakhri de bulunan" Burdas" ismi ile alakası yoktur. Burdas kabilesi genellikle ya Morduanlar'la ya da Morduanların Mokjha bölümü ile tanımlanmıştır. Burdas bayanlarının özgür bırakılması konusunda bazı belirsizlikler vardır. 1869 yılında İbn Rusteh'den aldığı pasajları düzenleyen Chwolson Brockelmann ,kızların sevgililerini seçmede özgür olduklarını belirtir. Fakat bu özgürlük, bir aşığın kızın babasına gitmesi ve babasının kızını aşığına vermesine kadardır. Metnimiz bu tuhaf geleneğin doğru olduğunu kabul eder.İbn Rusteh'de De Geoje tarafından edinen okuma parçasında kızının isteği üzerine aşığına veren babanın hikayesi anlatılmaktadır. Gerdizi'nin İran çevirisi, kızın kesinlikle,onu babasından isteyen erkeği seveceğini söylüyor.Bu metni daha da anlaşılır hale getiriyor.Fakat önceden söylemiş olduğumuz ifadeyle çakışır "kız baba otoritesinden çıkar" ve Khatibun yerine Al-Khatib kullanıldığını tahmin ediyorum.

Avfi, İran çevirisinde ,Mervezi'nin yorumuna yakın bir ifade kullanmıştır. Fakat belirli detayları atlamıştır. Şahrhınderte, Avfi'nin metnini detaylı bir şekilde

incelemiş ve kaynakların problemini ele almıştır. Sonuç ifadeleri tekrar incelenmelidir. Mervezi'nin sonradan eklenen paragraflarla ilgili zor sorular şu şekilde özetlenebilir:

a-) Avfi'nin elde mevcut olan kaynağının Mervezi olduğunu biliyoruz. Avfi Ekvatordan uzakta olan insanların yaşamındaki uyum eksikliğine dair olan açıklama paragrafını bile çevirir. Avfi Ekvatordan çok uzakta yaşayan insanlardaki ılımlığın eksikliği konusunu ele alan Tabai'nin giriş paragrafını bile tercüme eder.Bu Mervezi'nin en beğendiği konulardan biridir.

b-) İbn Rusteh, Hudud ve Gerdizi'nin ki bunlardan özellikle son ikisi kesinlikle Ceyhani'nin bilgilerini kullanmışlardır.Üçü de Kuzey Kutbu topraklarıyla ilgili paragrafları kaldırmışlar ve Bulgar'ın farklı tanımını yapmışlardır. Çok tuhaftır ki ikinci topluluk İran telaffuzunu yansıtan "Bulkar" adı ile adlandırılmıştır(ayrıca Burdas-Burdas olarak). Ceyhani'den aldığımız önceki ve sonraki kopyaları da hesaba katmalıyız. Önceki Bulkar-Burdas raporlarını içeriyor olmalı ve sonraki de I. Fadlan'a dayanarak yeni bilgiler içerir.

c-) I. Fadlanın raporlarının bilinen metinleri Mervezi bölümlerinin detaylarını içermez, fakat I Fadlan'ın Meşhed'i daha yeni tamamlanmıştır. Daha önce belirtildiği gibi İbn Fazlan'ın Naib Ceyhaniyle yaptığı özel konuşmalarda bazı sonradan eklenmiş detaylar muhafaza ediliyor olunabilir. Mervezi'deki benzer ifadeler sıralanmıştır. Farklı olan bir ifade açıklanmıştır.Bu yüzden İbn Fazlan'ın Mervezi'nin gerçeklerinin en azından bir kısmında olduğu sorumluluğu göz ardı edilemez.

d-) Yakut , Biruni'nin biyografisinde "Türklerin en uç sınırlarından bir büyük elçi denizin ötesinde kuzey Kutbu yönündedir" İfadesiyle Sultan Mahmud'u(Gazneli) sinirlendirdi .Bu durum Kuzey kuybuyla ilgili bu bölgelere benzer nitelikli bir detaydır.Türkler en üstün nitelikle bir kuzeyli millettir ve yanlışlıkla "Kuzeyli" yerine "Güneyli"yazılmış olabilir .Abul Hasan Tahran'da yayımlanan Ali Baygahi'nin Tarigh-i Bayhat'da "büyük elçinin" daha kapsamlı tanımını yapmıştır. 415/1024 yılında Bulgar ve Bulkar ismiyle anılan bölgenin Al-Amir Abu-Ishaq b.İbrahim b.Muhammed adlı padişahı rüyasında Nihabur bölgesinde bulunan Bayhag'a nafakaların bol verilmesi, Khusraugird ve Sabzavar cuma camilerinin güzelleştirilmesi konusunda teklifte bulunması gerektiğini görmüştür.Birçok teklifte bulunmuş ve Horasan padişahı için

hayrete düşürecek hediyeler göndermiştir.Kuşkusuz hediyeler Sultan Mahmut için gönderildi .Bu hukuk bilginleri için uzak kuzeyle ilgili bilgilerin kayıtlarını tamamlamasında karşılarına çıkan bir fırsat olabilir.Aynı şey iki yıl sonra Uzak Doğu için yapılmıştır. Raporların kopyaları Horasan da kolayca dağıtılabilir.

e-) Mervezi ve Biruni arasında benzerlikler yalnızca Tefhim'de değil önceki Tahdid At-Amakin ve sonraki Canon Masudicusta'da bulunur. Sonuç olarak ondan fikirleri direkt olarak alması mümkün değildir.Fakat Biruni'nin kuzey bölgelerini anlatan detaylı bir kaynağının olmadığını biliyoruz..Dahası Mervezi'nin "sanatsız anlatımı" Müslüman çağdaşlarının kendilerine özgü üsluplarına benzemez.

f-) Tabai'de bulunan en son tarih , Mervezi ile Abu Hamid of Granada arasında bağlantının kurulmasından çok erkendir.Abu Hamid of Granada Sakhsinde eski Sariph-sin, Volga'nın Doğu kısmında kaldığını ve 530/1136 da Bulgar'ı ziyaret ettiğini söyler. İspanya'dan gelen bir ziyaretçinin Mervezi'nin bazı kaynaklarını; hayalinde onları çiçeklerle süsleyerek kullanması olası bir durumdur.Bu arada Abu Hamid, Mervezi'nin ağır anlatımındaki anlaşılmayan noktaları açıklamaya yardım edecek bazı detayları içerir.

Geçici olarak yalnızca İbn Fazlan ve M.S. 1024'ün Bulgar Büyükelçisinin Mervezinin dolaylı kaynakları olarak düşünülebilir.

3- BULGAR VE MACAR

Az öncede belirttiğimiz gibi bu paragrafın içeriği İbn Rusteh, Gerdizi ve Bekri de bulunan içerikten farklıdır. Mervezi birazdan sayacağımız detaylarla İbn Fazlan'a ortak olmuştur.Bulgar isminde (İbn Rusteh'da bulunan Bulkar ismi yerine) hükümdarın ünvanı (Gerdizi IV-A ve İbn Rusteh da) yoktu. Suvar şehri Bulgar topraklarındaki fındık ağaçları, özellikle gecelerin "bir kap yemeği pişirmek için " yetersiz ve kısa olması(İbn Fazlan, Meşhed ve Yakutta) .İbn Fazlan Harezm'den Bulgar bölgesine seyahat ederken iki yer arasındaki mesafe onun kaleminden çıkmış olabilir. Meşhed'de İbn Fazlan mesafenin 70 gün olduğunu söyler. Puetshestiye'de de bu tahmin doğrulanmıştır. Fakat seyahat için yapılan hazırlıklarla ilgili paragrafta sefaret erkanının

üç aylık yiyeceği olduğunu belirtir. Marquart kanaatine de bakın, muhtemelen kafa karıştıracaktır.

Bulgar Kralının unvanı sayfa 15 ten alınmıştır. Kuşkusuz Iİbn Fazlan'ın Btltw ile benzer olan B.ltwar , her iki şekilde muhtemelen orijinal Yiltavar veya Yiltever (?) İn yanlış telaffuz edilmiş şekli olabilir.Her iki şekil Orhun Kitabeleri'nde bulunan "el teber " ile benzer biçimdedir. Bizim metinde isim değiştirmiştir. Baş harfi "b"galiba Arapça "bi" edatının yerine kullanılmakta.

Meşhed'de S.wan "Suuvar" olarak gösterilir ve Suvar[47] da yerel camide öğüt veren birinin otoritesini direkt aktarır. Suvar'dan gelen ziyaretçiler(özellikle ticaret yapmayan bölüm) Maveraünnehir de çok sayıda değillerdir.İbn fazlan'ın Bulgarca özel bir katipten söz ettiği doğrudur.Fakat kendi ifade belirsizliğini gördüğünde Maveraünnehir'de al-khatip olarak adlandırılmıştır Suvar ve Bulgar arasındaki fark İbn Fazlan'ın metninde kaydedilmemiştir.

İbn Fazlan'ın metni Wisu hakkında çok az bilgi verir.Bulgar Krallığı'nda Puteshestviye'den gelen yolcular Wisu'da toplanırlardı . Biruni Bulgar Isu ve Yura' yı yan yana sıralar. Suvar ve Bulgar şehri Rus ve Sagalibu nehri yönündedir(veya Rus yönünde). Bulgarlar'la ticaret yapan Isu şehri insanlarının sessiz takasları, Yura ormanları Abu Hamitte anlatılmıştır.

Başlıklar ilgi çekmektedir fakat düzenleri karışıktır. Biruni artan boylamlarda sürekli ilerlediği için sıralamasında Wisu şehri Bulgar şehrine nazaran daha doğuda yer alır. Metinde yeri güvenilir değildir(hatalı olabilir). Bulgarların Isu ile ticaret yaptıkları Abu Hamid'in hikayesinde anlatılanlara uyan C.H.Fraehn'den beri Wisu'ların Finlandiyalı oldukları kabul edilir. Rus kayıtlarında Finlandiyalılar Belo-Ozera şehrinin yanında bulunmaktadır ve torunları hala Onego ve Lodogo göllerinin arasında bir yerde bulunmaktadır .Wisu 'nun biçimi Isu'ya göre daha iyidir.Çünkü baş harf "waw ile elif " karışmaktadır. 'Yura' terimi Rusça 'yugra' ile benzerdir.

---

[47] Ramazan Şeşen**, İbn Fazlan Seyahatnamesi**, 60 ; Zeki Velidi Togan bu ismin Çuvaş boyunun eski adı olduğunu söyler. Bu isim daha sonra Bulgar şehrinin yakınında kurulan bir şehrin adı olacaktır. Şehrin Cuma mescidi vardır.

S.V Bakhurishin 11yy'da Novrodlar Yugra ismini Ural Dağları ve Peçhoro Nehri arasında yaşayan insanlara verirlerdi. Novrod insanları Pechoro insanlarına boyun eğdirdikten sonra Yugralar'ın yaşadığı şehirlere zorla girdiler. İlk başta Yugra terimi sonra Ostias olarak adlandırılan kabilelere verildi. Fakat Asiaklar arasında tabi ki bazı Vagul kabileleri de vardı. Yugra ve Vagul (Yogra-Yaz) köken olarak Komi diline aittir. Daha sonra Ostiaklar doğuya doğru ilerlediler ve 14 yy'da Obi'nin alçak yerlerini işgal ettiler. Sonra Yugra'nın belirli bir bölgede Sigva ve Sosva Nehirleri'nin havzalarını kapladıkları anlaşıldı.

Mervezi Bulgarlar'ın köpeklerin çektiği kızaklarla giderek Yuralar'ı ziyaret ettiklerini belirtir. Abu Hamid Bulgar -Visu ve deniz yolunda Yuralar'dan bahsetmez ve Biruni kızakla Isu'dan Yugra'ya 12 gün süren bir mesafe olduğunu söyler. Bu son iki bilgi Yuraların belki doğuda Bulgar -Visu yolunda bir yerde bulunduklarını işaret eder. Bulgar ve Belo-Ozero arasında 850 km mesafeyi yirmi günde tamamladığına göre on iki günlük mesafe 550 km' dir. Belo-Ozero'nun doğusu izlendiğinde Yugra topraklarına zar zor ulaşılır. En fazla XX.yy'da bile İranlılar tarafından işgal edilen Vichegta Havzasına ulaşılabilir.

Biruni ve Mervezi'nin ormanlar ve sessiz takasla ilgili konularda aynı başlığı kullanmaları ortak bir kaynaktan yararlandıklarını kanıtlar. Takas olayları ve karda yürümek için buldukları icat Kimek bölgesinin tanımında yer almaktadır. Fakat Kimeklerın tahta kızakları Yura insanlarının ayaklarına bağladıkları uyluk kemiğinden yapılmış kızaklardan farklıdır. Benzerlerini görmek için Marquart'ın köpek kızakları için alıntı yaptığı Avfi ve normal kızaklar için İbn Battuta ve Reşidüddin'de bilgi vardır.

Mervezi ve Avfi Yuralar'ın ötesinde yaşayan 'Kıyı İnsanları' hakkında olumlular, fakat eğer Wisu ve Yura'nın genel tanımları doğru ise Bulgar-Visu-Yura yolu Kuzey Denizi'ne engel olmamaktadır. Abu Hamid Wiswa bıçaklarını Azerbaycan'dan alan Bulgarlar'la ilgili ilginç bir hikaye anlatmıştır. Bu silahlar,cilalanmamış ama iyi bakılmıştır ve iyi ses çıkartır.Kunduz postlarıyla takas edilirdi .Wiswalar bıçakları Darkness (Al-Zulumat) bölgesine çok yakın olan ve Kara Deniz'i gören bir şehre taşımışlardır.Bu bıçakları samur kürkleriyle takas ederlerdi. Bu denize yakın olan şehrin

sakinleri bıçakları denize atarlar ve Tanrı bir dağ kadar büyük olan balığın,onların huzuruna gelmesini sağlardı.Daha büyük balıklar tarafından takip edilerek daha da kıyıya yaklaşırlardı.Daha sonra botlardaki adamlar balığı keserler ve evlerini balığın eti ve yağıyla doldururlardı. Bizi şaşırtan nokta şudur: Wiswa, kıyıya yerleşmiş sakinlerle direkt olarak irtibattayken denize giden yolda Yuralar'dan bahsedilmemiştir. Bu yorum, kıyı sakinlerinin Beyaz Deniz civarlarında oturduğuna dair bir işaret olabilir .Ves'ler nehirde yaşadıkları için, Onega Gölü ile kolayca bu denize ulaşabilirler.

F. Nansen kıyı boyuna yerleşmiş insanların Samoyeds, Karelians,Terfinnas ve hatta Norveçli olabileceğini söyler .Abu Hamid'in metnine bakılırsa ilk olan (birincisi) sonuç olarak düşünülmeli?

Bulgarlar bıçaklarını Norveçliler'le takas niyetindeyseler bu yorum çok saçma olur.Çünkü Norveçliler buna benzer silahları kendi bölgelerinin yakınından temin ediyorlardı.Dahası, Norveçliler yalnızca Beyaz Deniz'e akınlar yapabiliyorlardı.Geriye kalan adaylar Fınns (karelianj) veya büyük ihtimalle Lappslerdir. Prof. Vasmer, Lapps'ın izlerini, Beyaz Denizin Kuzeyinden, Onega Gölüne kadar uzanan bölgenin isminden bulmuştur.

Metnimizin yeni detaylı bilgisi, kıyı şeridine yerleşmiş insanların ötesinde bulunan "kara toprak" ile ilgilidir (Black Land).Bu terimin her ne kadar Abu Hamid'in Kara Deniziyle bağlantılı olduğu düşünülse de aslında bu arazinin Müslümanlar'la hiçbir alakası yoktur. Abu Hamid "Karadeniz"i ilerde "Deniz karanlığı" ile tanımlamıştır.Sonuç olarak"kara toprak" ya "Kara denizle" karıştırılmış ya da Beyaz Deniz'den başlayarak, onu, yeraltı kaynakları çok az olan" Kola Yarımadası" diye ele almalıyız.

Bu noktadan Kuzey Kutbu yönünde seyahat eden biri "güneşin 6 ay boyunca arazinin etrafında döndüğünü ve aynı noktaya geldiğini" anlatmaktadır. Mervezi, bu ifadeyi tamamen varsayımlar üzerine kurmuştur ve bu ifade astronomiyle ilgili spekülasyonlara sebep olabilir .Mervezi Yakut'un "İrsad Al Arib" adlı eserinden alıntılar yaparak yazdığı makalesine,Yakut'un kişisel düşüncelerini de eklemiştir .Doğa üstü bir olaya tanıklık etmesinden dolayı kendisiyle övünen Türk Büyükelçisi , büyük ihtimalle M.S. 1024'de Sultan Mahmut'a(Gazneli) hediye getiren Bulgar elçisidir. Şaşılacak bir

rastlantı da Biruni’nin, Tahdid'de(1025 yılında yazılan) İskandinavya Denizinin kıyısında ikamet eden insanlardan bahsetmesidir .Ayrıca, Biruni bu eserinde, yaz aylarında İskandinavlar’dan birinin av ve arazi seferleri yaparken bu denize kadar ulaştığını ve Kuzey Kutbu yönünde gündönümünde, güneşin ufuk dairesi etrafında döndüğüne tanıklık ettiğini de söylemiştir. O kişi bu olayı izler ve gecenin olmadığı bir yere ulaştığını söyleyerek kendisiyle övünür. Ben bu ifadeyi Bulgar elçinin raporlarıyla bağlantı kurmak için söyledim; Fakat, bu raporun nasıl Kuzey Kutbu’nun etrafının denizden dolaşmasının yansıması olabileceğini anlamadım.

Biruni'nin özgünlüğü ,”Varank” ismini kullanan ilk Müslüman yazar olmasından ve “Varank” ismiyle anılmasından kaynaklanır .Biruni ,Baltık Denizi ve Beyaz Deniz’i açıkça birbirinden ayırmaz. Biruni derlemesinde yöntem olarak iki farklı raporu bir araya getirmiştir ama Mervezide Baltık’tan bahsedilmemiştir.

Marquart’ın da ifade ettiği gibi Kutup’da bir yıl; bir gün ve bir geceden oluşur. Her altı ay Yunan geleneğine aittir. Prof Nevgebaver, gerçek doğa yolu olaylarının geçtiği boylamları Marquart için hesaplamıştır. Bu gerçek olaylar, Mervezi‘nin bahsettiği hikaye olabilir .Bir yaz günü 24 saat, enlem 65.6 – 66 derece,bir kış günü 24 saat enlem 66,6-67,2 derecedir. Bir yaz günü 40 gün, bir kış gecesi 40 gündür (+- 68 derece). Aşağı yukarı bu enlemler Akdeniz ve Kola yarımadasıyla çakışır ve kıyıda oturan Sakiler’e yakındır.

4-SLAVLAR

Gerdizi , Bekri ,İbn Rusteh, Mesudi ve İbrahim b. Yakup’dan başka diğer önceki Arapça ve Farsça yazılar yazan yazarlar Slavlar tarafından işgal edilen topraklar hakkındaki kafa karıştırıcı fikirlere sahiptir. Hudud el Alem 427-32’ de yazdığım yazımda Slavlar’ın başkentlerinin Moravi’de Orta Tuna’nın havzalarında ve onun ırmak ayağında olduğunu söyledim. Doğu Slavlar genellikle Ruslarla karıştırılır. Hudud ul Alem’de, Ruslar arasında bulunan bir grup Slav’dan bahseder.

İbn Fazlan , Bulgar hükümdarını “Slavlar’ın” hükümdarı olarak adlandırır. Her yerde Slavlar’ın; Hazarlar’ın buyrukları altında olduğunu ifade eder .Mervezi ve Gerdizi

de Slavlar’ın Peçenekler’e yaptığı mukabil hücumlarıyla ilgili raporları tekrar eder. “Slavlar ateşe taptıkları için ölülerini yakarlar" ifadesi Arap tarihçilerin niçin Rus Al-Magus dan bahsettiklerini açıklar .Yakubi, Sevilla’yı 229/843’ te yağmalayan akıncıları tanımlar. İbn Fazlan kendi gözüyle gördüğü Rusların, ölülerini yakma olayını tanımlar. Böylece tartışmalar artık ortadan kalkar ve " Ruslar ölülerini yaktıkları için ateşe tapan maniheist’lerdir" demiştir

Gerdizi ,"thiran yerine hiran" okumuş olmalı." Boğalar" çünkü Farsça kitabında , Slavları "ineğe tapanlar" olarak adlandırmıştır. Slav hükümdarının sütle beslenmesi, daha açık olarak kısrak sütüyle beslenmesi ifadeleri tuhaftır. Kısrak sütü tipik bir Türk içeceği olduğu için kaynağımız bazı Türk kökenli hanedanlığının etkisini gösterir. Kuzeydoğu Avrupa’daki Avar hükümdarlığı, M.S. 791-805 yılları arasında Charlemenge tarafından yok edildi ve Müslüman edebiyatında, Avarlara çok az yer verilmiştir.Bizi şaşırtan bu bilgi orijinal kaynağın önceki zamanlarını ifade ediyor olabilir. Fakat bir kez baskın ırk ile bağdaştırılan yerel Slav yüksek halk tabakası ,Avar adetlerini belli bir süre sürdürdüler.

Orasius çevirisinde; birisi Norveçli Ohthere, diğeri Dane Wulfston tarafından hazırlanmış iki coğrafi raporu birleştirmiştir. Bu raporlarda, Kral Alfred'in, Vistula'ya olan yolculuğu anlatılmaktadır.Wulfston'a göre Vistula, Weonodland,(Slavların bölgesi) Este'e ait olan Witland dan ayırır ."Witland"Doğu Prusya’ya tekabül eder.Este de bulunanlar eski Aestiler’dir.(Muhtemelen Prusyalılar, aynı aileye ait olan Baltık insanları, bugünkü Litvanyalı ve Lehler),Wulfston devam eder:Este'nin toprakları oldukça geniştir ve bu topraklarda bir çok kale bulunmaktadır. Her bir kalede bir kral vardır. Çok miktarda bal ve balık bulundururlardı. Kral ve zengin sınıflar kısrak sütü içerken köleler ve fakirler sudan yapılmış içki içerlerdi. Burada oturanlar ölülerini yakarlardı.Kısrak sütü, sudan yapılmış içki ve ölülerini yakma olayları,bizim,Slavlarla ilgili bahsettiklerimizle aynıdır.

Irkla ilgili detaylar Prusyalılar arasında bazı Türk elementlerinin de bulunabileceği gerçeğini ortaya koyuyor.Slav kralının ismi sanki Moravian kralı svetopluk I'i ima ediyor .Arapça’da isim "Swyt-blk" olarak uyarlanmıştır. Mlk ("malik”,"kral")sonuç olarak ortadan kaldırılmıştır.İsim için Mervezi , bir değişken daha

eklemiştir.("sh.rih" “sh.rij” veya “sh.rikh”) Fakat Chwalson'un "Shubanj" tanımından daha iyi bir açıklama getirilmemiştir. Dahası elde olan değişkenler, Arapça’da muhtemel orijinal “s” veya “c” yi temsil eden “s” ile başlar .

Kopuz hakkındaki ayrıntılar, Mervezi’de daha kapsamlıdır. Üstün Müzikolojist H.Farmer bana kibarca şu açıklamayı verdi : "Malaviler" yaylı sazlarda bulunan akort anahtarlarıdır. Her bir tel aletin sonuna düğümlerle yerleştirilmiştir .Genellikle bir deliğin etrafına kısa tahta çivisi veya düğme etrafına bağlanır. Böylece tel, aletin diğer ucuna kadar gerilir ve akort anahtarına bağlanır. Bu akort anahtarını kişi, teli uygun notaya getirmek istediği zaman çevirir. .Malwa genellikle aletin başında yer alır ve kopuzda Malva'ya başta direkt olarak adlandırdığımız boşluğa ya da akort anahtarı olarak adlandırdığımız kısma bağlanır. Slavların kopuzlarında akort anahtarları için bir boşluk yoktur. Malva direkt olarak yerleştirilmiş ve dikey olarak aletin başında bulunur. Slavak kopuzları ya Balakayla ya da Goudok idi. Çünkü yuvarlak ses kutusu yoktur.

5-RUSLAR

Ruslarla ilgili İbn Rusteh, Gerdizi ve Bekri’de bahsetmiştir. Rusların ilk önce Hıristiyanlığı daha sonra İslamiyeti benimsemeleri ile ilgili hikaye Avfi tarafından kopyalanmıştır .Avfi'nin metinleri Barthold tarafından düzenlenmiş ve çevrilmiştir. Avfi, Mervezi'nin metinlerini kelime kelime '300' tarihini ve Bulgar kralını B.t.ltü biçiminde tekrar ederek çevirmiştir. 300/912 tarihi yanlıştır. 2 ve 3 rakamları metinden kaldırılmıştır.(benzer hata Zurgan'ın ölüm tarihinde de yapılmıştır).

Ruslar 988 veya 989 yılında vaftiz edilmişlerdir.Fakat Vlademir'in İmparator Basil ve Constantine'nin kızı ile evlilik şartlarını bilen İbn-el Esir[48] din değiştirmesinden bahseder (375/985). Mervezi, Vladimir ismini alıntı yaparken başka diğer kişileri ima etmiş olamaz çünkü XIV yy’da sadece bir tane Vladimir vardır. Rus tarihi Vladimir'in Bizans’a ait Ortadoksluğu kabul etmeden önce diğer inançlar hakkında araştırmalar yaptığını kayıt etmiştir. On kişiden oluşan elçileri Volga'da bulunan Müslüman Bulgarları ziyaret etmişlerdir. Şarap içmek “Ruslar için bir eğlencedir” ifadesi sebebiyle “İslam” sonuç olarak reddedilmiştir. Barthold 'un da ifade

---

[48] 1160 –1234 tarihleri arasında yaşamış İslam tarihçisidir.

ettiği gibi elçiler Harezm'i de ziyaret etmişlerdir. Bulgarlar dini eğitimlerini Harezm'den almaktadırlar.

Hikayemizde iki önemli detay göz önünde bulundurulmalıdır.

a- Geçim derdi başlamadan önce birçok yılın akıp geçtiği birlikte bulunanlarla Hristiyan prensiplerini yapmak imkanı olması açıkça kendini göstermektedir.

b- Kişisel isim Vladimir bir unvan olabileceğinden birçok kral ard arda bu ismi kullanmış olabilir. M:S.1015'de ölen Saind Vladimir'in ardından bu ismin önemli ikinci yöneticisi Vladimir Monomach (1053 yılında doğdu) 1097 den başlayarak Pereyaslavl'ın hükümdarlığını yaptı. Kiev'in krallığı sırasında (1113-25 yıllarında yaptı). Vladimir Monomach'ın göçebe Polovtsi'ye karşı olan maceralarının ünü Harezm'e kadar gitmiş olmalıdır .Tarih, Monomach'ı mahkemece itham edilemeyen Ortodoksluğu için övmüştü. Fakat derebeylik çatışmalarında yer almış olan bazı küçük krallar veya soylu adamlar, Harezm kadar uzak bir yerde sığınacak bir yer aradılar ve hatta İslam dinini benimsemeyi bile istediler.

Genel anlamda bir hikayedir.Fakat hem Allah'a hem şeytana inananların ve Hıristiyanlığın, kendi otoritesi üzerinde kadınsı bir etki bıraktığı düşüncesiyle eleştirilir. Mutatis Mutandis, hikayesinde Halife Hişam'ın (105-125 / 724-743) teklifini yani İslam'ı kabüllenmeyen Türk Kağanı'ndan bahseder.Kağan ordusunu teftiş eder ve şöyle der:"Bu adamların ne berberleri, ne ayakkabı tamircileri, ne de terzileri var, eğer bu insanlar İslam'ı kabul eder ve gerektirdiği kurallara uyarlarsa nereden yiyecekleri gelecek? (Yakut'da bulunan hikaye,Marquart tarafından yorumlanmıştır). Hikaye İbn Fakih'te de bulunmaktadır.

İstanbul'daki koruyucu zincirlerle ilgisi olan kanıt, bazı ilginç noktaları ortaya koyar. "Khalij"terimi hem"körfez"hem de"boğaz" anlamına gelir. I.Hurdadbih, "khalij"terimini "boğaz " anlamında kullanır. Şöyle der:"Boğazın batı kısmında Müslüman gemilerinin olduğu bir hisar bulunur. Öte yandan boğazın doğu kısmında "Musannat" olarak adlandırılan bir şehir bulunduğunu söyler. Mes'üdi, Muruc ez Zeheb de, bu bölgede sürülecek alanların olduğunu ve Kara Denizden gelen Rus ve diğer gemilerin girişlerini engelleyen "M.snat" olarak adlandırılan Bizans'a ait bir şehir bulunduğunu ifade ederken daha açık bir anlatım tarzı sunmuştur (Ruslar burada "Al-

Küdkana olarak çağrılır ve al- Urmaniyya olarak okunurlar). De Goeje ”Musannat” isminin bir Arapça terim olduğunu ve baraj, bina edilen şey veya sel sularını geri göndermek için yükselen ,su yüzeyindeki bir çeşit duvar anlamına geldiğini söyler. Bir Arapça etimolojisinin olma olasılığı Mısır’da “Al-Musannat” olarak adlandırılan bir şehrin var olmasıyla yükselmiştir (Muruc veYakut). Mes’udi’nin bahsettiği şehir kendi kendine Bumba(serenleri) olmadığı sürece Rus gemilerinin Boğaz’da ”zincirlere” ait hiçbir kayıt edinilemedi.

Mervezi’nin “zincirleri” farklı bir geleneğe ait olmalı.Bizanslılar, Galata Kulesi ve Hisar’ın arasına koydukları güçlü bir demirden yapılmış zinciri Haliç’e (Altın Boynuz) girişi engellemek için kullanırlardı. Zincirden ilk defa M.S. 717’de Arap istilasını anlatırken bahsedildi. Rus tarihine göre M:S. 907’ de Ruslar, İstanbul’a saldırdıklarında , Bizanslılar körfezi kilitlediler ve şehri kapattılar .Mervezi muhtemelen Ceyhani’nin günümüze yansıttığı bu olaydan bahsetmiştir.

Rusların 332/ 943-944’de Bardas’a yaptıkları akın, İbn Miskebeyh’de ve Hudud’da, ilgili bölümlerde bu konu hakkında daha fazla bilgi bulunmaktadır.Fakat Mervezi’den önceki hiçbir kaynak Ruslar’ın İslam dinine dönmeleri ve Türk kabilelerinin büyük göçleriyle ilgili rapora sahip değildir.Her iki kaynakta açıkça Harezm’in geleneğini yansıtır ve şimdilik onları Merveziye atfetmek zorunluluğunda bırakıldı.

d-iKLİMİN KUZEYLİ İNSANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ ANLATAN ANTROPOLOJİYE AİT İFADELER.

17-20:TÜRKLER VE AMOZONLARLA İLGİLİ GALENOS VE HİPOCRATES TEORİLERİ.

Yunanlılar'a ait tıbbi hakimiyetten bahseden bölüm, Yunanlılar zamanındaki İranlı göçebelerin Türkler'e atfedildiğini söyler. Bizans yazarları, Türklerin ataları ile tanımlanmasından sorumludurlar.Bizans elçilerinin raporlarını toplayan Menander Protector (Bizans Tarihçisi), Türkler'in daha önce de "saka" olarak adlandırıldıklarını söyler. İran bölgesinde de"Kralların Kitabı" aynı şekilde Türkler'in torunları ile Türkler'i karıştırmıştır. Bu görüş Firdevsi tarafından takdis edilmiştir İbn Fakih de Ermeniyye, Horasan, Türkler ve Hazarlar'ı yazmıştır. Mervezi Türkleri, Yunan yazarların "Soythions"lılarına vekil etmişlerdir. Mervezi'nin kuzeydeki Türkleri ,Habeşistanlılar'ı ve diğer kuzeyli insanları göz önüne alarak geliştirdiği, iklimin etkisini konu alan teorilerinden örneklerdir.Alıntılardaki bilgilerin de işaret ettiği gibi, bu görüşler Yunan kökenlidir ve Hipokrat'ın tezinden alınmıştır.

İskitler şişman ve saçsızlardır. Bayanları kısadır.İşleri yapan hizmetli kızlar kolayca gebe kalabilir .Bu teoriler İbn Fakih'te de bulunur.İbn Fakih'e göre Türkler birkaç çocuğa sahiptirler. Gerdizi, Türkler'in vücutlarında tüy olma nedenini açıklamak için hikaye alıntılarında bulunur.

Avapleis olarak adlandırılan bazı İskandinavlar'ın bozuk kadın davranışları göstermeleri konu alınmıştır. Mervezi bu tip erkeklerin bazı Türk topraklarında da bulunduğunu kabul etmiştir .Fakat göçebelerin güçleri konusunda da ısrar eder.Hiç kimseye sadakati olmayan "Türkler ve İyonyalılar" adlı pasaj yanlış anlaşılmıştır.

Hipokrat'ta tek göğüslü kavgacı kadınlarla ilgili pasaj, Sauromatae'nın tanımına aittir."Amozon" terimi sadece açıklama kısımlarında yer almıştır . Kadınların kavgacı davranışları, Hz.Ayşe'nin Deve Savaşı'nda yaptıklarıyla, bazı Türk kadınları ile Bizans kızlarını karşılaştırır.

Mervezi tamamıyla Yunanlılar'ı takip etmiş ve İbni Sina'dan daha az eleştiri yapmıştır.İbni Sina "Kanun" adlı eserinde iklim koşullarının aynı problemlerini ele almıştır. Dahası İbni Sina " Kuzey şehirlerinde yaşayan bayanların devirleri kusurludur " demiştir.İbni Sina "kuralların yaptırımı ve uyarıcıların eksikliği nedeniyle, bayanları kısır yaptığını " düşünüyor. Fakat bu yazılanların aksine bir durum da , Almanlar hakkında herhalde (Türkler,Partlılar v.b). Şöyle düşünüyorum ki tabi sıcaklığın büyük bir kısmı, yok olan uyarıcıların akması için telafi ediyor. Kadınlar arasında düşük yapma oranı azdır.Bu gibi iklim koşullarının olduğu yerlerde ve bu durumda onların canlılıklarının mükemmel olduğunu destekliyor, Kadın köleler Ascites ve Hydrouterus geliştirmede sorumludurlar, fakat bunlar da yaş ilerledikçe yok oluyor.

Mervezi'nin alıntılarının orijinal kaynakları araştırıldı . Galenos'e giden bir bölümün izine rastlanmadı .Gerçekten Galenos ,Hipokrat'ın "II. Epi Aepuv", eserinde yorum yapmıştır. Fakat bu tefsirde sadece Latin çevirisi bulunmakta ve bu Latin metin Hıpokrat'ın İskitleri tanımladığı kısa pasajlarda durur.

Diğer bir problem de Mervezinin alıntılar yaptığı Arapça çevirisinin tanımlanmasıdır. Bütün "Taba'i el Hayavan" ın çalışması ve tekrar düzenlenmesi bitene kadar bu çeviri saklanacaktır. Ünlü Huneyn b.İshak, çevirilerinin bibliyografyalarında Hipokrat'ın "II epi uepuv (Kitap-Al Hawa Wal-Ma Wal masakin)ini Süryanice'ye çevirdiğini kısa yorumunu eklediğini söyler. Fakat bu iş daha tamamlanmamıştır. Dahası,orijinal kitabı Arapça'ya çevirmiştir. Yakubi'de Hıpokrat'ın eserlerinin içeriklerini özetler (Kitab.fil-ahwiya wal azmina wal-miyah – wal amşar).Fakat Sawromatae ile olan bölümü atlar.Ayrıca Huneyn b. Ishak Galenos'in kitapta aralıksız bir tefsir oluşturduğunu söyler. Başlığın çevirisi bile Yakubi'nin Huneyn'den başka, bazı çeviriler kullandığını ortaya koyar .Prognostilon'a nazaran benzer bir fark M.Klamroth tarafından ortaya konulmuştur.Aynı şey Mervezi içinde doğrudur.

DEĞERLENDİRME

Temim ibn Bahr eseriyle Orta Asya'daki eski Türk devletleri tarihindeki birkaç detayın yeniden ele alınmasına neden olmuştur. Temim İbn Bahr devlet içinde çalışan bir posta görevlisiydi.Raporunda Dokuz Oğuzlar diye bahsettiği grup Uygurlardır. Bu dönem İslam Coğrafyacılarının hatasını tekrarlamıştır. Temim Arap gezginciler içinde merkez Asya'da erken Abbasi döneminde Uygur Türkleri'nin başkentinde kayıt bırakan tek müslümandır. Orhon Nehri Moğolistanın içindedir ve büyük olasılıkla ziyaret ettiği yer Karabalgasun şehridir. Karabalgasun modern Moğolistanın başkentidir.

Temim'in Arap olduğu ve nisbası yani al Muttavi onun savaşçı özelliğinin olduğunuda gösterir. Horasan'da yaşadığı tahmin edilir. Türk Kimaklar'ını ve onların Sibirya'da ki İrtiş Nehrindeki Kağan'ı ziyaret etmiştir. Temim İbn Bahr Abbasi döneminde Halife Memun zamanında tahmini olarak 821'de Dokuz Oğuzlar hakkında bilgi verir. Temim'in daha öncede söylediğimiz gibi Dokuz Oğuzlar'a seyahati aslında Uygurlara yaptığı seyahattir. Dokuz Oğuz Kağan'ı diyerek Uygur Kağanından ve şehirlerinden bahsetmektedir.

Abbasiler'le Ötügen Uygur İmparatorluğu arasında münasebetleri gösteren tek kaynak durumundadır. Talas savaşından Yetmiş yıl önce olmasına rağmen bilgi vermiştir.Turfan Uygurlarına gittiği tahmin edilir ve verdiği bilgilerle iyi bir gezginci olduğu görünmektedir.

Şeref el Zaman Tahir el Mervezi "Hayvanların Doğal Özellikleri " anlamına gelen Taba'i Hayavan isimli eserini Sultan Sencer zamanında yazmıştır. Burada bu eserin Türklerle ilgili olan IX. bölümü tercüme edilmiştir. Diğer bölümlerde Tıp,Zooloji,Doğal Bilimler hakkında bilgi verdiğinden ve Çin, Hindistan, Ethopya ve Izlanda'yı anlattığından sadece Türklerle ilgili bölümün yeterli olacağını düşündüm. Mervezi bu kitabı yazarken Ceyhani, İbn el Fakih ve Hudud el Alem'den oldukça fazla yararlanmıştır. Kendi gittiği yerlerin yanı sıra duyduklarınıda yazmıştır.

Burada özellikle Tabiatın insanlar üzerinde gösterdiği etkiyi yazdığı bölümde Yunan yazarlar'dan etkilenerek Türkler olarak bahsettiği grubun İskitler olduğu

anlaşılmaktadır. Ruslar'ın ve Slavlar'ın eskiden beri Türk olmadığı bilinmesine rağmen Türk gruplarından saymıştır. Burada Kırgızlar ve adetlerinden bahsettiği bölüm'de de büyük olasılıkla dağ kırgızlar'ını anlatmıştır. Ruslar olarak anlattıklarıda şehir'ler ve coğrafi tanımlamalar dikkata alınırsa, büyük ihtimalle İskandinavya'dan ve Vikingler'den bahsettiği düşünülmektedir.

Mervezi kitabında Dokuz oğuzlar, Hunlar, Kay'lar, Kırgızlar,Karluklar, Kimekler, Peçenekler, Hazarlar, Macarlar, Burdas, Bulgar, Slavlar, Ruslar hakkında bilgi vermiştir. Mervezi Türkmenlerin Müslüman olduktan sonra geniş bir Coğrafya'ya yayıldıklarını takip ettikleri siyasetle hakimiyetler kurup oraların Hükümdar ve Sultanlar'ı olduklarını yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

1-Agacanov, S. G, **Oğuzlar**, İstanbul, 2004.

2-Ağarı, Murat, **İslam Coğrafyacılığı Ve Müslüman Coğrafyacılar**, İstanbul, 2002.

3-Barthold, V.V, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**,Yayına Hazırlayanlar:Kazım Yaşar Kopraman-İsmail Aka, Ankara, 2006.

4-Bayur, Y.Hikmet, **Hindistan Tarihi**, I, Ankara, 1987.

5-Çandarlıoğlu, Gülçin **, Uygur Devletleri Tarihi Ve Kültürü**, İstanbul, 2004.

6-Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük,** Ankara, 1990.

7-Eberhard, Wolfram, **Çin Tarihi**, Ankara, 1995.

8-Grousset, Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, Türkçe trc. M.Reşat Uzmen, İstanbul,1999.

9-Gumilöv, L.N, **Eski Türkler**, Türkçe trc. Ahsen Batur, İstanbul,1999.

10-Gündüz, Şinasi, "Maniheizm", İslam Ansiklopedisi, c.XXVII ,575-577.

11- Hançerlioğlu, Orhan, **Dünya İnançları Sözlüğü**, İstanbul, 1993.

12-Hınz, Walther, "İslam da Ölçü Sistemleri" Türkçe trc.Acar Sevim,**Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sayı:5,Yıl:1989.

13-İnan, Abdülkadir, **Tarihte Ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 2000.

14-Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul,1993.

15- Kahya, Esin, "Hipokrat", **İslam Ansiklopedisi**, c.XVIII ,119-121.

16- Kutluer,İlhan, "Calinus", **İslam Ansiklopedisi**, c.VII, 32-34.

17-Lıgeti, L**, Bilinmeyen İç Asya**, Türkçe trc.Sadrettin Karatay, Ankara, 1986.

18-Mansel, Arif Müfid, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, 1988.

19-Mesudi, **Muruc-Ez-Zeheb(Altın Bozkırlar)**, İstanbul, 2004.

20-Minorsky,V, **Sharaf al-zaman Tahir Marvazi on China, TheTurks and India**, London,1942.

21-Minorsky, V, “Tamim ibn Bahr’s Journey to the Uighurs”, **BSOAS**,1948.

22-Orkun, Hüseyin Namık**, Eski Türk Yazıtları**, Ankara,1994.

23-Rasonyı, Laszlo, **Tarihte Türklük**, Ankara, 1996.

24-**Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1993.

25-Sinor, Denis, **Erken İç Asya Tarihi**, İstanbul, 2003.

26-Sümer, Faruk, **Oğuzlar**, İstanbul, 1999.

27-Şeşen, Ramazan, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler Ve Türk Ülkeleri**, Ankara, 1998.

28-Şeşen,Ramazan, **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, İstanbul, 1995.

29-Taşağıl, Ahmet, **Çin Kaynaklarında Eski Türk Boyları**, Ankara, 2004.

30-Togan, A.Zeki Velidi, **Tarihte Usul**, İstanbul, 1985.

31-Togan, İsenbike-Kara, Gülnar-Baysal, Cahide, **Çin Kaynaklarında Türkler, Eski Tang Tarihi**, Ankara, 2006.

32-Topaloğlu, Bekir, “ Zındık “, **İslam Ansiklopedisi**, c.XIII, 558-561.

33-Wensınck, A.J, “Yecüc ve Mecüc”, **İslam Ansiklopedisi**, c.XIII, 369,370.

34-Yazıcı, Tahsin, “Avfi”, **İslam Ansiklopedisi**, c.IV, 21-23.